

4859 IV X

GEORGE BERNARD
SHAW

285

GEORGE BERNARD
SHAW

THE EDWARDS

ALICIA B. BOWEN

ALICIA B. BOWEN

7499 III

1596

MONAVARA KIRIASTUS TARTUS MCMXVII

GEORGE BERNARD

SHAW

Tallinna

HANDBUSTENH

Nr.

2839

Jaask.

Jaask. Nr.

545

ÜHE EDUAPOSTLI MÕISTED MÕTISKELUD

KOGUNUD JA KORRASTANUD

AUGUST HÄRMS

Tallinna linna poeglase kommerts-
gümnaasiumi ja kaubanduskooli
raamatukogu

INV. No.

7499

JAOSK. P.K.

O.K.

JAOSK. No.

1596

SÕNAVARA KIRJASTUSTARTUS, MCMXXVII

Eessõna.

Ei leidu nurka haritud maailmas, kus Bernard Shaw nimi oleks võõras. Nimelt tuntakse teda kui võimsat talenti inglise näitekirjanduses. Kuid ta nimel pole sarnane kõla, nagu teistel kuulsatel nimedel samal alal. Selle seletuseks olgu Shaw omad sõnad:

„Olen ameti poolest näitekirjanik. Olen kirjutanud üheksateist näidendit,“ (jutt oli a. 1911 nüüd on neid üle paarikümne) „milliste alk tõlgitud ja lavastatud kõigil Euroopa mail, pääle Türgi, Kreeka ja Portugaalia. Eriti laialdaselt on neid mängitud Ameerikas. Kuid ma pole harilik näitekirjanik: mu eriala on ebamoraalsed ja ketserlikud näidendid.“

Siin siis ongi see saladus, miks Shaw erineb „harilikkudest“ kirjanikkudest: teosed teisel ebamoraalsed ja ketserlikud. Sellega olekski saadud kaunis täpne mõiste ta toodangu iseloomust, kui ainult selgesti silmas peetakse, et ebamoraalseks ja ketserlikuks nimetatakse kõike seda, mis iganes vastukarva viisiks saanud arvamistele ja kommetele.

Sellest järgneb, et ebamoraalne tegu või õpetus iseeneses ei tarvitse sugugi olla patune; niisuguseks loetakse kõik edunud mõisted ja ideed ainult niikaua, kuni nad pole saanud omaks enamusele.

Populaarsemad ketserid olid siis küll oma-
aja enamuse silmas Kristus ja Mohamet. Üks
sai sellega hakkama, et ütles enese olevat ju-
malapoja ja õpetas: armastage oma vaenlasi.
Kas ei pidanud siis need, kellel tõde vestitas-
kus istus, riided lõhki käristama! Teine pani
niisuguse pöörase usurüüsta toime, et kõrval-
das kõik jumalad ja pani maksma ainujumala.
Nüüd aga on nende õpetus, kuigi tihti moonu-
tatud kujul, vallanud enamuse; rohkem: on
saanud seaduseks, mille nimel uusi ideid taga
kiusatakse.

On keegi lavakirjanik ja tal teoseid nii
rohkesti, et võib mõõta tollipuuga, siis on kat-
sete tulemused defineerida nende iseloomu ja
kirjaniku ilmavaateid tihtipäale lahkuminevad,
näiteks, kui mitmelt seisukohalt ja mis kõik
pole kirjutatud Shakespeari ja „Hamleti“, Goethe
ning „Fausti“ üle. Shaw suhtes on lugu tei-
siti: kirjanikul on viisiks varustada omad teo-
sed pikkade ees-, vahel- ja järelsõnadega,
millistes selgesti avaldab oma seisukoha ja
väljendab oma arvamise käsitatava aine kohta,
ning eelseisev raamat ongi kokkuvõte niisugus-
test tema väljendustest usu, perekonna, kasva-
tuse, evolutsiooni ja teiste tähtsate elu küsi-
muste üle, mis leiduvad siin ja sääl ta laial-
dases teoste kogus.

Üks Shaw kriitikutest (G. K. Chesterton)
teeb etteheite, ta suurendanud anarhiat mõtte-
ilmas, mis olevat hävitav mõttele. Õige: nii-
sama hävitav, nagu olid rasvaküünlale nende
meeste mõtted, kes sellele lugupeetud valguse-
allikale revolutsiooni ja anarhiat tegid ning
elektripäikesed särama panid. Ja too roua,

kes kord roskaga raavi kaldus, oleks hämmas-
tunud anarhilise mõtte juures, et tema poja-
poeg, auväärse roskasõidu asemel, läheb pil-
vede all pääsukestega võidu kihutama.

Ei pea unustama, et evolutsioonile allub
mitte ainult aineeline maailm, vaid ka mõtteilm
ja et filosoofia pole suurte ja surematute
monopol, vaid nende asi, kellel käia läbi sünni
ja surma.

Nagu Tolstoi ja Nietzsche ideed, pole ka
Shaw omad niisugused, et võiks neid kohe
võtta ja lusikaga süüa, kuid kõik nad on visa-
nud elavat tuld uutele altaritele; miks ei võiks
see leek lõkkele lüües valgustada mõtteilma
heledamalt kui senised lugupeetud küünlad?

Surelise B. Shaw kohta võib mainida:
sai käesoleval aastal seitsekümmend aastat
vanaks; abielus; täiskarsklane; taimetoitlane.

Tallinnas, 1926.

A. Härms.

Kristlusest.

I.

Kristlus tegelikus elus alles katsumata — Inimkond senini Barrabase poolt — Kristus suurem kui ta kohtumõistjad — Hellameelsus võõras kristlusele — Miks andus Jeesus ristisurmale — Kristluse vastolu valitseva vooluga — Usu algastmed — Lepitaja tarvidus — Endine kallis ja uus odav ohver — Luteri trump — Jumala-poegade traditsioon.

Kas ei peaks viimaks kristlusega katset tegema? Asi näib küll lootusetu olevat, kui juba 2000 aastat on püsinud kindel poolehoid hüüdele: „Mitte too, vaid Barrabas.“ Kuid siiski hakkab juba selguma, et Barrabas on toonud pettumust, vaatamata ta parema käe jõu, ta võitude, ta riikide, ta raha miljonite, ta moraali, ta kirikute ja ta poliitilise konstitutsiooni pääle. „Too“ aga pole seni veel pettumust toonud, sest keegi pole veel kaine küllalt olnud tema teid katsuma. Kuid ta on saavutanud omapärase võidu: Barrabas varastas ta nime ja võttis ta risti oma lipumärgiks. Selles on midagi komplimendi taolist. Selles on isegi midagi truualamlikku, nagu teeröövlikski, kes kõik seadused mutta tallab, kuid peab

ennast vaimustatud alamaks oma kuningale, kes need seadused teinud.

Rahakas, lugupeetud, eduvõimeline ilm on ristilöömisest saadik olnud alati barrabaslik ja vastkristlik; kõige selle aja jooksul pole katsutud Jeesuse erilist õpetust poliitilises ja üldses majanduses ellu viia; kuid lõppude lõpuks peab tunnistama, et ei näi teist teed välja viivat ilma viletsusest, kui see, mis oleks leitud Kristuse tahtmises, kui ta oleks selle läbi viinud moodsa tegeliku riigimehena.

Võite julge olla, et moodne mõtleja mõistab majanduses ja poliitikas palju rohkem, kui Jeesus mõistis, ja võib teha asju, mis Jeesus ei võinud. Ka barrabasliku eluviisi juures on talle omane suurem arusaamine tegelikust elust. Ei meeldi talle hulkurid ja lobisejad, kes katsumad parandada seltskonda, inimesi nende saavutava hariliku töö juurest minema lobisedes, ning tehes ka neid lobasuudeks ja hulkuriteks; ja Pilatuse asemel oleks ta sama selgesti tunnud vajadust tagasi lüüa pääletung kestvale sotsiaalsele korrale (nii mäda kui see ka olla võis) inimeste poolt, kellel aimugi polnud valitsemisest ega jõudu poliitilise mehhanismi moodustamiseks oma kavatsuste elluvii- mise otstarbel ning kes tegutsesid ebaausus, et maa ilma ots ligidal. Ta ei võta oma kaitse alla sarnaseid kristlasi, nagu olid Savonarola¹⁾ ja Johan Leidenlane²⁾: nad hakkasid laeva läbi puurima, enne kui olid õppinud parve ehitama; ning sai tarviliseks visata nad üle parda, et päästa meeskond. Aga kui Jeesus oleks võinud teos-

¹⁾ Numbrid juhatavad nimestiku juure raamatu lõpul.

tada omad kavatsused tegelikus elus, oleks see toonud arvatamatut kasu inimkonnale, kuna nüüd vastav tarvidus selle järele tõuseb; ta õpetus osutub mõistlikuks ning terveks majanduslikus mõttes.

„Vastava“ suhtes tuleb mõista, et ta hari-lik inimsus ja alluvus ajale ja kohale (s. o. tolleaegsele Assüüria elule) sünnitasid tema usus nii mõnegi tõe ja vale, mille poolest ta teistest tolleaegsetest assüürlastest ei erine. Kuid sarnane omaaegne harilik usk mõjus erilise ristiusu tekkimise pääle sama vähe kui habemekandmine, töötamine puusepa töökojas, või arvamine, et maailm on tasane lagendik, mille pääle tähed taevast kui rahe maha võivad langeda.

Kui Jeesust millalgi poleks olemas olnud (ja et ta iganes on olnud mõnes teises mõttes, kui Shakespeari³⁾ Hamlet⁴⁾ seda on, selle juures on kõvasti kaheldud), Tolstoi⁵⁾ oleks samuti mõtelnud ja õpetanud ning tülitsenud kreekakatoliku kirikuga.

Mõnesugustel põhjustel on valgete inimeste kujutelu Jeesuse Naatsaretist Kristuseks valinud ja kõik ristiusu õpetuse tema omaks tunnistanud; ning et asi on õpetuses ja mitte õpetajas, siis ei maksa siin veel küsimust tõsta, kuivõrd on evangeeliumid algupärased ja palju neis leidub kreeka ja hiina lisandeid. Asjaolu, et Jeesus rääkis teatud asju, ei muutu, kui näidatakse, et Konfuutsius⁶⁾ enne teda sedasama ütelnud. Nood, kes kirjatähe järele nõuavad tema jumaliku algupära tunnustamist, ei saa rahuldatud ka leidusega, et Aleksander⁷⁾ ja Augustus⁸⁾ samast tunnustamist nõudsid. Ilma

evangeeliumide pikema arvustuse alla võtmata, on üks mulje igatahes kindel: et Kristus, kes peetud oma järeltulijate poolt eluvõõraks unistajaks ja hukatud oma kaasaeglaste poolt kui kardetav anarhist ja hull jumalateotaja, oli suurem kui ta kohtumõistjad.

On tuntud asi, et mitte kõik sarnast muljet ei saa. Paljudele oleks rohkem meeldinud, kui Jeesus oma pääsuks julgust ja kavalust oleks tarvitanud. Seda võib märgata rohkem kristlaste juures, kes Inglismaal üles kasvanud, kui mohameedlaste juures; viimased on, nagu nende prohvetki, väga viisakad Jeesuse vastu ja annavad talle vähemalt samase asukoha, kui meie Ristija Johannesele. Kuid Uue Testamendi kirjutajad (kes ongi pääautoriteetideks usule, et Jeesus üldse olemas olnud) teevad selgeks, et surma minnes Jeesus ise pidas ennast Kristuseks, jumalikuks isikuks. Sellepärast on mõttetu arvustada tema ülalpidamist Pilatuse ees seisukohalt, nagu oleks ta kolonel Roosevelt⁹⁾ või admiral von Tirpitz¹⁰⁾ või isegi Mohamet. Kas võtate omaks tema usu ta jumalusse sama täielikult, nagu Siimon Peetrus tegi, ehk näete selles ainult tegurit, mis pani teda vastupanematult anduma surmale usus, et kohe järgneb ülestõusmine suure au sees, peate ikkagi järele andma, et ta mitte ei esinenud kui argpüks ehk tall, vaid näitas küllalt julgust ja jõudu, alistudes julmale toimingule, mille vastu ta sama mõjuvalt oleks võinud tegutseda, nagu rahavahetajate vastu templis. Südamepehmus ja hellameelsus Jeesuses on uuema aja luule, millele evangeeliumides alust ei leidu. Isegi Luukas, kes Jeesuse lahkeks ja armuliseks

teeb, ei tee teda hellameelseks. Kujutleda teda mõne abipastori tüübina naljamängust, kes liig hellameelne politseimehele vastupanemiseks, võib kohane olla lastetoas; kuid et sarnane kuju oleks iganes võinud saada ilma tähelepanu keskkohaks — on mõttetut väide: täiskasvanud mehed ja naised võivad väga häatahtlikult rääkida süütumast olendist, kes teeb ilusaid tundelisi sõnu ja osutub saamatuks, kui nende eest seista tuleb; kuid iialgi nad siisugusele ei järgne ega tee, mis ta ütleb, sest nad ei soovi jagada temaga alandust ja häbi.

Sellepärast on tähtis vabaneda paljudele omaseks saanud arvamisest, nagu oleks Jeesus surnud oma sotsiaalse ja poliitilise ilmavaate eest. On olnud palju kannatajaid nende vaadete eest, kuid tema polnud mitte üks neist ning, ta sõnade järele otsustades, ei näinud ta märtrisurmas rohkem mõtet, kui Galileo¹¹⁾ nägi. Ta hukati juutide poolt Jumalat teotava väite eest, et ta Jumal olevat; ja Pilatus, kellele see lugu osutus paljalt ebausuliseks lolluseks, las kis neil toimida oma tahtmise järele, et neid kõige odavamal viisil vaigistada, ettekäändeks võttes asjaolu, et ta teostanud äraandmist Rooma vastu, nimetades ennast juutide kuningaks. Valekaebust ta pääle ei tõstetud ning ei keeldud täit võimalust ennast kaitseda. Kohtukord oli päris õiglane ja viisipärane; ja Pilatus, kelle poole apelleeriti, eelistas teda ning põlgas ta kohtunikke, ja oli nähtavasti valmis lepitust sobitama. Kuid selle asemel, et süüdistuse vastu rääkida, kordas Jeesus süüks antud ütelust, ja teadis väga hästi, mis tegi. Ta ei valetanud: ta uskus tähttähelt, mis ütles. Ka

kõrgepreestri ehmatuse oli päris loomulik: ta oli usklike pää, kes juhtunud vastamisi valeusulise uulitsajutlustajaga, kelle viisiks väljendada mõtteid, mis tema meelest hirmus ja häbematu jumalateotus. Asjaolu, et samane jumalateotus oli Jeesuse meelest lihtsalt tõsiasja kinnitamine, nagu see ongi kõikide läänepoolsete rahvaste poolt omaks võetud, ei halvasta asjaharutamist kohtus ega anna meile alust pidada Hannast ja Kaivast pahemaks kui meie aja kõige auväärsemaid kirikumehi. Oleks Jeesuse asi harutusel olnud meieaegses kohtus, oleks kaks arsti ta läbi vaadanud; leidnud kujutlemisjõu haiglase olevat; kuulutanud ta kaitsevõimetuks; ning saatnud vastavasse varjupaika, — see on vahe.

Kõik see saab selgeks, kui ainult lugeda evangeeliumi eelarvamiseta. Kes kuulab evangeeliumi lugusid kirikus või õpib neid tundma maaliijate ja luuletajate kaudu, saab nende sisust sarnase mulje, mis üllataks hiinlast, kes lugenud neid ilma mingi eelarvamiseta. Ka on tänapäev üsna kerge leida haritud inimest, kes pole lugenud Uut Testamenti, nii et avaneb võimalus seda katset tõendada, kui paluda neid kord lugeda ja siis avaldada, missuguse mulje nad saanud sellest loost ja Jeesuse iseloomust.

Meie elu möödub inimeste seas, kellel on, mistahes usutunnistust nad ka ei korda või millistes templites oma auväärsuse ja pühapäevariietega ka ei hiilga, sitke südametunnistus ja nälg ning janu mitte tõe järele, vaid hää toidu, ja mugavuse, ja hää koha, ja nügusate kaasade, ja kerge elu, ja lõbu, ja au ning

tähtsuse järele: lühidalt — armastuse ja raha järele. Neile on üks moraal sama hää, kui iga teine, eeldades ainult, et ta neid ei takista nende kalduvustes; ja sarnase moraali kestvuse eest on nad valmis võitlema ja nuhtlema ning sundima kõhklemata. Nad ehk võivad küll olla mitte maailma sool, need vilisterid, kuid nemad moodustavad tsivilisatsiooni selgroo ja päästavad seltskonna purustamise eest kurjategijate ja võitjate, kui ka savonarolade ja knipperdollingite poolt. Ning et nad küllalt mõistlikud on taipama, et natuke usku on hää lastele ja kasuks moraalsusele, hoides vaeseid hääs tujus või aukartuses lubatud tasu eest taevas või ähvardava nuhtluse eest põrgus, siis soodustavad nad usklikke inimesi teatud piirini: näiteks, kui Savonarola ainult ütleb Florentsi daamidele, et nad võiks maha rebida omad kalliskivid ja ehteasjad ning ohverdada Jumalale, pakuvad nad temale kardinalikübara; aga kui ta daamid nii kaugele sai, et need tõesti nõnda tegidki, siis põletavad nad ta tuleriidal kui seltskonnale kardetava isiku.

Koondatud vähemuse usk on olnud alati üks ja sama. Sellest tulebki, et mitmesuguste nimetuste ja vormide juures nii vähe olulist vahet leidub. Sellest tuleb, et nii tsiviliseerunud rahvas, nagu inglased, jõuavad kergesti pöörduda oma usku neegreid, kuid ei suuda mohameedlasi ja juute. Neeger leiab ärалunastamiseõpetuses ütlematu lohutava teisendi oma toorepoolsele usutunnistusele; kuid ei saratseenega juut näe temas midagi eelistamisväärast oma usu kõrval. Ristisõitja oli üllatatud, kui leidis olevat saratseeni sama uskliku ja moraalse

nagu ta isegi, ja päälegi ennem rohkem kui vähem tsiviliseeritud. Ladina kristlasel pole midagi pakkuda kreeka kristlasele, mis kreeka kristlusel alles saavutamata oleks. Nende mõlemate juur on äralunastamiseõpetus.

Jälgime viimast ta alguses. Nii mõndagi juhtub ilmas, mille pääle inimene vähematki mõju ei avalda: surm, katk, vihm, uputus, päikese tõus ja loe, kasvamine ja närtsimine, ja meie tuleme otsusele, et keegi ikka peab kõike seda toimima, ehk et üks kõik hää ja teine kõik paha teeb, ehk et terved sõjaväed nägematuid hää- ja kurjatahtlikke olendeid seda sünnitavad; siitpääle tuleb hääd vahekorda otsida nii jumalate, kui kuradite, inglite ja demonitega. Seda saavutatakse kingitustega, mis ohvriks nimetatakse, ja meelitustega, mis kiituseks kutsutakse. Siis lasseb Kanti¹²⁾ kõlbluseseadus, mis teis peitub, arusaamisele tulla, et sama jumal on ka teie kohtunik, ning jalamaid katsute teie altkäemaksuga, nimelt kingituste ja meelitustega, teda korrumpeerida. Meile näitab see pöörane olevat; kuid see on ainult uueaja mõiste: alles Shakespeari ajal loeti üsna loomulikuks, et vastased andsid kingitusi inimlikkudele kohtunikkudele; ja jumaliku viha lepitamine rahamaksuga preestritele, või uuendatud kirikutes annetustega häätegevaks ostarbeks, kirikute ehitamiseks ja selletaoliste asjade pääle, on alles täies hoos. Kuid selle praktiline puudus on, et teeb asja väga kergeks rikastele, aga jätab vaesed jumalikust soodustusest üsna ilma. Ning see kiirendab kõlbluse arvustamise arenemist vaeste hulgas sarnasel määral, et kõlbluseseadus neis peagi hakkab

vastu puiklema eeldusele, nagu võiks jumalusi kulla ja kingitustega ära osta, olgugi et nad ise oleksid valmis seda tegema oma kiituselaulude paberirahaga ning patukahetsuse lubadustega. Seetõttu võib näha, kuidas usk võis kesta muutumatult aastasajad vanaaegsetes ühiskondades, kus elutingimused ei annud asu vaesusele ja rikkusele ja kus üleloomuliste jõududega sahkerdamine oli samavõrd kättesaadav viimasele ühiskonna liikmele kui päämehelegi. Aga kui ilmub kaubanduslik tsivilisatsioon ning kapitalism eritab inimesed vähesteks rikasteks ja sellasteks vaeste hulkadeks, et neil ainult hing sees püsib, siis tõuseb viimaste hulgas liikumine usu uuendamise kasuks, ja oluliselt osutub see liikumine ärälunastamise saavutamiseks odava hinna eest ehk üsna muidu.

Et aru saada, mis asja mõtlevad vaesed äralepitamise all, vaatleme pilguks, mis nad õiguse all mõistavad.

Ürgaja mõiste õiguses oli see, et kui kellegile ülekohut tehtud, siis see lasiud pidi saama samamäärase kannatamisega. Vilistlikule enamusele näitab käegakatsutav olevat, et säärane lepitav kannatamine peab tabama eksijat selleks, et hirmutada teisi sama eksimise eest; kuid raasuke mõtisklust näitab, et see ei sobi. Ei saa, näiteks, süütuma veri üles kaalutud süüdlase verrega. Tuua Jumalale lepitushvriks kurjategija, kes tapnud ühe ta õiglastest sulastest, on sama hää, kui ohverdada kärnane tall või loomataudine härg: lepitamise asemel toob see aina jumalikku viha kaela. Tehes nõnda, toome Jumalale ohvri, mis mitte ainult meile midagi ei maksa, vaid koguni meie

kättemaksuiha rahuldab ning meie julgeolekut soodustab; kuid ohvri ja lepituse suurus oleneb sellest, kui kallis ta meile on.

Tunne, et mõrtsukatöö ikkagi nõuab lepitamist, võib meid sinnamaale viia, et saadame surma süüütuma isiku, mida süüütum, seda parem, et oma arveid jumaliku kohtunikuga tasakaalu viia.

Nõnda siis, kuigi vaesed otsustasid, et õndsuse ostmine sikkude ja oinaste ohverdamise ning kulla annetamise läbi pidi olema vale meetod (käis neile üle jõu), ei tunne meie ikkagi ennast ilma ohvrita täiesti julged olevat õndsuse pääle. Asjata otsime asendust müstilistes kombetalitustes, mis midagi ei maksa, nagu ümberlõikamine või selle asend, ristimine. Meie õiglustunne nõuab ikka veel mõnd lepitust, ohvrit, kannatust pattude eest. Ja see jätab vaesemehe endisse täbarasse seisukorda. Kui kord ju raske oli leida oinaid ja sikke ja seekleid, kust siis veel võtta ligimest, kes vabatahtlikult valmis kannatama ta pattude eest; kedagi, kes lõbusalt pajataks: «Oled mõrtsukatööga hakkama saanud. Hüva, pole viga: küll lasen ennast sinu asemel üles riputada».

Nüüd peab kujutlemisjõud meile appi tulema. Miks siis mitte selle asemel, et iga kord otsida meeleheiduni erilist lepitust erilise lepitaja kaudu iga patu eest, võtta ja muretseda üks suur lepitus ja suur lepitaja kõige ilma pattude eest korraga? See ike on sobiv ja koorem kerge. Kõik, mis teil teha jääb, kui lunastaja leitud (või välja mõeldud), on ainult uskuda selle vaheltoimingu mõjuvusse — ja oleme rääkinud. Miski pole kergem, miski

odavam. Oinaid ja sikke enam ei veristata, altrid, mis nõudsid väärtuslikke annetusi ja ikka uusi ohvreid, kistakse maha; ning ainsa lepituse ja ainsa lepitaja kirik tõuseb vanade tempelite varemetele ja saab ainsaks Kristuse kirikuks.

Kuid see ei sünni korraga. Endise kallihinnalise ja uue muidusaadava usu vahel tuleb järk, kus lunastaja tarvidus küll selgeks saanud inimlikus kujutelmis, kuid keda pole veel leitud. Teda oodatakse küll Kristuse, Messia, Balduri, Ilurikka ja miskõik nimede all; kuid ta pole veel tulnud. Aga ega patused sellepärast meelt heida. Tõsi küll, et nad ütelda ei saa nagu meie: «Kristus on tulnud ja meid lunastanud»; kuid nad võivad ütelda: «Kristus tuleb ja lunastab meid», mis sama rahustav, sest lepitust kujutellakse tagasimõjuvana. Leidub aegu, kus rahvad kui tules karjusid oma luuletajate suu läbi ettekuulutusi lunastajast. Et nuusutada seda õhkkonda, tarvitseb ainult võtta ja lugeda Piiblist sarnase aja algusest Jesaiast ning lõpust Luukast ja Johannest.

Nõnda näeme usku arenevat metslaste kohmakatest katsetest sobimust leida hävitavate looduse jõududega kavalaks süsteemiks kallihinnaliste ohvritega, mis ainult rikastel kättesaadavad, ning lõpuks kuni Luteri ja Kalvini¹³ usuni. Algaegade kohta võib ütelda, et siis tõsiseid ohvreid nõuti. Mitte alati polnud ohver aina asendline ning pole praegugi veel igalpool. Indias maksetakse õndsuse eest oma naha ja raske piinaga. Läänemaade pühad üllatasid teisi valjuse, valvamise ja enesenuhtlusega. Kuid Luter päästab meid kõigest sellest. Tema usu-uuendus oli kujutelu ja odavuse haripunkt.

See tõi teile täielise lunastuse ja ei nõudnud teilt muud midagi kui usku. Luter ei teadnudki, millega ta teadusliku sotsioloogia alal hakkama oli saanud, nagu meie seda teame; kuid instinkt juhtis teda paremini, kui oleks võinud teha seda teadmine, sest oli ju rohkem instinkt kui teoloogiline targutamine, mis pani teda kindlasti kinni hoidma õpetusest õndsaks-saamisest usu läbi, nagu trumbist, millega ta paavsti üle lüüa võis. Tema võiks ütelnud olla, et kaotas pääsetähed lunastamise taevasse; Paulus oli seda ainult kavatsenud.

Veel üks traditsioon väärrib tähepanu. Et väljendada kuningale kiitust äärmise võimaluseni, tuleb kuulutada, et ta pole mitte inimliku isa, vaid jumala poeg. Ta ema läheb Apollo templisse, ning Apollo kohtab teda kas mao või mõnel teisel kujul. Rooma keisrid, aimates järele Augustust, nõudsid omale jumala aunime. Ebaloogiliselt panevad sarnased jumalikud kuningad ikkagi suurt rõhku oma inimlikkude esivanemate peäle. Aleksander, kes väitas olla Apollo poeg, tunnistas ennast ühtlasi ka Philipi pojaks. Nagu evangeeliumidest näha, toovad Matteus ja Luukas andmeid (olgugi lahkuminevaid) Jeesuse päritolu kohta ning näitavad, et ta suguvõsa algab Joosepi kaudu kuningast Taavetist, kuid seletavad ikkagi, et mitte Joosep, vaid pühavaim oli Jeesuse isa. Sellepärast arvatakse ka nüüd, et lugu pühavaimust on hilisem lisand, mis laenatud Kreeka ja Rooma valitsejate traditsioonidest. Kuid kogemus näitab, et usk tema päritolevusse Taavetist ning ühtlasi ka saamisse pühavaimust on võimalik.

Tarvis ainult mõista sääraseid inimliku kujutelu kalduvusi — ja igaüks võib lugeda nelja evangeeliumi ilma mingi võõrastuseta ja ilma laiutava usuvaenluseta, mis rikub mõnegi moodsa ateisti tuju. Tuleb ära märkida, et ilma juhataivate seletusteta on evangeeliumid meieaegsele haritud inimesele mõttetumad ning mitteusutavad, apostlid aga vaevalt loetavad. Kuid seletustega osutuvad lood üsna mõistlikuks ning Jeesuse isik arusaadavaks; samuti ka teguviis «anduda kui tall tapule» selle asemel, et ennast päästa, nagu Mohamet tegi. Jutustus saab sama usutavaks, nagu iga teine tolleaegne ajaloolik jutustus.

II.

Matteus kroonik—Matteus prohvetite käskjalana — Ristija Johannese malk, Jeesuse valged kindad — Imetod: väike kivi, suur komistus — Maailma sool — Matteus juudi patrioot — Peetrus inspireerib Jeesuse jumalapojaks — «Et kiri saaks täidejūd» — Jeesus kui omaaja mõttetark.

Hakkame Matteuse evangeeliumiga, meeles pidades, et ta ennast mitte tunnistajaks ei anna, kes asju oma silmaga näinud. Ta kirjutus on kroonika, mis põhjeneb, nagu iga teinegi kroonika, tunnistuste ja andmete pääle, mis olid kirjutajale kättesaadavad. Sellest järgneb, et ta jutustab Jeesuse lugu samuti, kui Holinshed jutustas Macbethi ¹⁴⁾ loo, ainult tolle vahega, et ta korjanud andmed ja lõpetanud oma raamatu jeesuseaegsete isikute eluajal. Ka tuleb arvesse võtta asjaolu, et evangeelium kirjutatud kreeka keeles, kuna Jeesus pidi oma seisukoha ja mõtte-

viisi väljendanud olema aramaika keeles, mis oli Palestiina keelemurre. See vahetegemine on tähtis, nagu kohe näete, kui loete Holinshedi või Froissarti¹⁵⁾ ning siis Benvenuto Cellini¹⁶⁾. Teie ei laida Holinshedi või Froissarti, et nad usuvad ja kordavad asju, mis lugenud ja kuulnud, olgugi et te ise neid asju uskuda ei suuda. Aga kui Cellini teile ütleb, et ta nägi seda ning tegi toda ja teie leiate võimatuseks teda uskuda, siis kaotate kannatuse ja kaldute kahtlema kõige juures, mis loete ta elulookirjelduses. Nõnda siis ärge unustage, et Matteus on Holinshed ja mitte Benvenuto. Kohe esimene lehekülg saab katseks teie seisukohale.

Matteus räägib siin tuntud lugu, mille juure midagi lisada pole, kuni põgenemiseni Egiptusse. Viimase loo kohta tuleb tähendada, et teised evangelistid sellest juttu ei tee, pääle Johannese, kes pooldab Matteuse pöörast tungi, käsitada ajalugu ja elulugu ainult kinnituseks, et vanaaegsete juudi prohvetite ettekuulutused täide läinud. Kahtlemata pani sama tung teda otsima mõnd legendi, mis vastaks prohveti sõnale: «Egiptusest olen ma kutsunud oma poja». Midagi, mis meid praegusel ajal huvitab, ei olene lastetapmise ja põgenemise loost, nii et võime selle unustada ja jälgida jutustuse tähtsamat osa, mis algab Jeesuse mehe-eaga.

Tol ajal rääkis kangeid sõnu rahva vastu keegi lunastuseprohvet, nimega Johannes. See seletas, et hää vahekorra soetamiseks Jumalaga ei jatku ümberlõikamisest, ning asendas viimase ristimisega. Meile, kes oleme harjunud ristimisega kui enesestmõistetava asjaga, ei

torka silmagi, millise ketserliku toiminguga Johannes siin juutide vastu hakkama sai, sest meile näitab, et on ta kord Ristija Johannes, siis ristigu ka, nagu meie pastor või köster teeb.

Kolmekümneaastase mehena (ütleb Luukas) astus Jeesus tolleaegsesse usuelusse, ilmudes Ristija Johannese juure, et lasta ennast ristida, umbes samuti nagu aasta neljakümne eest jõukas noormees «ühines sotsialistidega». Valitseva judaismi suhtes põletas ta selle sammuga omad laevad ja purustas sideme jõukuse, aukuse ja õigeuskklusega. Siis hakkas ta Ristija evangeeliumi kuulutama, ja sai suure edu osaliseks, nagu Matteus kinnitab. Ehk ta küll hakkas, nagu Johanneski, rändajaks jutlustajaks, läheb tema eluviis Johannese omast täitsa lahku. Johannes läks kõrbe, mitte sinagoogesse. Ta oli askeet, riietus nahkadesse, sõi rohutirtse ning metsmett ja harrastas karmsust. Ta ülistas märtrisurma ning saigi selle osaliseks Herodese käe läbi. Jeesus aga oli tsiviliseeritud ning ei eelistanud ei asketismi ega märtrisurma. Nagu Luukasest näha, märkis ta ise ära selle vahe, nokkides juute, kes Johannest sellepärast kuradist tabatumaks pidasid, et ta karsklane ja taimetoitlane oli, kuna nad Jeesust, kes see ega teine polnud, püüdsid paljastada kui ablast ja viinaarmastajat isikut ning ülemuste ja nende kaasade sõpra. Ta armastab seltsi ning pidutseb Rooma ülemuste ja patustega. Ta on hooletu oma välimuse suhtes, ning talle heidetakse ette, et ta enne laudaistumist käsi ei pese. Johannese järelkäijad, kes paastuvad ja loodavad näha kristlastes veel

kangemaid askeete kui nad ise, on pettunud, kuuldes, et Jeesus ja ta kaksteist sõpra ei paastugi.

Ta imetööde kirjeldustest osutub, et talle oli omane mingi ebanormaalne jõud, mis võimaldas imet teha. Ta häbeneb seda jõudu, kuid on liig kaastundlik, et teda mitte käsitada, kui vaevatud inimesed paluvad ennast terveks teha, kui rahvahulk nälgimas või jüngrid ahas-tuses tormis mässaval järvel. Ta ei nõua tasu, vaid palub sellest teistele parem mitte rääkida. On nähtavasti kaks põhjust, miks ta ei salli kui imedesepitseja tuntud olla. Üks on loomulik vastikuse tunne, nagu kõigil sarnase jõu omajatel, teha sellest suur number, kuna neil ilmas palju tähtsamat toime saata kui imedega jantida ning mustkunstimeheks loetud saada, kelle kallal teised norivad, ja nende uudishimu rahuldada. Teine on tema samane arusaamine imetegude ebasoodsast mõjust ta üles-ande täitmise päale, nagu Rousseau'gi pärast oli. Ta mõistis, et imeteod toovad kahtlast kuulsust, juhivad kõrvale tähelepanu ta õpetusest ning sünnitavad asjatumat jonnimist ta jüngrite ning vastaste vahel.

Neile, kes pole uurinud Rousseau «Kirju, kirjutatud mäelt», olgu seletatud, et nendes näidatakse, kuidas, nagu Jeesuski ette aimas, imeteod saanud kõige suuremaks takistuseks kristluse tunnustamiseks, sest nende usutumatus (usutuvatena nad polekski imeteod) paneb inimese kahtlema terve loo tõsiduse juures, olgugi see omas olulises osas üsna tõenäoline, ning teeb kahtlaseks õpetuse, millega nad nii ligidalt seotud. «Visake välja imeteod», ütleb

Rousseau, «ning terve ilm langeb Jeesuse Kristuse jalgade ette». Ta tähendab, et imeteod, mis tuuakse jumaluse tõenduseks, kuid ei suuda kedagi veenda, teevad jumaluse naeruväärseks. Ta ütleb, et pole miski asi jalutumat käima panna: tuhanded niisugustest on tervestatud ilma mingi imeteota. Kuid tooge mulle inimene ühe jalaga ning laske ta teine kohe mu silmade ees kasvama hakata, ja ma saan hämmastava mulje; kuid haigete tervestamine, nagu tihti ennegi juhtunud, on võimetu midagi muud tõendama, kui et oli tahtmine aidataning jõud tervestada.

Nagu Matteusest selgub, oli Jeesus niivõrd ühelmõttel Rousseau'ga¹⁷⁾ ja tundis nii selgesti hädaohtu, et kui inimesed, kes polnud haiged ega hädas, tulid ja nõudsid imetegusid ainult ta ülesande tõenduseks, sai ta äärmiselt mõrudaks ja keeldus oma jõudu tarvitamast sellase põlgtusega, et see norijatele, kellel Rousseau väide tundmatu oli, sugugi mõistlikuks ei osutunud. Et kedagi hüütakse «kurjaks ja liiderlikuks põlvkonnaks» ainult selle eest, et palus imedekunstnikku oma võimu väljendada, on hämmastav kogemus. Ka Mohamet, mööda minnes öeldud, kaotas tuju, kui tad imet tegema avatleti. Mohamet eitas kindlasti iga üleloomulist jõudu, kuna Jeesus, nagu Matteuse jutust selgub, omas (enese õnnetuseks, nagu ta ise arvas) mingit tervekstegevat jõudu. Ka on selge, et säärase jõu käsitlemine oleks aluse annud hulludele juttudele maagilistest kunsttükkidest, mis oleks tembeldanud nende tegija viletsaks petiseks, kuna ometi rahva hää arvamine sünnitatud liikumise soodustamiseks ülitähtis oli.

Kuid imetegude pääpahe oleks olnud järel-
duste ebakohasus, mis nad pidid tekitama.
Jeesuse õpetusel pole vähematki tegemist ime-
tegudega. Oleks ta ülesanne olnud paljalt näi-
data uut meetodi kaotatud silmanägemise tagasi-
saamiseks, siis oleks imetegu pimedaga päris
asjakohane olnud. Kuid ütelus: «Armastage
oma vaenlasi, ning et te selles veenduks, kõr-
valdan ma kelme selle isanda silmadelt» kõ-
laks inimesele, kellel Jeesuse intelligentsus,
idioodi ettepanekuna.

Kui tänapäev tõendatud võiks saada, et
mitte ainuski Jeesuse imetegudest pole üldse
sündinudki, ei mõjuks see tõendus mitte ainuma
tema õpetatud lause pääle karvaväärtki, ning vas-
tuoksa: kui võiks saada tõendatud, et mitte
ainult kõik evangeeliumides mainitud imeteod
on sündinud tõepoolest, vaid et ta on teinud
veel tuhat teist ja tuhatkord üllatavamat imet,
ei lisaks ka see ta õpetusele karvaväärtki juure.
Ja ometi on raisatud kõhklejate ja vaimulikkude
intellektuaalset tegujõudu inimpõlvede jooksul,
vaieldes imetegude üle seisukohalt, nagu oleks
kristlus kaalupääl ning ärarippuv ainult tollest,
kas Matteuse lood on õiged või valed. Mat-
teuse enese järgi pidi ka Jeesusele sarnane asi
väga mõistefav olema, sest kuhu ta iganes il-
mus, sääls noriti imetegusid, kuna ta õpetus
võõrastust sünnitas.

Saagu nüüd imetegudest! Edasi jutustab
meile Matteus, kuidas Jeesus seletas, et kirik ja
riik saavad ta õpetusele kallale tungima ning
alam rahvahulk saab olema maailma sool ja
valgus. Kiriklike ja poliitiliste asutuste suhtes
saavad ta jüngrid olema kui lambad huntide seas.

Matteusel, nagu suuremal osal biograafidest, on kalduvus samastada oma tegelase arvamisi ja eelarvamisi omadega. Ehk ta küll laseb Jeesuse paista kõikide vastu äärmiselt sallivana, tõmbab ta paganate ette ikkagi joone ning esiteleb Jeesust kui vagaldajat juuti, kellel ülesannete kavas ainult «kadunud lambad Israelist». Kui naine Kaananist palub tüdart terveks teha, vastab ta toorelt: «Pole sünnis võtta laste leib ja heita koertele». Aga kui naine vastas: «Õige, Issand; kuid siiski söövad koerad raase, mis isanda laualt pudenevad», sulatas ta temast juudi välja ja tegi Kristuse kristlaseks. See pole ainus juhus, kus Matteus kirjeldab Jeesuse isiklikku ümberkäimist õige viisakusetumana.

Ja nüüd tuleb suur juhus. Seni oli jutt mõistlikust ja huvitavast isikust, kellel pääle selle ka hää kõnemehe, arsti ja prohveti and. Siis juhtub üllatav lugu. Ükspäev, kui jüngerid teda küllalt väsitanud oma arusaamatusega ta ülesandest ning targutamisega küsimuse kallal, kas ta on üks endistest prohvetitest, lahendab jünger Peetrus küsimuse korraga, hüüdes: «Sa oled Kristus, elava Jumala poeg». See meeldib väga Jeesusele ja erutab teda. Ta seletab, et Peetrus saanud selle ilmutuse otsekohe Jumalalt. Ta põimib Peetruse nime sõnamängusse ja kuulutab ta oma kiriku asutajaks. Ta võtab omaks jumaliku saatuse, kuulutades, et saab Jeruusalemas surmatud; sest on ta tõesti Kristus, siis on ka kindlasti tarviline too osa ta legendaarsest saatusest, kus ta surmatud saab. Peetrus, kes seda ei taibanud, noomis teda liialdatud raskemeelsuse eest, ja

ägedalt pöördub Jeesus tema poole ning hüüab :
«Tagane minust, saatan».

Nüüd valdab Jeesust veendumus oma jumalusse, ning ta räägib sellest järjekindlalt oma jüngritele, ehk küll keelab neid sellest teistele nimetada. Nad hakkavad vaidlema, kes taevast tähtsama koha saab, kui ta kuningriik asutatud, kuid ta manitseb neid tublisti selle eest ja kordab oma õpetust, et suurus on teenimises ja mitte käskimises; kuid ta ise, olles alati instinktiivselt natuke kõrgimeelne, muutub nüüd uhkeks, käskivaks ja isegi haavavaks, kes millalgi ei vasta oma arvustajatele ilma mõne teotava lisandsõnata ja kes koguni viigipuu ära neab, kui see talle pettumuse tõi. Ta võtab omaks kõik folkloori traditsioonid, ja kuulutab, et ta saab surmatud ja maetud, kuid saab üles tõusma ning tagasi pööрма ellu. Ta kohaldab enese suhtes sugukonna ammu-aegse jumalasöömise kombetäitmise, õnnistades leiba ja viina ning ulatades jüngritele sõnadega: «See on mu ihu, see — mu veri». Ta unustab enese õpetuse, ja ähvardab igavese tule ja igavese nuhtlusega. Oma ülestõusmise kohta lisab ta juure, et tuleb maa pääle veel teine kord suure au sees ja asutab oma kuningriigi. Ta kardab, et see võib avatleda petiseid tema nime all ilmuma, ja seletab korduvalt, et mis imesid need ka ei teeks, ei või ta enese tulekus eksitust juhtuda, sest tähed saavad langema taevast ja inglid pasunaid puhuma. Lõpuks ta seletab, et kõik see läheb täide veel temaaegsete inimeste eluajal.

Selles uues meeleolus saabub ta viimaks Jeruusalemma rahva suure uudishimu väljen-

dusel; kihutab suure käraga rahavahetajad ja ohvrikaupmehed templist välja; keeldub vähe- matki huvi avaldama templi iluduse ja imede vastu põhjusel, et tast kivi kivi pääle ei jää; paljastab kõrgepreestreid ja vanemaid sallima- tust ilmutavates lausetes; ja vangistatakse ühes aias, et hoiduda segadusest rahva hulgas. Ta ei hakka vastu, olles veendunud, et tema ju- maliku saatuse üheks osaks on märtrisurma kannatada ja jälle üles tõusta. Üks ta kaas- lastest tõmbab mõõga ja vigastab vangistaja kõrva. Ta manitseb vastuhakkajat, kuid ei katsu kõrva terveks teha, ehk küll seletab, et ta soovikorral kaksteist miljoni ingleid appi kut- suda võiks. Ta tuuakse kõrgepreestri ette, kes ta edasi annab Rooma kubernerile; viimasele on mõistatuseks ta vaikiv loobumine enese- kaitsest ja vasturääkimisest süüdistustele ning tunnistajatele, sest tal polnud muidugi aimugi, et vang näeb kannatuses, surmas ja matmises ainult möödapääsmatut kombetäitmist üles- tõusmise tarvis. Ainult Pilatuse küsimuse pääle vastab ta, et nad saavad nägema inimese poega vägede paremal käel tulemas taevast pilvede pääl. Ta vaikib suure kindlusega ka siis, kui teda teotatakse, irvitatakse, piinatakse ja lõpuks kahe varga vahele risti lüüakse. Piken- datud janu ja piin murravad lõpuks ta vaimu- kindluse ja ta sureb hüüedega: «Mu Jumal, miks oled mind maha jätnud!»

Vahepeäl aga oli ta nii rahva kui preest- rite poolt lõpulikult ära tõugatud. Pilatus, kellel temast hale ning kes õieti ta süüst aru ei saa (sest jumalateotus, mis kõrgepreestrit kohutas, ei liigutanud roomlast raasugi), katsub tad

päästa, tuletab meele, et neil õigus ühe vangi vabastamist nõuda, ning annab neile mõtte Jeesust lahti lasta. Kuid nad nõuavad temalt kindlasti Barrabase vabastamist ning Jeesuse ristitamist. Matteus ei anna mingit selgitust Barrabase populaarsuse kohta, kirjeldades teda lihtsalt kui «tähelepanuväärist vangi». Kuid viimased evangeeliumid toovad tähendusrikka selgituse, et mees istus mässu ja vastuhaku eest, et ta oli vägivallamees ning tapnud inimese. See rahvalik valik osutub pääletungiva toorejõu harrastaja kasuks ja vastupanematu halastuse õpetaja kahjuks.

Siis räägib veel Matteus, kuidas ingel haua avas, siis Jeesus üles tõusis, Galileasse saabus ja uuesti algas oma jüngritega jutlustamist, neile kinnitades, et jäävat nüüd nende juure maailma otsani.

Siin katkeb jutt korraga. Lool ei ole lõppu.

Veel üks asjaolu tuleb Matteuse kirjutuse suhtes ära märkida. Ehk ta küll jutu alguses mõista laseb, nagu põlveneks Jeesus eesõigustatud seltskonna kihist, nimetab pärastpoole, et kui Jeesus jutlustamist algas ja omal maal edu ei saavutanud, ütles rahvas; «Kas see pole mitte puusepa poeg?» Kuid Jeesuse viisid on alati nagu need, mis aristokraadile või vähemalt rikka kodaniku pojale omased. Tuleb hoiduda pidamast Joosepit mõneks meieaegseks proletaarlikuks puusepaks, kes nädalase palga eest töötab, vaid teda tuleb arvata suuremaks töösturiks kuninglikust soost. Ristija Johannes võis küll olla vaesest klassist, kuid Matteuse Jeesus on jõukast.

See uhke iseloomustamine on sedalaadi, et kui meil poleks ainustki teist dokumenti Jeesusest päälle Matteuse evangeeliumi, siis poleks meil tema kohta niisugune arvamine, nagu ta nüüd on. Meil oleks palju vähem tahtmist olnud ütelda: «Siin on tegemist inimesega, kellel oli terve mõistus, kuni Peetrus hüüdis teda Kristuse nimega, mille järele ta monomaania valdas». Me oleks ära märkinud, et ta enesepete on väga harilik vaimuhaigete seas ja et sarnane vaimuhaigus on täies kokkõlas kavala kõneosavuse ja teravmeelsusega, mis Jeesus väljendas Jeruusalemas päälle selle, kui enesepete teda tabanud oli. Me oleks masendatud olnud teotamise, irvitamise ja ristitamise pärast, nagu oleks olnud, kui samaviisi oleks talitatud vaimuhaigeks jäänud meieaegse tuntud tegelasega, selle asemel, et teda kui vigast ravitseda. Ja me poleks mitte selgesti märganud erilist tähendust tema viisis kutsuda Jumala poega inimese pojaks. Me oleks märganud, et ta oli kommunist; et ta silmas pidas toda masinvärki, mis seaduseks ja korraks kutsutakse ja mis soetunud seaduslikuks vaeste riisumiseks; et ta pidas perekondlikke sidemeid silmuseks hingele; et ta nõus oli vana-sõnaga: «Mida ligemal kirikule, seda kaugemal taevast»; et ta nägi selgesti, kuidas kogukonna ülemad peaksid olema teenijad ja mitte rusujad ning parasiidid; et ta küll ei ütelnud, nagu ei peaks võitlema vaenlastega, kuid ütles, et peame neid armastama ja et kes mõõga tõmbab, see ka hukkub mõõga läbi. Kõik see näitab, et tal oli suur võim näha läbi labase meeletu ja arusaamine kõrgemast kõlblusest,

kui seni väljendatud üheski tsiviliseerunud kogukonnas; kuid see ei asenda Jeesust kõrgemale kui Konfuciust või Platot¹⁸), rääkimata teistest moodsatest mõttetargest ja moralistest.

III.

Markus on värvitu kroonik — Luukas osav sulemees — „Jünger, keda Jeesus armastas“ — Evangeeliumide usutavus on kõrvaline asi — Usk on maitseasi — Ka moodiasi — Kari liigub eestvedajate järele — Usk kui vaimlise arenemise näitaja.

Markuse evangeeliumis leiame õige vähe uut, mis olulik oleks, pääle selle, et ta loo Kristuse taevaminekuga lõpetab. Ta peab Jeesust Naatsareti kodanikuks, nagu Johanneski, kuna Matteus ja Luukas ta Betlehemast, Taa veti linnast, lasevad olla. Ta räägib, et Jeesus õpetas sinagooges mitte nii, nagu kirjatundjad, mis tähendama peab, et ta ei korranud raamatute tarkust, vaid kuulutas oma õpetust. Imeteost järvel rääkides ei lausu ta midagi sellest, nagu oleks ka Peetrus vee pääl käia katsunud. Ka märkab ta, et lugu Kaanani naisega nõuab pehmendamist ning ütleb, naine olnud kreeka või sürofeniitsia tõugu, mis Markuse silmis viisakusetust küllalt vabandab.

Lühidalt: Markus jätab meieaegse lugeja samale kohale, kuhu Matteuski jättis.

Luukas on kirjakunstnik. Veel enne, kui olete lugenud ta evangeeliumist kakskümmend rida, saab teile selgeks, et olete jõudnud kroonikakirjutaja juurest, kelle püüd ainult sündinud asju kirjeldada, kunstniku juure, kes teile asju

jutustab ainult jutustamise otstarbeks. Kohe alguses saab ta hakkama kõige ilusama idülliga terves Piiblis: Maria lapsekesega, karjased väljal, inglite hulgad. Samad karjased asendavad Matteuse kroonika kuningaid. Iga juhtumuse ta tõmbab üle sentimentaalsuse uduga. Kuulutamislugu, näiteks, mis Matteuse järele ainult nii osutus, et ingel hoiatas Joosepit naist ära tõukamast ebakombluse pärast, jutustab ta pikalt ja laialt, langedes ekstaasi pühavaimu mõrsja suhtes. Jeesus saab peeneks ja pehmeks tundmatuseni: karm, otsekohene Ristiija õpilane, kes millalgi ilma haavava lisandsõnata variseride ja kirjatundjate poole ei pöördunud, kujuneb ettevaatlikuks, peenetundeliseks, seltskondlikuks ja väga viisakaks isikuks; marujuut saab paganatesõbraliseks ning visatakse isegi omast kodulinna sinagoogist välja tähenduse eest, et prohvetid olla mõnikord paganaid juutidest eelistanud. Lühidalt, kõik ta evangelium püüab pehmenendada rasket muljet Matteuse kroonikast, ja see on Luukase Jeesus, kes meie südamed vallanud.

Aine romantilises käsitusviisis leidub ka naistele vastav koht. Lugu Jeesuse salvimisest lõhnaõlidega, mis sündis Matteuse ja Markuse järgi leprahaige Siimoni majas ning sai laituseosaliseks asjatuma raharaiskamise pärast, saab Luukase kirjelduses juhtumiseks ühe rikka variseri kodus, ning naine osutub Kameelia-daamiks; rahast ja vaestest pole juttugi. Ta vestab rohkesti Jeesuse emast ja ta kannatustest. Naised saadavad teda ristini, kus ta kõnega nende poole pöördub, mis algab sõnadega: «Jeruusalema tütrede».

Ainus kald reaalsusse, mis Luukas oma loosse jätab, on Jeesusele osaks saanud laitus, et istus lauda pesemata kätega; kuid seegi on jäetud ainult selle tõttu, et ta huvitavaks kõne-aineiks saab.

Väärrib veel tähepanu, et Luukase jutt algab ümbruskonnas, kus valitseb suur igatsus Jeesuse tulemise järele. Juba emaihus hüppab Ristija sellest kuuldes, kui nende emad üksteist külastavad. Mõistujutud ja imeteod on parajad palad Luukase romantilistele kalduvustele: sulle mees oskab neid hinnata kui mõnusat jutuainet. Ta ei raatsi kirjeldada Peetruse ja Johannese kutsumist ilma imetaoliselt rikkaliku kalasaagita, mis võrgud ja paadid vajuma pani, nii et ehmunud Peetrus hüüdma pidi: «Lahku minust, Issand, sest olen vaid patune inimene», mis tõlkes umbes nii võiks kõlada: «Jatkub su imetegudest; loomuline püük on mulle ja mu paatidele paras küllalt».

Jeesuse õpetuse suhtes on Luukase jutt ainult säääl selge, kus ta meel liigutatud on. Kuid ta loogika on nõrk, ja mõned Jeesuse laused on valesti kokku lapitud, nagu kohe võib märgata igaüks, kes neid lugenud õiges järjekorras ja ühenduses Matteuse evangeeliumis. Kristuse ülesandest ta midagi uut ette ei too, vaid arvab, nagu teisedki evangelistid, kõik asja selles olevat, et Jeesus on kauaoodatud Kristus, kes tagasi tuleb ning asutab oma kuningriigi maa pääl. Kuid siin ütleb ta midagi, mis ennast sellega kokkukõlastada ei lase, nimelt, et ei pea käima ja küsima, kus see jumalariik siis on, lausudes: «Vaata, siin! Vaata, säääl!», sest ta peitub meis enestes. Kuid Luu-

kas ei märka, et see üsna teine mõtlemisviis on kristlusest, ning jääb rahulikult oma arusaamise juure selle kuningriigi geograafilisest olulusest Jeruusalemas või Madagaskaris.

Johannese evangeelium on teiste järele üllatuseks. Matteus, Markus ja Luukas kirjeldavad samu sündmusi ligikaudu samas järjekorras. Oluliselt jutustavad nad sama lugu rändavast jutlustajast, kes elu lõpul tuli Jeruusalemma. Johannes kirjeldab jutlustajat, kelle meheiga möödunud päälinnas, päälejuhuslikkude käikude provintsi. Johannese üksikasjaline aruanne Peetruse ja Sebedeuse poegade kutsumisest läheb teiste evangelistide jutust üsna lahku; ka ei maini ta, et need kalamehed olid. Ta ütleb selgesti, et Jeesus, olgugi ristitud Johannese poolt, ise ristimist ei toimetanud; ta jüngrid küll. Kristuse hingemöll Ketsemane aias muutub mingiks külmavereliseks etteaimduseks templis varemal ajal. Jeesus vaidleb palju rohkem; kaebab palju tuimuse ja vaenliku vastuvõtmise üle; ei vaiki sugugi Kaivase ja Pilatuse ees; paneb suuremat rõhku ülestõusmise ja ta ihusöömise pääle (kaotades tagajärjena kõik omad jüngrid, pääle kaheteistkümne); räägib nähtavasti vastuoksalisi ja mõttetuid asju millele harilik lugeja mingit alust ei või leida; ning jätab mulje haritud, kui mitte ütelda sofistlikust müstikust, kes iseloomu kui ka hariduse poolest erineb labasest ja otsekohesest jutlustajast Matteusel ning Markusel ja viisakast luulemeelsest unistajast Luukasel. Ega asjata juudid tema kohta ei lausunud: «Kuidas see mees kirja tunneb, kuna ta millalgi õppinud pole?»

alive Johannes esineb päälegi mitte ainult kui kroonik, vaid ka tunnistaja, nimetades ennast jüngriks, «keda Jeesus armastas»; ning ta on ainus evangelist, kelle kirjeldus Jeesuse iseloomust ja elukäigust jääb lootuseta lepitamatuks Matteuse omaga. Talle on omane Matteusega üldine pahe seletada kõik Kristuse tegevust seisukohalt, nagu poleks sel muud eesmärki, kui vanade prohvetite kuulutuste täitmine. Kuid mulje on rohkem ebameeldiv, sest Johannes, vastupidi Matteusele, on haritud, nupukas kirjamees, ning ta lollakus või pääliskaudsus nii labastes asjades kaotab lugejas usu ja äratav vastumeelsustunde, vaatamata ta kirjan- dusliku mõju pääle.

Hoolimata sellest on ikkagi ta jutustus määratu tähtsusega neile, kes otsivad evangeliumides alust moodsale usule, sest Johannes on, kes teiste seletustele juure lisab laused, nagu «Mina ja isa oleme üks»; et «Jumal on vaim;» et Jeesuse soov oli mitte ainult, et inimestel oleks elu, vaid et see neil oleks «suuremas külluses» (väga tarviline vahetege- mine nendele, kes arvavad, et inimene on kas elus või surnud ja millalgi ei kaalu tähtsat küsimust, kuivõrd ta õieti elus on); et inimesed ei pea unustama, mis neile öeldud 82. salmis: et nad on jumalad, kes vastutavad Jumala halastuse ja õiguse teostamise eest. Sarnaste sõnade eest viskasid nad juudid kividega, ja kui ta neile meele tuletas, et olevat ainult hääd teinud, oli vastus: «Hääteo eest me sind kivi- dega ei viska, vaid jumalateotuse eest, et sa, olles inimene, teed ennast Jumalaks». Tema seletab, põhinedes 82. salmi pääle, et kui nad

enese usuõpetuse järele on jumalad Jumala oma kinnituse põhjal, siis ei või ka tollele, keda Jumal pühitsenud ja maa pääle saatnud, jumalateotuseks loetud saada ütetus: «Ma olen Jumala poeg.» Kuid sellega nad mingi hinna eest ei lepi, ja tal tuleb nende viha eest põgeneda. See koht saab tumestatud Jeesuse vahetegemise läbi enese ja teiste inimeste vahel. Ta ütleb; «Kui teie olete jumalad, olen minagi jumal». Nii laseb tal Johannes ütelda, nagu ka: «Ma olen maailma valgus». Matteus laseb tal teistele ütelda: «Teie olete maailma valgus».

Johannesel pole aimu nende raasude tähtsusest, mis ta korjanud: tal on palju rohkem tegemist oma väitega, et inimesed võivad pääsu leida surma eest ja teha isegi veel erakordsemaid asju, kui Jeesus tegi; ta ütleb Jeesuse üsna selgesti seda lubavat ning teeb lõpuks julge viipe sinnapoole, et ta ise, Johannes, on surematu ihuga.

Nagu teistelgi, ei tule ka Johannesel pähe küsimus, mis tärkab iga meieaegse lugeja meeles: miks ei tarvitanud Jeesus mingit abinõu oma kaitseks ja pääsuks? Ta oleks oma poolehoidjatelt ja rahvalt tegelikku abi leidnud. Kui ta vangistada tuli, pidi see öövarjus kuskilgi aias tehtud saama. Ka oleks (evangelistide mõistes) tal ainult tarvitsenud imetegu toime panna, ja vaevata vastased põrmu paisata; kuid ta ei liiguta selleks sõrmegi. On selge, et ta tahab täita kõik, mis Jumala saatuses ette nähtud: surra, maetud saada, üles tõusta. See tõendab Jeesuse tõsist usku enese jumalusse, sest ükski petis poleks sarnaseid tagajärgi ilma pääsukatseta kanda võtnud.

Sellesse peame uskuma, kui üldse kõik selle loo vastuvõetavaks peame.

Kaks evangelisti seletavad, et ta murdunud surmaheitluses ning kaebanud mahajätmise pääle Jumalast, kuna teised kaks tõendavad, et ta otsani kindlaks jäänud. Kuid kõik kinnitavad, et ta usus oma jumalusse mitte ei pettunud, ja et ta kolme päeva järele üles tõusis. Pole alust kahelda, et kõik neli uskusiid ka teiste lubaduste täidaminekusse.

Tuleb arvata, et lugejad märganud, kuidas küsimust, palju evangeeliumisid iseenesest kui tõsiasju võtta tuleb, seni veel tõstetud pole, vaid et nii usutav kui mitteusutav on käsitatud ühetaolise sallivusega. Asi on see, et usutavus on isiklik mõiste, nagu uskude arenemine selgesti näitab. Usk pole ärarippuv tõendus-test ja mõistusest. Imetegude kohta on samapalju tõendust kui Waterloo lahingugi kohta või suure kogu vene sõjavägede marsi kohta läbi Inglismaa 1914. a. lääne rindele minekul. Uskuda Pompejuse¹⁹⁾ tapmist on sama palju alust, kui uskuda Laatsaruse äratamist; kumbagi neist on usutud ja kahtlustatud ühevõrd arukate inimeste poolt. Imed ümbritsevad meid arusaamatute fenomenide näol igalpool. Elu ise on imede ime. Imed asjade mõttes, mis eksitavad meie harilikkude kogemuste jooksu, sünnivad igapäev: kasvav kristlikkude teaduslaste kirik põhjeneb sarnaste imede hulkade pääl. Keegi ei usu kõiki neid imesid: igaüks usub mõne neist. Ei mõista ütelda, miks inimesed, kes uskuda ei taha, et Jeesus iganes olemas olnud, kõvasti usuvad, et Shakespear oli Bacon²⁰⁾. Ei mõista ütelda, miks inime-

sed, kes usuvad, et inglid ilmusid ja võitlesid meie rindel Monsi lahingus ja et Lourdes's õige tihti imet sünnib, kahtlevad teatud jutu juures püha Januariuse vere suhtes, pidades seda vaid preestrite riukaks. Ei mõista ütelda, miks need, kes umbusklikud Matteuse jutu vastu kolmest kuningast, kes Jeesuse hälli juure kallid andeid tõid, usuvad Luukase juttu karjastest ja laudast. Ei mõista ütelda, miks inimesed, kes kasvatatud tähtfahelt uskuma Piiblit, kui eksimatut kirja ja ilmutust, loobudes pärastpoole sellest usust, hakkavad ikka Vana Testamendiga pääle, keeldudes uskumast enne väävlipõrgusse ja siis alles (kui üldse niikaugele jõutakse) kannelde, kroonide ja troonide taevasse. Ei mõista ütelda, miks inimesed, kes ristimise mõjuvusse ei taha uskuda milgi tingimisel, usuvad rõugepanekusse inkvisiitorile omase fanatismiga. Võib julge olla, et kui võtta tosin skeptikuid ja igal lasta teha nimekiri asjust, mis nad evangeeliumides usutavaks ja mis mitteusutavaks peavad, siis läheks need nimekirjad lahku nii mõneski asjas. Usk on tõesti maitseasi.

Nüüd on aga maitseasjad ka moeasjad. Meile on teada vahe keskaegse ja meieaegse usumoe vahel. Olgugi meie, näiteks, kergeusklikumad kui keskaja inimesed, ja pidagu sarnased hulgald tõelisteks ettekuulutajaid, maagikuid, imesepitsejaid, vahemehi surnutega läbikäimiseks, eluvee ülesleidjaid, metallide ümbermuutjaid ja kõiksugu arstijaid, millistest keskajad unistadagi ei mõistnud, ei võta meie oma imesid tolles kujus, mis keskaega veenduma pani. Aritmeetilised arvud rääkisid keskajale sama

palju kui meilegi, sest nad pole kerged käsitada ja et suuremad arvudemeistrid, newtonid ²¹⁾ ja leibnizid ²²⁾, käivad suurte meeste hulka. Kuid ka arvudes on mood. Keskajal oli nõrkus mõne koduse arvu vastu, nagu seitse. Et see oli vana arv ja et maailm loodud seitsme päevaga ja mitmel teisel põhjusel, oldi valmis uskuma mistahes, millest aga seitse ehk seitsekord seitse võis välja lugeda. Seitse surmapattu, seitse mõõka pühaneitsi südames, seitse ristikoguduse tšempioni näisid silmanähtavad ja mõistlikud asjad olevat uskumiseks ainult sellepärast, et neid oli seitse. Meile aga, vastuoksa, on arv seitse ebausust täheks. Meie ei taha vähemat uskuda kui miljoni. Keskaja arst võitis haige usalduse seletades, ta elundite kallal närivat seitse ussi. Sarnase diagnoosi pääle tuleks meieaegsel arstil leivapuudus. Moodne arst ütleb haiguse sellest olenevat, et igas veretilgas kihisevad miljonid mikroobid, ning haige usub seda pikema jututa. Oleks üks piiskop ütelnud Villem Võitjale ²³⁾, et päike on maast seitsekümmend seitse miili kuugel, Villem oleks ta uskunud mitte ainult lugupidamisest kiriku vastu, vaid ära tundes, et seitsekümmend seitse miili ongi õige kaugus. Wilhelm-Keiser, teades asjast sama vähe kui Võitjagi, saadaks selle piiskopi vaimuhaigete maija. Ja ometi peab ta (arvatavasti) õigeks üheksakümmend kaks miljoni miili, ehk mis see viimane suurem arv ka oleks.

Siin tarvis meele tuletada, et meie usk mõne asja sisse sugugi veel ei kinnita tõde selle asja kohta. Kui inimesed uskusid maa tasase olevat, polnud nad mitte kergeusklikud:

nad tarvitasid oma tervet meelt, ja kui neid palutud oleks seda tõendada, oleks nad lausunud: «Vaadake maa pääle.» Kes keelduvad uskumast maakera, avaldavad mõistlikku umbusaldust. Moodne inimene, kes usub, et maa ümmargune, on äärmiselt kergeusklik. Tasasemaamehed võivad ta kergesti oma vastuseletustega tulivihaseks teha, kui ta vaielda katsub. Kuid astuge ta ette teooriaga, et maa on tsilindri-, kellaklaasi- või rõngataoline — ja ta on kadunud. Mis ta usub, võib ju õige olla, kuid ega ta sellepärast usu: ta usub sellepärast, et see mingil saladuslikul viisil vastab ta kujutelmale. Kuid temalt küsida, mispärast ta usub, et päike on üheksakümmend miljoni miili kaugel, siis ta kas tunnistab, et ei tea, või ütleb, et Newton seda tõendanud. Kuid ta pole lugenud kirju, millistes Newton seda tõendas ja ei tea isegi, et need olid kirjutatud ladina keeles. Kui küsida kangeusulist protestanti, miks peab ta Newtoni eksimatuks, paavsti aga ebausklikuks valetajaks, kelle praadimist põrgutules ta pärast surma omast taevasest kojast nautima saab, või kui teist küsida, miks ta nii tõsiselt võtab kuulsa õpetlase poolt määratud streptokokkide hulka seerumi piisakeses ning ainult naerda võib vanasti määratud inglite hulga üle, mis mahtuks nõelaotsa pääle, siis on võimatu leida mõnd teist mõistlikku vastust, kui et seitsmed ja inglid on moest läinud, biljonid ja streptokokkid aga moekaubaks saanud.

Sellepärast on asjata kellegagi vaielda tolle üle, mis evangeeliumis uskuda tuleb ja mis mitte. Ta saab uskuma, mis võib, ja mitte uskuma, mis peab. Evangelist Johannes sele-

tab, et kui Jeesus oma ihu ja vere sakramendile vastuvaidlematut jumalikku au nõudis, lahkus temast palju jüngeid, nii et nende arv kaheteistkümnelt päale alanes. Mõni moodne lugeja ei pea kuigi kaua vastu: ta hakkab peri esimese imeteo juures. Teiste arvamisest lähevad lahku: nad usuvad tervestamisi, kuid ei usu hulkade toitmist. Mõnele näib, et vee pääl käimine on vagajutt ujumisest ja et Peetrus päästeti harilikul kombel: ning Laatsaruse äratamine on samataoline kunstlik saavutus, kuna teised arvavad selles nägevat pettust, milles Laatsarus kaastegelasena esines. Selle vahel, et arvata kõik lood muinasjutulisteks või pidada neid sama usutavaks, nagu pidasid evangelistid ise, on mitmed järgud usku ja umbusku, poolehoidu ja vastuseisu. Kuid see pole küsimuseks, kas olla kristlane või mitte. Araabia mohameedlane võtab omaks jutustuse osad, mis inglise pääpiiskopile vastuvõetavad; ning mõnigi teosofist ja India tarkuse armastaja, kes jalgagi kirikusse ei pista, on valmis sõrmi lakkuma mõne osa Johannese evangeeliumi järele, millest teine midagi välja ei tee. Iga lugeja võtab Piiblist, mis võib.

IV.

Jeesus pühapildina — Tema poliitiline mõju — Tähtis pole äralunastaja, vaid õpetaja — Kristuse algõpetus — Tarvis ellu viia — Takistused selleks — Sotsiaalse korra muutuse tarvidus — Kapitalistlik kommunism — Ülekohtune varanduse jaotamine — Millise mõõdupuuga mõõta? — Voorust ei saa rahas hinnata.

Nüüd astume asjale ligemale ja tõstame küsimuse: kas tulevad evangeeliumid visata

paberikorvi või asetada oma raamatukapi luuletuste riiulile? Võib julgesti ütelda, et meie seisukord kujuneks samaseks, nagu tol mehel mõistatuses: mida rohkem ta ära pillas, seda rohkemaks tal sai. Algame sellega, et saame lahti ebajumalisest või ikonograafilisest Kristuse austamisest. Selle all tuleb täpselt mõista austamist, mis saab osaks ta piltidele ja kujudele, kui ka juttudele tema üle. Asjalugu on see, et kui te räägite või kirjutate Jeesusest, nagu päris inimesest, või isegi kui tegutsevast Jumalast, on sarnased austajad rohkem masendatud, kui oli Don Juan tol korral, kui kuju omalt aluselt maha astus temaga õhtust sööma. Võite vaielda Jeesuse jumalikkuse vastu; võite kahelda, kas ta oli iganes olemas; võite loobuda kristlusest mohamedi-, šinto- või tulekummardajateusu kasuks; ja nood ikonoloogid ainult liigitavad teid vaikse põlgusega kas vabausuliseks või paganaks. Aga kui te julgete oletada, milline oleks olnud Kristuse välimus ilma habemeta ja lõigatud juuksega, mis oli ta kingade nummer, kas ta ka siunas, kui puusepa töökojas juhtumisi naela otsa astus või riiete nõöbid aukudesse ei läinud, kui rutt taga oli, või kas ta naeris oma paraste vastuste üle, kui tad preestrid mässu ja jumalateotamise asjas lõksu ajada tahtsid, või kui paljalt räägite mõnd osa ta loost meieaegse keelemurde elavates lausetes, siis sünnitate erakorrast hirmu ja kohkumist ikonoloogide seas. Siis olete teie see, kes pani pildi raami seest sammuma, kuju aluselt astuma, muinasjutu tõeks saama kõigega, mis sarnasele hirmutavale imele järgnema peab. Sarnastel pilkudel

saab teile selgeks, et ikonoloogid pole iial minutikski pidanud Jeesust reaalseks isikuks, kes mõtles, et see, mis ta ütles, on tõsiasi ja jõud nagu elekter, mis ainult tarvitseb vastava poliitilise masinvärgiga ühendatud saada, et inimkonna elus murrangut sünnitada.

Nõnda siis pole see mitte umbusk, mis kardetav meie seltskonnale: see on usk. Tol pilgul, kui te silmad avanevad nägema (mis võib sünnida iga päev), et Kristus pole too elutu süütu pilt, milleks ta senini teile olnud, vaid koguvaks keskkohaks revolutsioonlikkudele mõjudele, siis vaadake ise oma ette; sest te olete pildi elavaks teinud; ja pimedad rahvahulgad ei jõua vahest seda hirmu kanda.

Kuid harimata hulkadele tuleb vastu astuda, kui tsivilisatsioon päästetud peab saama. Poleks tarvis olnud möödunud ilmasõda tõenduseks, et ei ikonoloogide ega Pauluse Kristusele pole õnnestunud inimkonna päästmine. Barrabas tegutseb võidurikkalt igalpool. Kuid neile, kes näevad barrabaslikus sotsiaalses ilmakorras ebaõnnestust ning on veendunud, et ükski ebaõnnestus ei suuda võita elujõudu (või milleks te seda ka ei nimetaks), neile oli alati selge, et Jeesusel oli reaalne ülesanne ja nad on alati tunnud ta iseloomu ning õpetuse nõiduvust. Mitte et peaksime meie ajal nõudma temale üleloomulist autoriteeti, veel vähem tehnilist autoriteeti, mis kohane mõnele moodsale mõttetargale või juristile. Aga kui me üsna kõrvale paneme ärалunastava kristluse aate ja isegi jääme väikese eelarvamise juure Kristuse kohta ta kogematu ühenduse eest sellega ning uurime asja sotsioloogia, kriminaloogia ja bio-

loogia puhtteaduslikult seisukohalt ning leiame, et meie praktilised järeldused on mõjuliselt ühised Jeesuse omadega, siis rõõmustame ja julgustume ka leidma, et talle ülekohut teeme ja et pühaduspaiste, mis ümbritseb ta pääd piltidel, saab omal ajal peetud ennem teaduse valguseks kui tundluse väljenduseks või kujukummardajate poesildiks.

Jeesuse õpetuse pääjooned on, koredalt võetud, järgmised:

1. Taevariik on teis enestes. Teie olete Jumala poeg ja Jumal on inimese poeg. Jumal on vaim, keda tuleb kummardada tões ja vaimus ning mitte mõni vanapoolne noorhärä, kellele altkäemaksu anda ja kellelt kerjata. Me oleme üksteise liikmed, nii et te ei või ligimest vigastada või aidata, ilma et ei vigastaks või aitaks iseennast. Jumal on teie isa: te olete selleks siin, et Jumala tahtmist täita; ning teie ja te isa olete üks.

2. Vabanege varandusest, andes seda ühiseks tarvitamiseks. Lahutage oma töö täiesti raha tasust. Kui lasete lapse nälgida, lasete Jumala nälgida. Vabanege hoolest homsepäeva toidu ja riiete pärast, sest ei või teenida kaht isandat: Jumalat ja mammonat.

3. Vabanege kohtunikest ja nuhtlusest ja kättemaksust. Armastage ligimest kui iseennast, sest ta on üks osa teist. Ja armastage vaenlasi: nad on teie ligimesed.

4. Vabanege perekondlikest köidikuist. Iga ema, keda kohtate, on samapalju teie ema, kui naine, kes teid sünnitanud. Iga mees, keda kohtate, on samapalju teie vend, kui too, keda ema teie järele sünnitas. Ärge raisake oma

aega perekonna matustel sugulaste leinamisega; hoolitsege elavate, mitte surnute eest; meres on samahäid kalu, kui iganes püütud, ja veel paremaidki. Taevariigis, mis, nagu öeldud, teis eneses, pole abiellumist, sest te ei saa pühendada oma elu kahele jumalusele: Jumalale ning tollele, kellega abiellusite.

Need on ülihuvitavad eeldused; ja nad osutuvad iga päevaga seda huvitavamaks, mida rohkem kogemus ja teadus kihutab meid nendega häätahtlikult arvestama. Kuid see on asjatu ajaraiskamine, kuni me neile mõistlikku konstruktsiooni ei anna. Peame nõus olema, et mees, kes seisab selle õpetuse ja meie vahel, minnes läbi rahva kirgede ja pettumuste, oli täies teadvuses igasugu vastuväidete kohta, mis kuulduks keskmistvõitu ärimhehe suust juba esimese viie minuti jooksul. On küll tõsi, et ilm valitsetakse teatud piirini tolle järgi, mis sarnasele ärimhehele esimesel viiel minutil pähe tuleb; kuna aga tulemus see on, et ilm niivõrd halvasti valitsetud saab, et need, kes õigust teavad, temas vaevalt elada suudavad, siis pole keskmistvõitu ärimhehe otsus küllalt mõõduandev sotsiaalsete reformide juures.

Kui Jeesuse eetilised nõuanded ja kavatsused meile mingit kasu peavad tooma, siis tarvis nad tegelikku ellu viia. Kui me sama ärimheest palume teha lihtsalt nõnda, nagu Jeesus jüngritele õpetas, vastab ta väga õieti: «Te soovitate mulle hakata hulkuriks». Kui nõuame rikkalt mehelt, et ta müüks kogu varanduse ja annetaks kõik vaestele, siis ta seletab meile, et see võimalik pole. Müüb ta teisele omad väärtpaberid ja maad, jätkab ostja endi-

selt tegevust, mis vaeseid rusub. Oleks kõik rikkad korraga nõus, langeks väärtpaberid nulli pääle ja maad poleks müüdavad. Müüb üksik kõik maha ja annab raha käest, on tulemus paljalt see, et lisab enese ja oma pere vaeste nimekirjale juure, kuid vaeste kasu oleks sellest üks väike jooming. Sellepärast tarvis meeles pidada, et Jeesuse ajast pääle, kui aastasajad läksid ikka tumedamaks ja tumedamaks ning siis koguni pimedaks (pääle vale koidu, mis sünnitas reformatsioon ja renessaans) ning viimaks saabus üheksateistkümnenda kaubandusliku aastasaja must öö, valitses ikka usk, et ei saa inimesi hääks teha mõne parlamendi akti läbi, ja meie teame nüüd, et ei saa neid hääks teha ka mingil muul teel, ning et inimene, kes teistest parem, on ainult pahanduseks. Rikas peab maha müüma mitte ainult enese, vaid oma terve klassi. Keegi ei saa leiba rahata, kuni leib pole saadav rahata kõigile; ning see nõuab läbimõeldud kogukondlikku korraldust toidu jaotamises. Olla üksteise liikmeks tähendab, et igal mehel olgu hääletamisel üks hääl, igal naisel — üks, ning kõigil ühtaoline sissetulek ja moodsad poliitilised võimalused. Isegi jeesuseaegses Siirias poleks võimalik olnud ellu viia ta õpetus ilma õigluse-tunde plahvatusega rahva erinenud ühisuste meeles. Jeruusaleml poleks jaksanud teostada seda, mis küllagi kogukond ei suutnud korda saata. Ja mis ei saa teha Jeruusalemas või Juan Fernandeses, ei saa ka teha Londonis, New-Yorgis, Pariisis ja Berliinis.

Lühidalt, kristlus, olgu ta hää või paha, õige või vale, on sunnitud välja jääma inim-

konna sekeldustest, kuni ta pole tehtud praktiliselt neile kohaseks vastavate poliitiliste kombinatsioonide kaudu. Kes oletab, et üks rändav jutlustaja Pontsius Pilatuse ajal või isegi Pontsius Pilatus kõige Rooma tarkuse abiga oleks suutnud kristluse või mõne teise kombusõpetuse teha külgesobivaks kahekümnendale aastasajale, teeb asjale rohkem kahju, kui see Neerole ja teistele tagakiusajatele õnnestunud. Isiklik õiglus ja mõiste, et ei saa teha inimesi moraalseks parlamendi akti läbi, ongi see kindel linn ja varjupaik neile, kes teadlikult või mitteteadlikult ei mõtlegi oma varandust segada Jeesuse või mõne teise uuendaja asjaga.

Vaatame nüüd, mis on moodsal kogemusel ja moodsal sotsioloogial ütelda Jeesuse õpetuse kohta, mis eespool koondatud nelja lausestikku. Esiteks, vabanegeda varandusest, andes kõik ühiseks tarvitamiseks. On kuulda Jeruusalema ja Betsaida variseride väide: «Hää härrakene, kui jagad täna Juudamaa varanduse kõigile ühevõrdselt, on sul enne aasta lõppu jällegi rikkaid ja vaeseid, puudust ja küllust nagu tänagi; sest alati saab olema laisku ja virku, kokkuhoidlikke ja priiskajaid, joodikuid ja karskeid; ja nagu ise väga õieti tähendasid, saab meil vaeseid alati olema». Ja võime kuulda vastust: «Häda teile, te valetajad ja variseerid; veel tänapäev olete jaotanud maa varanduse oma vahel, nagu peaks sündima iga päev (sest inimene ei ela teisiti kui peost suhu ega seisa kala ja munad igavikuni); ning olete jaotanud ülekohtuselt; ja olete tõendanud, et mu laitus selle eest, et teil saab olema vaeseid alati, oli teie seas seaduseks, mis seisku ja haisegu

Jumala ees igavese ajani; mille eest, arvan, Laatsarus teid veel põrgus nägema saab.» Moodne kapitalism ei tee pikka juttu vanaaegse kalduvusega klassivahede poole. Variserid ise on soetanud kapitalis kommunismi. Ühised kapitalid on tänapäev eesmärk. Katse pöörduda tagasi isiklikkude varanduste juure saaduste soetamise alusel, lööks tsivilisatsiooni uperkuuti suurema mõjuga kui kümme revolutsiooni. Ei saa enam põldu harida, kui põllumees ei hakka kooperaatoriks. Võtke raudteeaktsiate omanik ja küsige, mis on roopa täpne pikkus, kus on see ja see iste vagunis, too ja teine vänt masinas, mis ometi kõik tema ja mitte kellegi teise oma on, ja ta teeb teid naeruks kui narri kunagi; ning teeb mõistlikult. Ja kui katsute, nagu Ananias ja Sahviira, hoiduda ühendamast oma poekest või mida muud üldiste tagavaradega, mis esitab trest, sündikaat või kartelliliit, siis trest kohe külmetab teid välja, mässib sisse ja lööb lõpuks ääriselt või töösuslikult sama põhjalikult surnuks kui püha Peetrus ise. Tegelikult pole enam küsimust kommunistliku saaduste soetamise kohta: kõik tänapäeva heitlus koondub saaduste jaotamise ümber, nimelt igapäevse ärajagamise ümber, mis on korraldatud seltskonna esimene tarvidus.

Ilma Kristusetagi võib tänapäev igaüks veenduda, et meie jaotamise süsteem on metsikult ja kollitavalt vale. Meil on miljondollari lapsi kõrvuti vaestega, kes roidunud eluaegse lubamatu töö ja vaevaga. Üks igast viiest isikust sureb vaestemajas, ühises haigemajas või hullumajas. Linnades nagu London on see vahekord koguni üks kahe päält. Loomu-

likult peab sarnane meeletu jaotamine teostuma puhta ja labase vägivalla abil. Kui vastu puiklete müüakse teid maha. Olete selle vastu, antakse malka ja pistetakse puuri, ning sellele toimingule antakse kõlav nimi: seaduse ja korra alalhoidmine. Kaugemale ei või ülekohus enam minna. Ka kõige vagatsevam briti vanameelne kõhkleb ütlema, et ta kuningas peaks palju vaesem olema Rockefellerist, või moraalselt eelistama prostitutsiooni nõelatööle põhjusel, et esimene on kasutoovam. Tarvidus põhjapaneva sissetulekute ümberjaotamise järele kõigil haritud mail on nüüd nii silmanähtav ja tunnustatud, nagu vajadus tervishoidlikkude korralduste järgigi.

Aga niipea kui jõuame küsimuse juure ümberjaotatava sissetuleku suuruse ja mõõdu kohta, tõusevad lahkkelid. Meid üllatab mõtte-
lage ebapraktiline mõiste, nagu peaks antama inimesele sissetulek mitte selleks, et talle võimalus anda elada, vaid nagu mõni autasu hää ülespidamise võistluses. Ning see lollus täieneb teise vähem naeruväärse, kuid sama ebaprakti-
lise arvamisega, nagu oleks võimalik määrata igale isikule täpne osa rahva sissetulekust, mis ta soetanud. Lapsele näib, et kui sepp teinud hobuseraua, siis on see tema oma. Kuid sepp teab, et raud ei kuulu üksi temale, vaid ka majaomanikule, maksuinspektorile, rauakaup-
mehele ja söemüüjale, nii et ainult raasuke ta väärtusest tema oma on; ja sellegi peab ta vahetama lihuniku, pagari ja rätsepa juures tarviliste asjade vastu, makstes kõige eest rohkem, kui nende väärtus, sest noil kaasärimees-
tel on samuti omad majaomanikud ja võlaus-

kujad rahuldada. Kui juba nii labane külapärane näide isiklikust saaduste soetamisest osutub peenelt arenenud sotsiaalse vahekorra tulemuseks, mis siis veel ütelda sarnastest saadustest nagu drednout, nõelad ja nõöpnõelad ning terassuled? Võtaks Jumal drednouti ühe käe pääle ja sule teise pääle ja küsiks siis Hiibilt, kes on nad teinud ja kelle omad nad on tegijaõiguse järele, peaks Hiib küll ainult kõrvata-gust sügama ja vaikima.

Nii ei saa siis tegija-õiguse määramisest Kristuse nõu järele mingit asja. Tegelikus elus ei jäänud selles suunas paremat nõu, kui maksa töölisele töö aja eest: nii palju tunni, päeva, nädala või aasta eest. Aga kui palju? Kui see küsimus esile tuli, oli vastus: «Nii vähe, kui nälg lubab vastu võtta», ja tulemus oli see, et lõvi-osa sai neile, kes tööd ei teinudki, ja kõige väiksem neile, kes kõige raskemat tööd tegid. Inglismaal valgub üheksakümnendikku varandusest ühekümnendiku elanikkude arvu taskusse.

Selle vastu kuuldub vaga soov: «Miks mitte jaotada teenete järgi?» Võiks kujutella omale Jeesust, kelle naeratus laienes aastasadade jooksul, vaadeldes, kuidas tema õpetuse eest kõrvalepuiklemine osutus raskeks õnnetuseks, nüüd avalikult naerma pahvatavat. Kas on iganes kaalumisel olnud nii idiootlik kavatsus, kui vooruse hinda määrata rahas? Tuleb arvata, et siis Londoni majandusteaduste kool oma eksamilehtedele säärase küsimuse asetab: «Võttes raha väärtuses Kristuse voorused kui sada ja Juudas Iskarioti omad kui null, arvake täpselt välja, palju maksab Pontsius Pilatus,

lesk, kes oma penni vaestelaeka pani, Kadaara sigade omanik, Shakespear, Jack Johnson, ²⁴⁾ Isaac Newton, Palestrina, ²⁵⁾ Offenbach, ²⁶⁾ teie perekonna arst, Florence Nightingale, teie «passinaine», Canterbury pääpiiskop ja kohtu timukas». Ehk: «Kadunud isanda Seejasee seaduslik sissetulek oli rahas kolmtuhat kord suurem kui keskmisel põllutöölisel. Nimetage päävoorused, millistega isand Seejasee eelistus töölisest kolmetuhandekordselt; ning näidake täpne summa, palju kaotas tsivilisatsioon, kui isand Seejasee sai meeleheitele ja enesetapmisele sunnitud sellega, et vahe alandati ühetuhandekordseks.» Lapsik põhimõte «igale nii suur sissetulek, nagu ta väärrib» on harutamiseks halp. Hamlet taipas seda juba kolmesaja aasta eest. Jeesus seisab vankumata, nagu praktika-meis kunagi, meie aga seisame nagu lollpääd ja eluvõõrad viirastustenägijad. Samal pilgul, kui katsute seda lapsikut põhimõtet arvudesse rakendada, leiate kohe, et see viib tagasi lootusetu kavatsuse juure maksa inimese aja eest, ning teie eksamilehel saab lugeda: »«Jeesuse aeg polnud midagi väärt (ta kaebas, et rebastel olid koopad ja lindudel pesad, kuid temal mitte kohta, kuhu pää panna). Dr. Johanson aeg maksis ütleme viissada tuhat marka aasta. Arvustage tulemust, ja kui on vastuväiteid, näidake naeltes, dollarites, frankides ja markades palju nende aja palk oleks pidanud olema.» Teie võite ütelda, et küsimusel on äärmiselt paha maitse ja et keeldute vastamast. Kuid ega teil midagi pole küsimuse vastu: mitu minutit kuulsa poksimeistri ajast on väärt kahele tunnile astronoomi ajast?

„Kes tööd ei tee — ei pea sööma“ — Vaimlised huvid langevad kehaliste ohvriks — Kolgakommunism võimatu üleilmlikus tarvituses — „Ärge mõistke kohut“ — Abielu — inimliku olendi omandamine; kahjutoov vaimlisele arenemisele — Mehe ja naise iseseisvuse tarvidus — Abielu kahtlased voorused — Vägevad vaimud ärgu andugu köidikuisse — Elu sunnib teostama Jeesuse õpetust.

Lõppude lõpuks olete sunnitud esinema küsimusega, mis juba alguses oleks pidanud küsitud saama. Mis tarvis annate inimesele sissetuleku? Nähtavasti selleks, et ta elus hoida. Sellest selgub aga ka kohe, et esimeseks tingimuseks ta elushoidmiseks, ilma et kedagi teist orjastada, on see, et ta peab nii palju saadusid soetama, kui ta elushoidmine maksma tuleb. Sellepärast võime sundida teda loobuma laiskusest sama mõjuvate abinõudega, nagu sunnime loobuma röövimisest, põletamisest, võltsimisest ja muust kuritööst. Kreekelased ütlesid: «Esiti muretse kindel iseseisev sissetulek, ja siis teosta voorust». Kõik me püüame iseseisva sissetuleku poole. Kõik me teame, nagu Jeesuski, et kui tuleb muretseda, kas on homme midagi süüa ehk juua, on võimatu mõelda kõrgemate asjade peäle, ehk elada mõistlikumat elu kui mutt, kelle elu algusest lõpuni on pöörane jaht toidu järele. Kuni kogukond pole arenenud tolleni, et kartus ihuliste tarviduste pärast on sama põhjalikult unustatud, nagu juba on kartus huntide eest tsiviliseeritud suurlinnades, pole viisakast sotsiaalsest elukorrast juttugi. Meie seniste püüete tulemus on paljalt see, et sellest kartusest on

vabanenud kõigeks üks peotäis meie hulgast; aga et seegi on sündinud rumalal ja ülekoh-tusel teel ning teinud selle käputäie eelistatuid parasiitideks teiste kulul, siis on nad langenud degeneratsiooni osaks, mis näibki olevat möö-dapääsmatuks bioloogiliseks nuhtluseks täie-lise parasitismi eest; nende liialdane laiskus on sama hädatoov, nagu teistele liialdane töö. Igatahes õpetus on selge.

Kaaludes küsimust rahva sissetuleku ühe-taolisest jaotamisest, näeme, et see on ainult klassivaheline küsimus. Näiteks, on juba valitsemas ühtlus ja sarnadus nii kaptenite kui ka laevapoiste sissetulekus, mitte aga kapteni ja laevapoisi sissetulekus.

Võiks arvata, et ühetaolise sissetuleku õigus peaks sama pühaks peetud saama kui ühetaoline elamise õigus. Tõepoolest ongi ju üks ainult teise tunnustamine teisel kujul. On idiootlik tõmmata mind võllasse, et löikan maha sadamatöölise kõri juhusel, kui polnud anda talle laeva laadimiseks, kuna minust suur num-mer tehakse, kui lasen tad selle asemel nälga kärvata; ja et ta mahavõetud kõriga palju vähem paha teeb, kui nälgides, siis peaks mõistlik selts-kond hindama kõriloikajaid palju kõrgemalt kui kapitaliste. Lugu on saanud nii silma-nähtavaks ja pahe nii kannatamatuks, et kui meie püüded tsivilisatsioonis ei pea hukkuma samuti nagu kõik senisedki, peame korraldama seltskonna niiviisi, et võime ütelda igale isikule tervel maal: «Ärge mureitsege üteldes; mis peame sööma või mis peame jooma või millega ennast katma.» Siis kaob sugu, kelle süda on taskus ja seifides ja pankades. Ütles ju

Jeesus, et kus teie varandus, säälm ka teie süda. See oligi, mispärast ta soovis, et rahalt peaks kaduma varanduse väärtus ja et peaksime saama ta vastu üsna hoolimatuks, vabastades oma meelt kõrgemaks otstarbeks. Teiste sõnadega : et peaksime saama kõik aumeesteks ja hoolitsema oma maa eest, nagu maa hoolitseb meie eest, selle asemel, et olla hangeldajaks, kes raha eest valmis tegema mistahes ja nõus müüma ihu ja hinge naelte ja tollide kaupa, enne kui päevotsa tingitud hinna üle. Tõesti, kas tunnustate Jeesust Jumalaks või mitte, aga esimesejärguliseks poliitilise ökonoomia tundjaks peate teda tunnustama.

Kuid nagu nüüd näeme, oli ta ka esimesejärgu bioloog. Oli tarvis ligi poolteist aastasada edupooldajaid jutlustajaid, Buffonist²⁶⁾ ja Goethest²⁷⁾ kuni Butleri²⁸⁾ ja Bergsonini²⁹⁾, veendumiseks, et meie ja meie isad oleme üks ; et taevariik on meis eneses ning ei tarvitse joosta ja kisada : «Vaata, siin ! Vaata, säälm !» ; et Jumal pole mitte pilt toredavõitu valges riides isikust, nagu näeme Piibli piltidel, vaid et ta on vaim : et selle vaimu läbi areneme suuremale elu täiusele, et oleme lambid, milledes põleb maailma valgus ; et lühidalt, oleme jumalad, olgugi et sureme nagu inimesed. Kõik see on tänapäev tunnustatud bioloogia ja psüko-
loogia, ja need loomuliku valiku pooldajad, nagu Weismann, kes näevad edukas arenemises ainult automaatsust, pole mitte puudutanud Jeesuse õpetust, küll on aga ruttu valmis saanud teoloogidega, kes kujutasid Jumalat kui magnaati, kes samuti inimesi ja ingleid peab, nagu lord Rothschild pühvleid ja emusid oma lossi parkides.

Mõni lihtmeelne lugeja võib küsida, et miks mitte pöörduda tolle labase kommunismi poole, mis jüngritele õpetati. See oleks kaunis teostatav külas, kus toodang piirdub saadustega labaste tarviduste rahuldamiseks, mis loodus kõigile ühetaoliselt päale paneb. Aga kui tsivilisatsioon edeneb tolle täpini, kus soetatakse saadusid, mida keegi just tingimata ei tarvita, kuid mida mõned peavad tarviliseks, siis on vaja, et üksikud võiks muretseda need asjad omal kulul. On asjakohane varustada igameest leivaga, sest igaüks tarvitab ja sööb leiba; kuid oleks kentsakas varustada kõiki mikroskoopide ja tromboonide, mängumadude ja jalgpallidega, proovitorude ja destillatsioonkolbidega, kuna ju üheksakümnendikku neist raisatud oleks; ning too üheksakümnendik, kes neid ei tarvita, oleks üldse sarnaste asjadega varustamise vastu. Arvamatu kasulikus vahemehes, mida rahaks kutsutakse, on meil abinõu, millega igaüks võib tasuda asjade eest, mis ta vajab päale nende, mis tarvilised eluspüsimiseks, kui ka asjade eest, mis riik talle päale sunnib pidama ja tarvitama, tahtku ta või ärgu tahtku: näiteks, riided, tervishoidlikud soetused, sõjaväed ja laevastikud. Suurtes kogukondades, kus isegi kõige veidramad nõuded saaduste vastu läbisegi rahuldatud saavad, on otsekohene kommunism (see on: võta aga ilmaeest, mis iganes tarvis) mõeldav ja praktiline nii laias ulatuses, mis näib praegu kättesaamatuks. Sportlane, muusik, arst, bioloog saavad omad aparaadid sama kergesti kui leivagi, või nagu praegu uulitsa sillutuse ja valgustuse ning sillad; kurdid on ka nõus kaasa

aitama kogukonna pillide valmistamiseks, kuna muusikud nõus on samuti tegema kurtide kõrvapasunate muretsemises. On asju (näiteks raadium), mille tarvitajate hulk piirdub peotäie laboratooriumis töötajatega, ja ikkagi peab kogukond selle eest maksma, sest ta hind käib üksikule isikule üle jõu. Kui ka arvestada kõige laiemate võimalustega kogukonnas tarvitsetavate asjade suhtes, mis praegu isegi muinasloomistena näiks, ometigi saab pika aja päälle alasid osutuma, kus inimesed tarviliste asjade muretsemiseks raha või isiklikku krediiti saavad vajama, mille jaoks neile ka tarvis isiklik sissetulek. Teekond võõralmaal, näiteks.

Kuritegevuse ja perekonna suhtes pole moodne mõte mingit uut valgust heitnud Jeesuse seisukoha päälle. Kui Swiftil juhus oli pildistada meie tsivilisatsiooni kõlberüüset, esitades terve rida kelmide tüüpe, mis see soetanud, andis ta alati kohtunikele silmapaistva koha nende kõrval, kelle üle nad kohut mõistisid. Ja ta näib nii teinud olevat mitte Jeesuse õpetuse kinnituseks, vaid enese tähelepanu ja kogemuste tulemusena. Üks kohtunik Gilbert Chestertoni ³⁰⁾ jutus on niisugusel sõjajalal oma ametiga, mis sunnib ta teostama kurje asju, et ta sellest loobub ja läheb välisilma, et elada ausa inimese elu ja mitte tignedat ebajumalat mängida.

Ka on levitatud mõistet ühest südamest rumalusest, mida nimetatakse determinismiks. See kujutab inimest elutu asjana, mis tõugatakse sinna-tänna ümbruskonna poolt või praeguste ning eelmiste asjaolude mõjul, mis aga ikkagi meele tuletab, et piir on pan-

dud neile kämblalaiustele, mis keegi oma kehalisele või vaimlisele kasvule juure lisada suudab, ning et on lollus kui ka halastamatus piinata viiejalapikust inimest selle eest, et ta ei küüni puuvilja noppima, mis kasvab kõrgemal keskmise kasvuga inimese ulatuspiiri. Tean juhus, kus õnnetule lapsele vitsa anti, kui ta pääle põhjalikku seletust ja näitamist kella ei osanud tunda, olles lühikese nägemisega.

Mõiste, nagu võiks inimesed hädad olla, kui aga sooviksid, ning et teil tarvis neid õhutada selleks piinamisega, kui nad paha teevad, on mõttetu. Ei arva ometi keegi, et inimest, kellel täiesti puudub muusika või matemaatika and, võiks sundida surmanuhtluse läbi, olgu kas kõige hirksamal kujul, laulma kõik Beethoveni sümfooniade teemid või täiendama Newtoni teoseid.

Suurem osa mehi ja naisi kannatavad ära harilikud elu pahandused ja pettumused, ilma et mõrtsukaks saaksid. Nad järeldevad sellest, et igaks võib samuti teha, kui aga soovib, ning katsuvad toetada inimese enesekontrolli suurte nuhtlustega ähvardamise läbi. Kuid selles nad eksivad. On inimesi, ja mõned neist isegi tubli vaimlise ja kehalise jõuga, kes sama vähe võivad keelduda langemast mõne tühise asja pärast metsikusse vihasse, nagu koergi võib jätta napsamata, kui nad äkki valusalt torgatakse. Inimesed viskavad üksteist nugade ja põlevate lampidega vaidluses söögilaua taga. Mees, kes kaua kannatanud sunnitööl mõrtsukalise kallaletungi eest, võtab kohe vabanemise päeval oma naise ja paiskab ta

vaguni rataste alla ühe ärritava sõna eest. Meil on inimesi, kes varastavad mitte ainult puuduse pärast, vaid kellel omane haiguslik kirg varastada ka asju, mis nad ei tarvitagi. Murdvargus on mõnele mehele sama veetlev kui poistele merimeheks hakkamine. Palju on auvääriliste kodanikkude hulgas neid, kes keelduks rohkem süüa ja jooma, kui neile kasulik on, vaatamata arsti keelu ja nende oma õpetliku kogemuse pääle? Tõsi, et ennastvalitsevate ning taltsutamata vahel on piirkond niisugustele, keda võib sundida ennast korras pidama kartusega tagajärgede eest: kuid pole väärt pidada selle väikse piirkonna jaoks tervet koledat süsteemi kurikavala, kallistmaksva ja alandava nuhiluse otstarbeks. Inimesed, kes ei suuda ennast valitseda seltskonna tarviduste kohaselt, peaksid saama kas surmatud või hoitud varjupaikades selgitamiseks, kuivõrd allub nende seisukord arstimisele. Neid materdada ja omale nende kulul vooruslikku nägu teha on naeruväärt ja metsik. Sellepärast vist ongi Swift kõige palavama nurga omas põrgus kohtunikele annud. Sellepärast ütles Jeesus: «Ärge mõistke kohut, et teie üle kohut ei mõistetak» ja «Kui keegi kuuleb mu sõnu ning ei usu, siis ei mõista ma kohut ta üle», sest «on üks, kes ta üle kohut mõistab», nimelt isa, kes on üks temaga.

Riisutakse meid paljaks, siis pöördume kriminaalseaduse poole, unustades, et kui see seadus mõjuavaldav oleks, siis meid ei olekski riisunud.

Oleme kohut mõistnud ja nuhelnud tollest ajast saadik, kui Jeesus ütles, et seda ei pea tehtama, ja ei keegi või tuua ainustki näidet

uskuma panemiseks, et ilm selle tõttu paremaks on saanud, kui ta oleks olnud ilma kohtuniku, vangla ja sunnitööta kõik see aeg. Meie oleme paljalt juure lisanud kuritöö viletsusele nuhtluse viletsuse ja kurjategija julmusele kohtuniku julmuse. Oleme võtnud paha inimese ja teinud ta veel pahemaks piina ja alanduse läbi, selle toiminguga ka ennast pahemaks tehes. See ei näi väga mõistlik olevat, kas pole tõsi? Oleks olnud palju kergem surmata tema nii õrnalt, kui iganes võimalik, või ta ära märkida ning jätta ta oma südametunnistuse hooleks, või toimida temaga nii, nagu toimitakse haige või nõdrameelsega (ka nõdrameelsed on alles viimasel ajal vabastatud piitsast, ahelast ja puurist). Niisugusel kujul oleks võinud saada Jeesuse õpetus ellu viidud.

Kui jõuame abielu ja perekonna juure, siis leiame, et Jeesuse seisukoht inimliku olendi omandamise suhtes, mis ju ongi abielu tuum, samasugune on, nagu varanduse omandamise suhtes. Abielus mees katsub omale naisele meeldida ja abielus naine — mehele, selle asemel, et Jumala tahtmist teha. See on teisend tollest, et «kus teie varandus, säääl ka teie süda». Kaheksateist aastasada hiljem leiame väga teistlaadi isiku, kui Jeesus oli, nimelt Talleyrandi⁸¹⁾ ütlevat sedasama. Perekonnaga abielumes, ütles Talleyrand, on raha eest valmis kõik tegema. See väide, olgugi teaduslikult mitte küllalt täpne, on kõlbluslikuks aluseks loobumisele abielust. Seni kui inimesel on õigus panda kaalu pääle oma elu ja ülespidamine aadete eest, tarvitab ta ainult julgust ja veendumust, et saavutada äravõitmatut puhtust.

Kuid ta kaotab selle õiguse abielludes. Tarvitses tervet revolutsiooni, et päästa Wagneri³²⁾ ta ametist Dresdeni kuningakojas, ning naine ei annud talle iial andeks, kui ta kohalt lahkudes õnne ja vabadust tundis ning naise endisse vaesusse tagasi tõi. Oma laste ja vanemate eest alistuvad ka naised orjusele ja prostitutsioonile, mida ükski vaba naine ei kannataks.

Küsimus, miks Jeesus ei abiellunud, võib küll vahest harva tõusta. Läbi ja läbi sobivad naised, abielludes läbi ja läbi sobivate mees-tega, ei peaks mingit kitsendust märkama: ahel ei keela neid tegemast, mis tarvis, ning isegi soodustab selle tegemist. Võib arvata, et niisugused mitte üksi ei kahtlusta Jeesuse õpetust selles suhtes, vaid ka sugugi hääks ei kiida, et ta ise abielumees polnud. Isegi need, kes peavad ta troonilt astunud jumalaks, võiks õigusega tähendada, et ta ajutine inimelu pole mitte täielik ilma säärase ülitähtsa sammu astumata kui on abiellumine. Kuid asjaolud ei räägi selle poolt. Paljas mõte Jeesusest kui naisemehest, näib jumalavallatuks isegi kõige vabameelsemale uskujale: koguni need, kellele Jeesus pole miski üliinimlik isik, vaid ainult prohvet, nagu Mohametki oli prohvet, tunnevad, et ta poissmehepõlves oli midagi kõrge- mat kui pildis, kus Mohamet põrutatult oma haaremi põrandal lamab ning tema naised ta pääle tormi jooksevad, tülitsevad ning ta kinga alla panna katsuvad. Pole imestada, et kui Jeesus Sebedeuse poegi omale järgima kutsus, siis ta nende isa mitte ei kutsunud, ja et jüngrid, nagu Jeesus isegi, olid kõik inimesed ilma perekondlikkude köidikuteta.

Jeesuse seisukoht abielu suhtes on väga lihtne, nagu nägime. Ta mõistis, et kõrgema elu elamisele tuleb ohvriks tuua raha ja sugulik armastus, ja nägi, et paarisrahva juures ei võinud juttu olla kõrgemaist asjust varem, kui nõuded toidu ja armastuse suhtes rahuldatud olid. Ka on abielu eitavaks küljeks asjaolu, et ta isiku edulist arenemist takistab, kui nii on, et kangem peab nõrgema koormat kandma, mis tähendab, et kõvem peab kehvemal ees minna laskma ja et aeglaselt sammuja ruttu käija kinni hoiab. See ongi, mis ikka tormi toob, kui tsivilisatsioon tõstab abielu lipu ja samal ajal suurendab tarvidust laialdasema isikliku vabaduse järgi kõrgema edu saavutamiseks.

Tõuseb küsimus: kas see ei või kõrvaldatud saada? Vastus on rahustav: muidugi võib. Pole olemas ilmas ühtegi põhjust, mis oletada laseks, nagu peaks abielus paar üksteisest majanduslikult ärarippuv olema. Too kommunism, mille eest Jeesus seisis ja mis täiesti elluviidav ning isegi möödapääsmatu, kui tahetakse hoiduda tsivilisatsiooni kokkuvarisemisest, lahendab selle raskuse põhjalikult. Ühes majandusliku ärarippuvusega langevad ka vägivaldsed nõuded, mille seljataga harilikult peitub majanduslik surve. Kui mees lubab naisele ennast ära avatleda töölt, mida ta kõige paremini suudab teha, ja müüa oma hinge kõige kõrgema turuhinna eest, kui ta lubab lasta ennast sõlmida seltskondlikkude kohustustega, mis talle väsitavad ja nõrgestavad, või siduda ennast naise põllenõõride külge, kui ta vajab mõnikord üksildust, mis on üks kõige pühamaist inimese õigustest, siis teeb ta seda

sellepärast, et tal pole õigust heita naise pääle varju eksesentrilistes kalduvustes ja seltskonnavõõrais viisides. Asjaolud on moodustanud niisuguse aheldamise kombe abielus paaride vahel, et nende üle kurjasti irvitatakse, kui teine ahela purustab.

Muidugi oleks liiga palju ütelda, et iseisva sissetulekuga kõik abielu ja perekonna pahed kaoks, aga võib ütelda, et need puudused, mis Jeesus nägi, kõrvaldatud saaksid.

Kui Talleyrand ütles, et abielumees perekonnaga on valmis kõige pääle, mõtles ta sellega midagi paha; aga mõni optimist võib selatada samase poolõigusega, et abielumees on valmis kõige hää pääle: et abielu teeb hulkurist korraliku kodaniku; et abielus mees või naine, armastusest laste või kaasa vastu võib voorusi väljendada, mis vabadele üle jõu. On õige, et palju neist kodustest voorustest on enesesalgamine, mis aga ei olegi voorus; teiseks vooruseks tahetakse arvata enesealistamist, mis sama enesetappev, sama haiglane ja sama arglik kui enesesalgaminegi. Ibsen³³), kes käsitab seda ainet palju otsustavamalt, kui Jeesus tegi, ei jõua ka miskit keskteed leida: nii Brand kui Peer Gynt lõpetavad halvasti; kui ka Brand niipalju paha ei sünnita kui Peer Gynt, on aga see paha erakorraliselt mõjuv.

Jeesuse eitav seisukoht abielu vastu selles mõttes, et perekonna köidikud takistavad inimest jätkamast püüdu kõrgemate eesmärkide poole, on omaks võetud katoliku preestrite, buddha laamade ja igasugu fakiiride poolt. Samuti on selle poolt ihulise arenemise harrastajad, maadeuurijad, tegujõulised, julged ja ette-

võtlikud. Kes juba nōrgana sündinud, võib lonkida teist teed, kuid värske ja võimsa vaimga inimesele on abielu üks enesetappe viisidest. Abielust vaba Jeesus ja Beethoven³⁴) ja Orleani neitsi on, nagu nad peaksid olema; ja ütetus, et abielus mõttetargas midagi naeruväärilist leiduvat, pole põhjendamatu. Ja ometigi on tsölibaadid rohkem naeruväärsed kui abielumehed; preester, andes abielutuse töotuse, teeb ennast jõuetuks; ja kõige paremad preestrid olid enne selle ilma mehed, kui hakkasid tuleva ilma meesteks. Et aga töotuse andmine ei tühista sõlmitud abielu ja naise-mehe ei või saada preestriks, siis seisame jällegi mõistatuse ees, mis nii tuleb seletada, et parem preester on ümbermoodustatud liiderdaja. Asja praktiline lahendus seisab selles, et tarvis saavutada isiklik ärarippumatus abielust ja perekonnast ning abielu teha sama kergesti lahutatavaks, nagu on iga teine kaastegevus. Ega seegi küll korraga tervesta kõik abielu pahed ega kisu jalamaid juurtega välja põlastusväärset traditsiooni inimese ihu omandamises. Kuid ta annab loodusele vabaduse saavutada tervenemist; ja vahest kõdunevad ja hukuvad need juured vabal põllul.

See lahendab lahkuminevad arvamised Jeesuse õpetuse kohta ja on kokkukõlas paremate moodsate mõtetega. Ta ütles meile, mis tarvis teha, ja meie peame leidma tee, kuidas seda teha. Suurem osa meist, nagu oli tema ajalgi on äärmiselt kangekaelne ja saab kihutatud seda teed mööda asjaolude piinarikka surve all; jääme seisatama iga sammu järele, kinnitades, et miski asi ei sunni meid kauge-

male minema, et see on naeruväärt tee, häbistav tee, sotsialistlik tee, ateistlik tee, kõlblusevastane tee, ja et eelvägi peaks häbenema ning jalamaid ümber pöörma. Kuid nad leiavad, et ikkagi tuleb järgida eelväele, kui elu elamises väärt peab olema.

VI.

Apostlid Jeesuse õpetust moonutamas — Vahe Jeesuse ja nende imetegude vahel — Paulus kui päävasija — „Pärispatt“ — Pauluse kristlus võõras Jeesuse kristlusele — Kristluse kaotus ja Pauluse võit — Ka Peetruse valik ebaõnnestunud — Apostlid paljalt äralunastamise esivõistlejad — Nende solkimiste kurvad tagajärjed — Mitte patuoinas, vaid õpetaja — Kahesugune arusaamine — Õndsakssaamine kõige odavamal teel — Hangelajad patu alal.

Pöördume nüüd tagasi Uue Testamendi juttude juure, sest mis pääle Kristuse kadumist juhtus, on õpetlik. Kahjuks osutus ristilöömine poliitiliselt õnnestunuks sammuks. Kristlus, kui eripärane õpetus, oli ühes Kristusega hävitatud, äkki ja täiesti. Vaevalt oli ta hauas külmaks läinud või kõrgel taevas (nagu soovite), kui juba apostlid traditsiooni temast maha lohistasid tasapinnale, kus ta praegugi seisab.

Võtke näiteks imeteod. Jeesuse imeteod, kui mitte arvata mõnes evangeeliumis mainitud viigipuu lugu, mida keegi ka usutavaks ei pea, sündisid kõik inimestele häätegemiseks ja paljalt sigimatu viigipuu oli ta viha ainus ohver. Esimene asi, millega apostlid oma imetöid algasid, oli surnuks lüüa üks vilets mehike ja ta naine selle eest, et nad vähe raha üldkassast kõrvale hoidsid. Nad löid inimesi

pimeduse ja surmaga, kohut mõistes selle eest, et nende üle oli kohut mõistetud. Nad terves-tasid haigeid ja äratasid surnuid ainult laiuta-mise ja reklaami otstarbeks. Nende õpetuses ei sisaldunud ainust kiirtki tollest valgusest, mis näitab Jeesust inimeste lunastajana nende rumalusest ja eksimistest. Peetruse esimene jutuveste pehmendab meid ta vastu tema inim-pärase märkusega jutu sissejuhatuses, nimelt veidra kinnitusega kuulajate poole, et tema kaine-olekut võidaks uskuda, sest et aeg nokas-tunud olekuks veel varane olevat; kuid Jeesu-sest pole tal muud ütelda, kui et ta olevat Kristus Taaveti soost, keda vanad prohvetid ette kuulutanud, ja et nad peavad seda uskuma ning laskma ennast ristida. Teised apostlid süüdistasid, pääle selle alaliselt juute ta hukka-mise pärast ja ähvardasid ilma otsaga, kui nad meelt ei paranda, see on, kui ei ühine usu-lahuga, mida apostlid moodustamas.

Korraga ilmub tegevusse geniaalne ini-mene ja äge kristlusevastane isik: Paulus. Ta ühendab telgitegija ameti kristlaste tagakiusa-mise spordiga. Ta vaenlus Jeesuse vastu, keda ta näinudki pole, on tundemärk haiglasest närvlikkusest, mis paneb oma ohvri kannatama kahte laadi ahastuses: patu- ja surmahirmus. Jeesus ei tunnistanud ennast patuseks ega kart-nud surma. See pidi Pauluse või Sauluse pääle mõjuma kahtpidi: kohutavalt ja hurmavalt. Kohutava mõja arvel tuleb kanda ta tige krist-laste tagakiusamine ja hurmava mõju arvele ta veider võte: ühendada Kristuse nimi suure mõttega, mis äkki välgatas ta pääs Damaskuse teel, nimelt mõttega, et tal pole mitte ainult

võimalus moodustada neist kahest mõjust uus usk, vaid et liikumine, mis Jeesus algatanud, andis tuuma tema uuele kirikule. Ta loomulik viha õpetaja vastu, kellele patt ega surm polnud hirmutav, muutus pööraseks isiklikuks austamiseks, millel ei puudu tontlik ilme, nagu mõnel ilusal asjal, mis näha vales valgustuses. Ühest usust teise pöördumise hädaoht on alati selles seisnud, et kui madalmeelne inimene astub kõrgemeelsesse usku, siis tunneb ta selle hurmust, kuid ei jaksa selleni tõusta, ning kisub ta alla oma tasapinnani. Metslase pöörmine kristlusse on kristluse pöörmine metslusse. Pauluse pöördumine polnud õieti miski pöördumine: Paulus ise pööris usu, mis oli tõstnud ühe mehe kõrgemale patust ja surmast, usuks, mis andis miljonid inimesed nii täieliselt nende võimusse, et nende harilik loomus osutus neile peletiseks ja usuelu — elu eitamiseks. Paulusel polnud kavatsust alistada oma judaismi või Rooma kodakondsust kommunismile ja jesuismile.

Ta hakkas sellega, et tühistas inimese, nagu see on ja elab, ning leidis talle asendi, mille nimetas Aadamaks. Ja kui talt küsiti, nagu see ikkagi pidi sündima ilmas, mis veel täielikult hulluks polnud läinud, et kuhu siis loomulik inimene on jäänud, vastas ta: «Aadam ongi loomulik inimene».

Eedeni lugu on varustanud Aadama patuga, nimelt «pärispatuga», mille eest oleme kõik hukka mõistatud. Otsekohe öeldud, on see kaunis veidravõitu, kuid selle pääle vaatamata sobib see siiski kokku millegi olulisega mitte ainult Pauluse, vaid ka meie enese südametun-

nistuses. Pärispatt polnud mitte keeldud vilja söömine, vaid teadvusele jõudmine patust, mis järgnes vilja söömisele. Samal pilgul, kui Aadam ja Eeva katsusid õuna, tundsid nad häbi oma sugulistest suhetest, mis seni neile süütutena paistnud; ja ei pääse mööda kareda asjaolu mainimisest, et see häbi või patu seisukord püsib tänapäevani ja on üheks meie võimsamaist instinktidest.

Paulusel õnnestus varjata ristilöödud Kristuse kuju oma Aadamaga ja õpetusega pärispatust. Vaevalt oli Kristus ebausul lendav-mao kukerpalli löönud, kui Paulus ta uuesti jalule aitas — Kristuse nimel.

Nüüd on aga selge, et kaks usku, millel nii vastupidine mõju inimkonna peäle, ei peaks mitte nõnda ühe nime all segatud saama, nagu seda tehakse. Pole ainust sõnagi Pauluse kristluses Jeesuse iseloomulistest lausetest. Ei leidu kuskil, nagu oleks Jeesus kellelegi ütelnud: «Mine ja patusta, palju soovid: võid kõik minu peäle panna.» Ta ütles: «Ära patusta enam,» ning kinnitas, et ta eluviisi tervendab ja mitte selle alust ei õõnista, ning et kristlaste õiglus peab kirjatundjate ja variseride omast üle ulatama. Mõiste, nagu oleks ta oma vere selleks valanud, et iga kelm, abielurikkuja ja liiderdaja võiks hästi püherdada mustuses, ning tulla siis välja valgem kui lumi, ei põhjene mitte ta oma õpetuse peäl. «Ma tulen kui patent-imerohi teie paha südametunnistuse jaoks» ei seisa kuski evangeeliumis. Isegi kui ta ennast jumalaks arvas, ei pidanud ta ennast patuoinaks. Ta oli kõrvaldamas ilma pattu kaudu hää valitsuse, õigluse ja halastuse, pidades väikeste laste

õnne kõrgemaks printside laiutamisest ja eelistanes sõitu taeva pilvede päälle kihutamisele miljonilises autos. See oli nõdrameelsus, kui soovite, aga ka niisugune, mis omane ei või olla Pauluse häbist-tabatud hinge.

Paulus pidi vist peagi nägema, et ta järgijad saavutasid meelerahu ja võidu surma üle kõlbluse kulul, sest ta katsus moraalset vastutustunnet uuesti elustada, tehes selle tõsise usu tundemärgiks, ning kinnitades, et tõsine usk on õndsaks saamiseks hädatarviline. Pauluse kristluse tulemused olid sedalaadi, et pidid roopas hoidud saama elutarga enamuse poolt täiesti kristlusevastase valju kriminaalseaduse süsteemi abil. Kuid päätaltsutajaks on ikkagi inimese loomus, millele omased samuti hädakalduvused kui pahadki: see hoiab varastamast, tapmast ja röövimast, kuigi õpetada inimest, et ta võib seda kõike teha Kristuse arvel ja õnnelikult pärast taeva minna, sest et tal alati lusti pole tappa ja röövida.

Nüüd on kerge aru saada, miks Jeesuse kristlus ebaõnnestus ja ei suutnud ennast poliitiliselt ega sotsiaalselt maksma panna ja kergesti lämmatati politsei ja kiriku poolt, kuna paulinism valdas terve tsiviliseeritud lääne ilma, mis oli tol ajal Rooma riik, ning võeti vastu riigi usuks, kuna vanad kättemaksjad jumalad langesid abitult uue äralunastaja ees. Ta jääb veelgi, nagu võime näha Aafrikas, usuks, mis toob lihtmeelsetele inimestele rohkem lootust ja troosti kui ükski teine usk. Kuid see nõiduvus saabub tolle tõttu, et ebaõigelt seotakse Kristuse hurmava isikuga, ning mõjub vaid kidurmeelsete inimeste pääle.

Oma suure menu saavutas Paulus mitte ainult tõesegamise ja reaktsiooni teel. Ta pole rohkem kristlane kui Jeesus baptist: ta on sama palju Kristuse jünger, kui see oli Ristija Johannese jünger. Ta ei tee midagi, mis Jeesus oleks teinud, ning ei ütle midagi, mis Jeesus oleks ütelnud. Ta on rohkem juut kui juudid, ja rohkem roomlane kui roomlased, uhke mõlematpidi, alati võrgutatud patust, surmast ja loogikast, millel Jeesuse üle miskit võimu polnud. Ta oleks moodsas protestantlikus riigis üsna oma koha pääl olnud, ja tema, ning mitte Jeesus, on meie reformeeritud kiriku asutaja, nagu Peetrus roomakatoliku. Pauluse ja Peetruse järelkäijad asutasid ristiisu, kuna naatsaretlased välja piitsutati.

Tulemuseks on see, et apostlitele järeltegi-
gijaid väljaspool oma kogudust ning teatud
määral isegi selle piirides jälestatakse. Jeesuse
vastu ei tunne keegi jälestust, olgugi et nii mõni,
kes lapsepõlves tema nimel piinatud sai, aval-
dab ta vastu üldist vaenlust, nagu kõige vastu,
mis usuga kuidagi seotud, kuna teised, kes teda
tundma saanud vales valgustuses nagu unis-
tajat rahuapostlit ja askeeti, asetavad ta ühte
teiste sarnaste vastumeelsete isikute tüüpidega.
Samuti võib õpilane, kellel tarvis Shakespeari
pähe tuupida õpeainena, vihata teda; ja ini-
mesed, kellele teater ei meeldi, võivad sama
vastikuse tunde osaks saada lasta ka Molière'i,
ilma et ridagi temast lugenud või ainustki ta
mängu näinud oleksid: aga vaevalt keegi, kes
midagi neist teab, võiks tunda nende vastu
jälgust või ilma masendumata lugeda kirjeldust
nende piinast ja surmast. Ja see on tõsi ka

Jeesuse kohta. Kuid tarvitseb õige tublit südame-tunnistuse pingutust, et keelduda hüüdmast: «Paras talle», kui loeme Stefaanuse kividega viskamist; ning Peetruse martrisurmast ei tee keegi krossivõrdki välja: paremad inimesed on õudsemat surma kannatanud, näiteks auväärne Hugh Latimer, kes meil ära põletati, ja kes oli väärt viiskümmend Stefaanust ja tosin Peetrusi. Selgub, et kui Jeesus kutsus Peetruse ta paadi juurest, rikkus ta ainult ausa kalamehe ja ei teinud talt midagi paremat kui äralunastamisega sahkerdaja.

Vahepeäl tuli ilmsiks, et loobumine Jeesuse erilisest õpetusest ja pöördumine tagasi Ristija Johannese juure tegi palju kergemaks võita oma usku paganaid kui juute. Viimastel oli oma sisseõnnistamise viis: ümberlõikamine. Seda peeti väga suureks numbriks, sest see märkis neid kui jumalastvalitud rahvast ja eratas neid paganatest. Peetrus märkas, et ristimine edenes rohkem paganate kui juutide hulgas, sest see andis ka esimestele trumbi kätte suurustelemiseks, et nad pühitsetud uuema ja mõjuvama sakramendi läbi, kui on mooseseaegne usukomme, ja ta pidi seletama, et ümberlõikamisel pole tähtsust; juutide silmas oli see kannatamatu jumalateotus.

Nii on siis apostlik kristlus algusest saadik vägipulga vedamine vaidluse kallal, kas õndsaks saab arstliku operatsiooni või veega piisutamise läbi: kombed, mille pääle Jeesus poleks raisanud kahtekümmend sõnagi.

Pärastpoole kui uus usulahk valdas paganliku lääne, kus ümberlõikamisega kokkupuutumist polnud, tekitas teine kombetalitus — jumala

söömine — veel õnnetuma vaidluse ja päälegi mitte küsimuses, kuivõrd seda kommet täita tuleb, vaid lahkarvamises, kas see on ainult sümboolne või tõsine osasaamine jumalikust ollusest, ja tüli sünnitas koledat tagakiusamist, verevalamist, vihavaenu ja kõike, mis Jeesus põlastas.

Kuid juba varem sünnitas ebausk, mis kinnitunud uue usu külge, mõndagi muret. Kristuse sündimise lugu, mis enne peetud lihtsaks asjaks nagu imetegu kunagi, ei jäetud nii lihtsaks teoloogide poolt. Hakkasid küsima, mis ollusest Jeesus valmistatud neitsi ihus. Kui kolmainu lugu usu juure liideti, tõusis küsimus, kas neitsi oli Jumala või üksi Jeesuse ema? Vihaselt tühistasid vastased üks teise usku ja panid kirikuvande alla selle järgi, kummal õnnestus keisreid oma nimekirja saada. Neljandal aastasajal hakkasid mõtete lahkumineku pärast üksteist põletama. Ja mida kaugemale edasi, seda rohkem nõretab kristluse ajalugu verest ja tulest, on täis piinamist ja sõdimist. Ristisõidud, tagakiusamised igalpool, inkvisitsioon, «ususõjad», mis järgnesid reformatsioonile, — kõik see oli kristluse kaaslaseks saanud: kes võib kahelda, et see kõik Jeesust täidaks ahastusega? Meie oma arusaamine, et Pärtlipäevane veresaun oli tige vägivald kristluse vastu, kuna Gustav Adolphi sõjakäigud ja isegi Friedrich Suure omad, olid ta kaitsemiseks, on sama absurdne kui vastupidine arusaaminegi, et Friedrich oli antikristus ja Torquemada³⁵⁾ ning Ignatsius Loyola³⁶⁾ just kõige südamepärasemad mehed Jeesusele.

Kui protestandid Piibli rahvakeele tõlki-

sid ja ta vabaks andsid, tegid nad kardetava tüki, nagu sellele järgnenud hädad tõendasid; kuid juhtumisi andsid nad rahvale vabaks ka Jeesuse ütelused vabas võrdluses Pauluse Taa-veti, Salomoni ja teiste ütelustega. Haigutav kuristik tema õpetuse ning kõikide riikide ja kirikute teguviisi vahel ei jäänud kellelegi saladuseks. On selge, et olgugi Jeesuse surmast üheksateist aastasada möödunud, pole ta kirik veel asutatud ega tema poliitilise süsteemi elluviimisega katset tehtud ja et teiste süsteemide täieline jõuetus sunnib võimsalt ikkagi teda vastu võtma, ning mitte kui patuoinast, vaid kui üht, kes polnud praktilistes asjades sugugi nii rumal, nagu seni kõik oleme arvanud.

Katsume nüüd seisukorda vähe selgitada. Uus Testament jutustab kaks lugu kahe eriladi- lise lugejaskonna jaoks. Üks on vana lugu meie õndsuse saavutamisest jumaliku isiku eneseohverdamise läbi, kes hukati ja kolmandal päeval üles tõusis: lugu, nagu apostlid ta omaks võtnud. Selles loos pole Jeesuse poliitilisel, majanduslikul ja kõlbuslikul seisukohal miskit tähtsust: kõik asi seisab äralunastamises.

Teine on lugu prohvetist, kes väljendas äärmiselt huvitavaid veendumusi nii isikliku kui ka poliitilise teguviisi suhtes, mis nüüd omanud tungiva tähtsuse, ja kes õpetas oma jäungreid neid teostama omas igapäevases elus, kuid kaotas pää ning hakkas ennast pidama tahumata muinasjutulise jumala teisendiks ning, juhitud sellest enesepetttest, laskis ennast piinata ja ristitada, lootuses, tõuseb üles ning tuleb suure au sees valitsema uuestisündinud ilma üle. Selles loos on Jeesuse poliitiline, majanduslik

ja kõlbuslik seisukoht, kui juhtnõör teguviisiks, huvitav ja tähtis: pääle selle on kõik psüko-paatia ja ebausk.

Evangeeliumi ühe osa tühistamises ja teise osa uskumises pole midagi erandlikku. Nägime Luukast ja Johannest Matteuse lugu laste tapmisest ja põgenemisest Egiptusse pikema jututa vastuvõtmatuks pidavat. Arvamise kohta, nagu tuleks Matteuse käsikirja eksimatuks pidada, oleks Johannes suured silmad teinud. Mõni võib olla kange äralunastamise õpetuse pooldaja, kuid vaadata imede pääle koguni ateisti seisukohalt. Ning arvamine, nagu peaks need, kes äralunastamise kava ei tunnusta, ka usust surematusse ja imedesse loobuma, on sama alusetu kui arvamine, et on keegi ateist, siis ta ka teie taskukella varastab. Luter, kes kõik pühad ühes nende miljonite imedega minema pühkis ning isegi püha neitsi ebajumala kujuks alandas, viis äralunastamise õpetuse säärasele täiusele, et ka kõige koledam röövmõrtsukas, kellel ju köis kaelas, aga kes paljalt usub, lendab jalamaid ja otsekohe just Jeesuse sülle, kuna Tom Payne³⁷⁾ ja Shelley³⁸⁾ langevad põrgu põhja põlema igaveseks ajaks.

Hakkab levinema veendumus, et kui inimest julgustada uskuma, et olgugi ta patud punasemad kui veri, võib ta siiski saada valgemaks kui lumi, siis on see julgustamiseks minna üsna raisku. Asi ei olnud veel nii paha, kuni teda uskuma võis panna, et juhtub surm ta ära näppama usulises uinakus, siis tuleb tal otsekohe põlevasse põrgusse sõita. Noil päevil peeti äkilist surma (mis ju kõige soovitam igast surmast) kõige hirksamaks õnne-

tuseks. Meie palvetes liigitati seda ühte «katku ja kalli ajaga», sõja ja verevalamisega. Kuid usk põrgusse on kiirelt kadumas. Kõik, kes mõtteilmas juhtivat osa etendavad, on ta juba kaotanud; harilikkude inimeste juurest aga on ta põgenenud mõnesse ilmanurka, kus veel XVII aastasaja elu elatakse. Isegi sääil hoitakse teda targu ainult teistele tarvitamiseks.

Kuid põrgul on suur tähtsus äralunastamise skeemis, ja ta tühistamine, kuni veel riputakse äralunastamise küljes, on tõsine asi. Kui pole nuhtlust patu eest, ei või ta eest ka eneseandestamist olla. Kui Kristus maksis meie võlad ja kui pole miskit põrgut ning sellega siis ka miskit juhusst sattuda täbarasse seisukorda, kui unustame kohused, siis võime saada nii jumalakartmatuks, kui iganes soovime ja isegi tänamatuks äralunastaja vastu. Kui aga Kristus pole maksnud meie võlad, siis on nad veel tasuda, ning need võlad teevad meile asja äärmiselt ebamugavaks. Edutung, mida nime-tame südametunnistuseks ja aususeks, tabab meid eksisammudel ja häbistab meid põrmuni. «Päästetud» varas tunneb ekstaatilist õnne, mis iial ausale jumalasalgajale osaks ei või saada: see avatleb ta jällegi varastama, et uuesti seda toredat tunnet nautida. Varastab aga ateist, jääb ta säärasesst õnnetundest ilma. Ta on varas ja teab seda. Ei miski asi või seda ta küljest maha kraapida. Ta võib katsuda oma häbi katta mõne vastava hääteoga: kuid see ei muuda tõsiasja, et ta varastas, ning ta südametunnistus ei jää enne rahule, kui ta oma varastamistungi küttesse paneb ning ausaks inimeseks hakkab.

Olgu siis päälegi äralunastamisse usku-
jate seisukord õnnelikum, kuid kogukondlikult
pole see mitte soovitatav. Tõsiasi, et usklik on
õnnelikum kui uskumatu, ei ütle rohkem kui
seegi, et purius inimene on õnnelikum kui kaine.
Kergemeelne õnn on väga odavast liigist ning
pole sugugi elu tarvidus. Kas saavutas Sok-
rates³⁹⁾ sama palju õnne elust nagu Wesley⁴⁰⁾,
on vastamatu küsimus, kuid sokratestest koos-
nev rahvas oleks kahtlemata õnnelikum, kui
rahvas wesleydest ja ta isendid seisaks kõr-
gemal edu poole. Igatahes on see sokratlik ja
mitte wesleylik mees, kelle pääle oma lootuse
paneme.

Kuid ometi on igal inimesel, kellele paku-
takse äralunastamist, loomulik õigus ütelda:
«Ei, tänan: eelistan jätta enese pääle täieliku
kõlblise vastutuse; pole mulle kasuks võimalus
koormata omad patud mõne patuoina selga;
oleksin palju ettevaatlikum patustama, kui ei
arvaks, et see mulle midagi ei maksa.» Ka
Ibsen on sarnasel seisukohal: raudne moralist
näeb terves äralunastamisskeemis ainult alatut
katset Jumalat tüssata: saada taevasse vas-
tava hinna tasumata. Nuruda igavest elu
kui andi, selle asemel, et ta ära teenida, ja
kaubelda elukrooni pärast — see oli Ibsenile
liig palju ja pani ta hüüdma: «Teie Jumal on
vanamees, keda te petate» ning piitsutama XIX
aastasaja uinunud südametunnistust tagasi ellu
skorpionidest piitsaga.

Abielust.

I.

Abieluseaduse tulemused eitavad — Parandus
hädatarviline — Lahutamatu abielu mõiste kadumas —
Lahutuse põhjused — Abielu ja omanduse vahekord —
Abielu rahvaarvu kahandaja — Mis kõik abielu otstar-
beks ei peeta — Perekonna varjuküljed — Hädatoov
hellameelsus — Väikesed ja suured perekonnad — Ka
häduses parajus tarviline — Kuldne kesktee.

Pole küll mingit teist ainet, mille üle nii
palju tühja oleks mõteldud ja räägitud kui abi-
elu. Ning pahe ei piirdu mõtlemise ja rääki-
misega, vaid läheb kaugemale ja väljendub
hädatoovais ja anarkilistes tegudes. Et meie
abieluseadus koleduseni ebahumaanne ja mõist-
matu, siis sõlmivad julgemad ja mässulisemad
vaimud lubamatuid ühendusi ning saadavad
väljakutsuvalt oma tutvuskonnale kaardid tea-
tega, mis nad teinud. Noored naised küsivad
nõu, kas peaksid anduma abiellu mehega, kel-
lega nad otsustanud koos elada; ja nad lan-
gevad segadusse ja on üllatatud, kui neile tun-
givalt südame pääle panna, ilma seadusliku
laulatussõrmuseta mitte end kompromiteerida.
Nad toovad näiteks George Eliot'i ⁴¹⁾, kes oli

illegaalses ühenduses Lewes'iga⁴²⁾). Nad kor-
davad ütelist, mis Nietzsche⁴³⁾ kohta käib, et
abielus mõttetark olla kentsakas nähtus, olgugi
et nende äravalitud pole mõttetargad. Kui nad
siis viimaks loobuvad mõttest parandada abi-
eluseadust oma isikliku ettevõtlikkuse ja õiglus-
tunde läbi, ning ilmuvad ennast registreerima
või isegi altari ette, siis tehakse selgesti maha,
et kumbki pool on vaba maitsma mahla igast
lillest ja tarvitama iga tundi oma tuju järele,
vaatamata seadusliku sõlmingu pääle.

Nüüd on aga mõned seadused (nagu nad
õieti kõik olema peaks) võimsamad kui kõige
võimsam isend. Abieluseadus on seda. Ta eest
pääsvad õnnelikult ainult niisugused, kes otsi-
vad temas omale varju, kinnitades, et nad olla
abielus, kuna nad tõepoolest seda ei ole, ning
boheemlased, kellel pole ühtegi ametit kaotada
ega mingit karjääri teha. Kuid igal muul korral
tähendab abieluseaduse vägistamine säärast
kadu, ebasoodsust ja ennast saamatukstege-
mist, et ettevaatlikud mehed või naised ennem
kümme kord valmis on abielluma, kui kõigele
sellele alistuma. Päälegi pole kõik need tüüta-
vad asjad veel hinnaks vabaduse eest, sest
nagu küllalt nähtud, on illegaalsed abielud tege-
likult sama vägivaldsed ja pääs neist sama
raske kui seaduslikkudestki.

Et abielu ikkagi jääb hädatarviliseks, siis
on seda parem, mida varem me asume tööle,
et teha ta viisakaks ja mõistlikuks. Palju meie
kõik ka ei kannataks abielus, ei mõtle keegi
selle üle pikemalt järele, olles arvamisel, et see
kõik peabki nii olema nagu mõne loodusesea-
duse järele. Pääle selle püsiva eksituse, tarvi-

tame sõna «abielu» äärmiselt hooletult, mõistes selle all tosin erandlikke asju, ning ikkagi suurstame, et korralik inimene ainult ühte mõistab. Kui vagatseja kodanik küsib sotsialistilt, näiteks, keda ta mõneski asjas kahtlaseks peab, kas see sooviks abielu kõrvaldamist, siis saab ta tulivihaseks sõnaväänamise pärast, kui viimane tema käest omakord küsib, et mihukest abielu ta õieti mõtlevat: kas inglise kodanlikku, kiriklikku, lahutamatu roomakatolikku, lahutatud isikute, prantsuse, saksa, türgi või mõnd muud abielu? Rootsis, kui kõrgesti tsiviliseerunud maal, saab abielu lahutatud, kui mõlemad pooled soovivad, põhjuste järele pärimata. See on, mis abielu Rootsis tähendab. Briti riigis on seaduslikud kui piiramatu mitme naise, islami nelja naise ja laste abielud ning kodus, Inglismaal, abielu tädi- ja onupoegade ja -tütarde vahel: kõik mõnegi auväärt inimese silmas õige kohutavad. Kuid nende asjade pääle abielluja ei mõtlegi; tihti ei mõtle ta abielu all mitte midagi. Teine mõtleb mitme naise või mehe pidamist, kasinust, parajust, lugupidamist, kõlblust, kristlust, antisotsialismi ja tosin teisi asju, millel abieluga midagi ühist pole. Ta mõtleb tihti midagi, mis ta tunnistada ei julge: teise inimliku olendi isiku omamist, näiteks.

Praegu ei maksa enam rääkidagi nende kesk-XIX-da aastasaja individualistide kavatsusest, kes unistasid abielu päris kõrvalehitemisest, väidates, et see olevat kahe isiku omavaheline asi, mis seltskonnale midagi korda ei minevat. See aeg on möödunud, ja keegi ei vaidle vastu, et riigil tuleb registreerida ja kor-

raldada ühendusi perekonna asutamise otstarbeks. Sarnane registreerimine on abielu ning saab püsima sama nime all veel kaua pärast seda, kui selle registreerimise tingimused sedavõrd muutunud, et ükski praeguse ilma kodanik neis abielu lepingut ära ei tunneks, kui ta veel kord maailma külastaks. Sellepärast ei või küsimust olla abielu kõrvaleheitmisest, kuid on väga tungiv tarvidus parandada ta tingimusi.

Katoliiklane võib painduda oma kiriku alla ja sõnadega lahutamatu abielu hääks kiita. Kuid keegi, kes on väärt arvata, ei mõtle ometi tõepoolest, et kui mõni mõrtsukatööga hakkama saab ja siis kahekskümneks aastaks vangi pistetakse, mõrtsuka süütu abikaas või abikaasa peaks jääma seotuks abieluga. Sarnane saamatu seadus pole väärt, et temast kinni pidada ning tõsiasi on see, et ei peetagi isegi roomakatoliku kiriku poolt, sest ka nende abielu võib lahutatud saada, kui mitte kohtu, siis paavsti poolt. Lahutamatu abielu on akadeemiline väide, mille eest seisavad tsölibaadid ja õnnelikult abiellunud inimesed, kellel arvamine on, et kui teised paarid õnnetud, siis nad ise ka süüdi, just nagu rikkadki arvata võivad, et on teised vaesed, siis neile ka paras. Ikka leidub tee lahutamiseks ning tingimused on väga lahku minevad, nagu juhusel, kus Henrik VIII⁴⁴) lahutuse sai Katariina Aragoonlasest või kui Ameerika naine mehest lahti saab (näiteks «vaimlise hirmu» pärast, mille põhjuseks mehe hooletus oma küünthe lõikamise eest). Igatahes on lahutamatu abielu mõiste kokku varisemas, ning küsimuseks on ainult see: missugused olgu lahutamise tingimused?

Kui võtame omaks hariliku romantilise arusaamise, et abielu eesmärk on õnne ja mugavuse saavutamine, siis on kõige mõjuvamaks lahutusepõhjuseks see, kui abielu osutub ühele või mõlemale vastumeelseks. Kui oletame, et abielu otstarbeks on laste soetamine ja kasvatamine, siis oleks sigimatus küllaldaseks lahutuspõhjuseks. Kui kumbki nähtus lahutamiseks õigust ei anna, on korraga selge, et abieluseadus ei eelda mainitud eesmärke. Mis ta eeldab ja mis pääl ta põhjeneb, on kümnenda käsu moraali, mida kord naistel saab õnnestuma meie kiriku seintelt kustutada, keeldudes astuma mistahes hoonesse, kus neid avalikult liigitatakse mehe maja, härja, eesli ja muu ostetud liikuva varaga. Selle moraali järele on abielurike naise suhtes pettus ning mehe suhtes vargus, kuna sama eksitus abielumehe poolt abielutu naisega polegi süü. Kuid olgugi see mitte ainult abieluseaduse teoreetiliseks aluseks, vaid ka mõnegi mehe tegelikuks kõlblusemõisteks, ei leia see moraal enam tunnustamist ega pole ta püsivus abielust ärarippuv, sest kui abiellumist lõpetada, jättes muu olukord endiseks, siis saab naine veel rohkem orjastatud, kui ta praegu on. Naise majandusliku mehest ärarippuvuse juure pöördume pärastpoole tagasi; nüüd aga katsume süveneda abielu teooriasse, milliseid meil häbi pole olnud tunnustada ning kaitseda.

Ei maksa vist pikemalt peatuda liig papliku seisukoha juures, nagu oleks abielu püha ja lahutamatu leping, sest kodanliku abielu ja lahutamise elluviimisega on sellane arusaamine teatud määral tühistatud. Teoreetiliselt on kodanlikud abielupaarid katoliiklase silmas väljaspool

abielu, see on, elavad avalikus patus. Tegelikult aga on kodanlikus korras abiellunud paarid vastuvõetavad nii katoliiklaste kui igas teises seltskonnas samuti kui kirikus laulatatud paarid; niisama ka need, kes lahutatud ning uuesti abiellunud. Abielu saab avaliku arvamise poolt nii tuliselt pääle sunnitud, et vähem kui lodevus ta edustamises võib saada saatuslikuks ka kõige kõrgemale ja kangemale nimele, kuna elukommete lodevuse poole viibatakse itsitava sallivusega. Sellepärast näeme tõsist Shelley'd peetavat kuradiks inimese näol, kuna Nelsoni⁴⁵⁾, kes avalikult lahkus omast naisest ja moodustas sir William Hamiltoni⁴⁶⁾ ja selle abikaasaga omalaadilise kolmikühenduse, jumaldatai. Shelley'l oleks võinud olla igas maakonnas oma väljaspool abielu sündinud laps, kui ta oleks talitanud nagu patune. Ta andeksandmatu süü oli, et ta abielu pääle tormi jooksis. Meil on veider kartus ta eest ning vihkame teda nagu mõnd, kes ähvardab meid raske pahega. Mis põhiõpetus sisaldub ta väidetes, mis sarnaselt mõjub?

Asjatundjate vastus on samane, mille pääle tähendasime: et tormijooks abielu pääle on tormijooks omanduse pääle. Sellepärast vihkab abielumees Shelley'd rohkem kui hobusevarast: nagu naisevarast, ja abielunaine rohkem kui murdvarast: nagu üht, kes valmis ära varastama ta pää kohalt abikaasa maja ning jätma teda abituna uulitsale. Aga kui asjalugu nii jätta, hukkub seltskond, nagu hukub madu, kes nahka ei saaks ajada. Kuid madu ikkagi ajab naha; ja võib märgata, et abielu tingimused hakkavad muret tegema mõt-

levaile inimestele ning saavad peagi muudetud, olgu siis teised sellega rahul või mitte. Sellepärast tõuseb küsimus: mis asi see on abielus, mis mõtlejaid inimesi ebamugavust tundma sunnib?

Vastus on niisugune, mida kõik teavad, kuid keegi ütelda ei taha. Mis lõpuks sunnib kiriku- ja riigimehi seda otsekoheselt välja lobi-sema, on asjaolu, et abielu hakkab kiirel sammul rahvaarvu kahandama, nii et oleme sunnitud kõrvale heitma viisakuse, nagu tulekahjust alarmitatud inimesed tormavad uulitsale kas ööriides või koguni paljalt. Kujutletud «vaba armastaja», kellest arvati, et ta abielu pääle sellepärast tormi jookseb, et see teda segab ta ihade täitmises, on kadunud ja asendunud väga elutundva, väga karmi, väga tõsise tasujaga ülekäte läinud viisakuse eest, kes kuu-lutab, et abiellumise piiramatus enam ei roh-kenda. vaid hävitab inimsugu.

Nagu harilikult, pole ajalehtede riikuked ja nende pooldajad seesugust esikülje vahetust märganudki. Nad ikka alles kaitsevad kantsi tollest küljest, kust keegi pääle ei tungi, kuna kõige nõrgem külg kaitsepaljaks jääb.

Mõne aja eest kogunesid Londonis auväärt mehed nõupidamisele selle asja üle. Miski tulemust küll ei saavutatud (ega võinudki saavutada naiste puudumise tõttu), kuid huvitav oli tähele panna, mis valitud auväärt mehed abielu all õieti mõistavad. See oli tõesti hämmastav paljastus. Peeter Suur⁴⁷⁾ oleks häbenenud; Byron⁴⁸⁾ oleks olnud ehmunud; Don Juan⁴⁹⁾ oleks jalamaid kloostrisse põgenenud. Kõik auväärt mehed nägid abiellumises paljalt

kombetäitmist, mis neid vabastab igast seadusest tervise ja parajuse suhtes, kindlustab eluaegse mesinädala ning asetab nende lõbud sama kõrgele alusele kui nende palvedki. Nad pidasid üsna sündsaks ja loomulikuks oma elu igast kahestkümnest neljast tunnist olla kaheksa tundi suletud ühte tuppa oma naistega ja mitte ainult linnulaadi, paarimise ajal, vaid aasta ringi ning iga aasta.

Siin pole kõrvalepõiklemist: ei suuda abielu midagi paremat soetada, kui meie oleme, siis tuleb tal kaduda, või muidu kaob rahvas. Pole midagi suurustada ausa, voorusliku, puhta, terve ja armsa kodueluga, kui ta oluliselt niisugune ei ole. Mõneski asjas on ta sellele isegi silmapaistvalt vastuoksa. Kellel ja kus võimalus on saada lapsed õige varaselt instituuti ja pansiooni, näevad, et need asutused, olgugi nad tihti õige korrumppeerunud, ikkagi seltskonnakohasemaid mehi ellu saadavad kui kodu. Ka naiste pääle avaldab kodustpääs tervendavat mõju, kuna täiesti kodus kasvatatud naised tihtipäälle osutuvad üsna kõlbmatuks inimseltskonna jaoks.

Et see kõik on parandatav kui koduelu ja kodumeelsust kitsendada mõistliku vahekorra isendi eluga, siis ei peitu hädaoht mitte inimlikus loomuses. Koduelu, nagu meie seda mõistame, pole meile rohkem loomulik kui puur papagoile. Selle hädaoht rahvusele seisab ta kitsarinnalistes vaadetes, loomuvastaselt harrastatud ja kiuslikult armukadedas kiimaluses, väiklases valitsemishimus, silmakirjalistes seltskondlikes kohustes, otsatus norimises ja jonnis, poiste tuleviku ohverdamises rahateenimise

otstarbeks perekonna kasuks, kuna neil tarvis oleks oma elu jaoks ennast ette valmistada, tütarlaste elu rikkumises, tehes neid orjadeks haigetele või isemeelsetele vanematele, mitmetaoliste inimeste ebaloomulikus kokkutuupimises väikestesse kivist karpidesse, kus vanad sõitlevad ja peksavad noori, et need nagu noored elada tahavad, ning noored vanu vihkavad ja mõnitavad, et need nagu vanad elada soovivad. Päälegi ülistatakse neid pahesid kui voorusi, mis toovad au ja õnnistust, kuna iga kriitikat nende suhtes hinnatakse kui äärmist kõlvatust. Tärkavad kirjanduslikud voolud, mis asetavad liiderdajad ja pahakombelised tüübid kangelaste kohale ning teevad viisaka ja korraliku inimese oma irvituste märgilauaks.

Peaksime mõistlikud olema omis kodus-tes aadendeis. Ei või ütelda, nagu oleks elu poisile avalikus koolis ja soldatile kasarmus alati kasutoov. Kuid samuti pole ta ka kodus alati kasutoov. Võib küll ütelda, et kasu, mis viimane toob, on vabadusest, milles ta väljaspool seda õhkkonda viibib. Seda õhkkonda kirjeldatakse kui armastuse õhkkonda, ja sellest määrangust on küllalt, et iga kaine inimene ta vastu valvel pidada. Need, kes räägivad ja kirjutavad, et ei olewat midagi kõrgemat kui perekond, mis armastuses koos püsib hällist hauani, võivad küll vaevalt viis minutit sarnase pöörase eeldamise üle mõtisklenud olla. Nad pole isegi otsusele jõudnud, mis nad armastuse all mõistavad, sest kui nad selle aine üle suud laiutavad, räägib üks ainult lahkuse ja teine isegi hää isu üle. Mõlemal korral on nad tõest ühekaugel. Terve inimene või loom tarvitab armas-

tuse pääle igas mõttes ainult õige väikse murru tollest ajast, mis läheb töö ja puhkuse pääle, millel armastusega midagi tegemist pole. Naine, kes täiesti kütkestatud armastusest mehe vastu, ja ema, kes täiesti kütkestatud armastusest laste vastu, võivad ju olla väga armsad raamatus (neile, kellele selletaoline raamat meeldib), kuid tegelikus elus on nad tüütavad. Mehed võivad niisuguse eest pagu leida ametis, mis neid terve päev kodust väljas peab, kuid noored lapsed võivad saada ning tihtipääle saavadki tapetud kallistuste, ja kaisutuste, ja tohterdamise, ja jutlustamise läbi, kõige enam aga püsiva püüde läbi ergutada neid enneaegsele sentimentaalsusele, võte, mis sama laiduväärt ja vahest ka sama pahafoov kui paha lapsetüdruku pahem riugas.

Varemal ajal öeldi, et suure perekonna liikmetel käib käsi elus paremini, ning muidugi on tõsi, et harjumiseks seltskonna eluga kahekümneliikmeline pere ja majakond viieliikmelisest ees on. Kümme last ühes tarviliste täiskasvanutega moodustavad kodukonna, kus sentimentaalsuse ülekätminek võimatu, kuna kahelapseline perekond kujuneb nukumajaks, kus nii vanemad kui lapsed haiglaseks muutuvad, kui neil muud läbikäimist ei ole. Kui suured perekonnad moes olid, leidus neis tihti rohkem vägivalda kui «armastuse õhkkonda». Place⁵⁰⁾ räägib, et ta isa eest ikka kõrvale hoidis, sest see ei jätnud ühtegi last löömata, kes iganes ta käeulatusse puutus. Sir Walter Scott'i⁵¹⁾ isa, kui poeg kord ettevaatamatult oma maitsevat suppi kiitis, viskas sööginõusse peotäie soola, instinktiivselt, et tema kui isa kohus on rikkuda poja lõbu.

Meie päevil ei leidu enam suuri perekondi: nad kõik on nii väikesed, et ei suuda anda lastele tarvilisi harjumisvõimalusi seltskondlikuks ümberkäimiseks. Rooma isa on moest läinud; kepp ja vits on pahas kuulsuses, mitte sedavõrd ära kulunud vastuväite pärast kehalise nuhtluse suhtes kui tolle asjaolu vähekaupa selgimise tõttu, et vitsahirmu andmine pole muud kui omalaadi mürgeldamine. Vitsade pooldajad langevad nüüd õige pahandava kahtluse alla; ning tollest ajast pääle, kui Rousseau kentsaka enesepaljastusega selles suhtes hakkama sai, on levinemas arvamine, et laste vitsutamine, isegi lastele enestele, pole mitte see süütu ja kõrgemeelne toiming, millena ta esineda tahab. Igatahes ei saa selle vastu vaielda, et perekonnad jäänud väiksemaks, kui olid varem, ja et kired, mis enne kujunesid võimuvalitsuseks, on nüüd suuresti muutunud sentimentaalsuseks. Natuke sentimentaalsust võib ju olla kaunis hää asi, kuid pikapäälsena on ta hirmuväärne ning hädaohtlikum kui erotomaania, mida hukka mõistavad kõik, kes teda mõtlematult ei ülista kui ideaalset abielu tulemust.

Katsume tungida nende koduste valeõpetuste juureni. Mispärast manitses kadunud Samuel Butler tungivalt ja päälegi veendumuses, mis ta elu kogemustega aina kasvas, pidada parajust ka hääduses nagu igas muuski asjas? Millest oleneb, et kui mõned häätahtlikud inimesed ergutavad noori teha vähemalt üks hää tegu iga päev, siis tundub, nagu soovitaks nad lastele ennast purju panna vähemalt üks kord iga päev?

Pole kardetavamast eksiarvamist, kui on

see, et häid asju ei või olla liig palju. Tõde on selles, et liig häa inimene on palju kardetavam kui liig paha: see ongi, miks Savonarola põletati tuleriidal ja Johan Leydenlane kisti tuliste tangidega tükkideks, kuna terved hulgad kurjategijaid minema said veristatud kõrvadega, kõrvetatud pihuga, viitsadega või mõne aasta vangistusega. Oleks usumäratsejad terved, voo-
ruslikud ja targad, siis osutuks hariliku inimese püüded paremusele väga kehvalaadilisteks; kuid tõsiasi on, et vaevalt võiks miski muu meile nii hädatoovaks saada kui usuhullustuse üldine levinemine. Mis inimesed hüüavad häduseks, peab samuti roopas hoitud saama kui seegi, mida nad õeluseks kutsuvad; sest inimese loomus ei suuda kumbagi liig palju ära kanda, ilma et vaimline jõud ei kannataks selle all ja ei tasandaks teed nõdrameelsusele ja kuritegevusele. Me kõhkleme alati tunnistama kardetavalt häd inimest vaimuhaigeks, sest tõsisel mõttes võib ta osutada prohvetiks, see on inimeseks eriti terve vaimuga, kellel on õigus, kuna me ise viibime eksituses. Nii tarvilik kui ka oli Savonarolast lahti saada, jääb ikkagi Sokratese mürgitus ja Orleani neitsi põletus rumaluseks. Tarvis kindel eitav seisukoht võtta koletisliku eelduse vastu, et teatud mõtted ja võtted, mis imestuseväärased ja heroilised mõne erandliku pilgu puhul, võiks püsida samas kõrges pinevuses terve elu kestvusel. Elu, mis möödub palvetamises ja armuandide jagamises, on sama haiglane kui elu, mis raisatakse vandumise ja võõraste taskute tühjendamise päale: kummagi teguviisi tulemus oleks ühevõrd kurb. Kui võimalik on Mont Blanci tipule pääseda

ja viibida sääl tund, siis ei tähenda see veel, et sinna võib eluajaks jääda. Lapsi nuheldakse ja sõideldakse, et nad sääl ei ela; täiskasvanud panevad väga pahaks, kui arvatakse, et nad sääl ei asu. Kurnav eetiline pingutus on sama paha kui kehelinegi. Soovitav on võimalikult kõrgele tõsta normaalne tasapind, millel inimesed enestes veel erilisi voorusi ei märka, kuid millest allapoole langemisel nad ennast kõlvatumana tunneksid; kuid katsuda elada kõrgemal seda tasapinda on sama vähe tarvis kui käia viie miili kaupa tunnis või kanda alaliselt suurt raskust seljas. Harilik eluviis ei peaks miski poolest normaalsest raskem või silmapaistvam olema. See on terve instinkt, mis äratub meis umbusku samavõrd hää kui halvagi vastu, ning asetab meid vaimuliku vastu, kes ametlik-vaga, samale seisukohale kui poksi- ja vastu, kes riiukas ja vägivaldne eraelus. Häid inimesi ja halbu inimesi on sama vähe tarvis kui hiiglasti ja kääbuseid. Mis meile tarvis — on normaalsete kõrgemad omadused: see on niisugused inimesed, kes võiksid olla palju paremad neist, keda me nüüd auväärseteks kutsume.

II.

Armastus — kahtlane alus abielus — Alaline koosviibimine ebasoodne hääle vahekorrale — Riigimehe seisukoht abielu suhtes — Väljavaated rahva juurekasvu pääle — Meeste ja naiste arvuline vahekord — Mitme kaasa pidamise hääd ja pahad küljed — Naise vastuvaidlematu õigus laste sünnitamiseks — Abiellumine ei muuda suhete loomu — Lootused armastuse ja sugu-

liste suhete pääle — suur peffumus — Abieluks tarvis teissuguseid väärtusi — Väimeeste jaht.

Vaevalt leidub tegelikus elus teist säärast dokumenti, kus silmnähtavast tõest nii tuimalt mööda oleks mindud kui abielulepingus. Mõtelge: kui kaks inimest on kõige vägivaldsema, kõige haiguslikuma, kõige petlikuma ja kõige vähem püsiva kire võimuses, lastakse neid vanda, et saavad hoiduma sellases erutatud, ebanormaalses ja kurnavas seisukorras alaliselt, kuni surm neid lahutab. Muidugi ei oota neist keegi, et nad siisuguse võimatu ja tervistlaastava asjaga hakkama saavad, kuid ometi toetub seadus, mis nende vahekorda korraldab, ning avalik arvamine, mis jällegi seadust korraldab, eeldusel, et abielu töotus pole mitte ainult täidetav, vaid ka ilus ja püha, ning et kui abiellujad on valelikud, siis ei vääri nad ei kaastundmust ega pääsu. Elaks abielupaar tõesti ühes, siis teeks asjade käik ise säärasele inimvaenulisele lollusele otsa ühe kuuga kui mitte varem; kuid lugu läheb harva siisuguse katseni. Tüübiline abikaas näeb naist vähem kui oma äriosanikku, kaasteenijat või keda tahes, kes päevast päeva temaga ühes töötab. Harilikult ei elagi mees ja naine koos: nad ainult einestavad ühes, söövad koos lõunat ja magavad ühes toas. Enamasti ei tea naine midagi mehe elust töö juures ega mees naise tegevusest (mis ta kodueluks nimetab). Mehi kes oma naisega nii intiimsel jalal seisaks, nagu ärimees oma kontoriametnikuga või pääminister vastasrinna juhiga, leidub kümnetuhande seast üks. Suurem jagu abielupaaridest ei saagi

üksteist tundma: neil on ainult ühine maja, ühised lapsed, ühine sissetulek, kuid see on kõik üsna teine asi. On paar nii vaene, et võib lubada omale ainult ühetoalise korteri, tõuseb pinevus äärmise piirini, ning ägedad tülid on tulemuseks. Jõukates klassides pole tihti perekonnaelust juttugi: lapsed koolides ja kasvatajate käes ja mees naisega omavahel on umbes samas vahekorras kui vangid tornis või vöörad kuski õhtupeol.

Meie näeme, et riigimehel, kellel abieluasjade alal tegutseda tuleb, väga keerulise küsimusega on tegemist. Ta peab üldise arvamise võimalikult kaugele enese taha jätma ning selle asemel arvestama ainult inimese loomuga. Ta peab väljaspool abielu sündinud tervet last eelistama kümnest abielus sündinud põdurast ning üht elujõulist ettevõtlikku laulatamata paari tosinast kidurast ja saamatust abielupaarist. Kui tõendatud võiks saada, et illegaalsel ühendusel on tagajärjeks kolm last, abielul aga kõigeiks poolteist, oleks ta kohus muretseda soodustusi illegaalsetele ja tekitada takistusi seaduslikkudele ehk viimased isegi nuhtluse alla kuulutada. Püsiv arvamine, et abielu pole mitte mõni poliitiline konks, vaid pühitsetud eetiline kohustus, millele kas või inimsugu olemasolu võib ohverdatud saada, ei või terve mõistusega valitsusele mitte minutikski mõõduandev olla. Samuti ka mitte inimeste kannatus, kes eluajaks seotud kurjategijate, joodikute ja teiste kardetavate kaasadega ning madalväärtusliste ja vastikute inimestega, ega mitmesugused teised põhjused, vaid sündinute arvu langemine.

Olgugi üldine arvamine selle vastu, võib

kinnitada, et kui Inglismaad, näiteks, oleks valitsetud minevikus selle üldise arvamise järele, siis oleks ta juba ammu poliitiliselt kaardilt pühitud olnud. Demokraatliku riigimehe ülesanne pole mitte, nagu ekslikult arvatakse, oma valijatele kinnitada, et ta paremini ei tea kui nemadki, mil viisil seda või teist nende soovi ellu viia, vaid neid uskuma panna, et teab palju paremini kui nemad, ning seepärast erineb neist igas võimalikus küsimuses ja nende lahendamisviisis. Abielureform oleks hiilgav ja juhtumusterikas ettevõtte pääministrile, kes ta algatajaks saab. Igal seinalehel igas vastasrinna lehes, eriti spordilehtedes, saaks ta tembeldatud kodu, perekonna, viisakuse, kõlbluse, kasinuse ja kes teab mille kõige hävitajaks. Ning ta peab vähem kui kõhkluseta eesmärgi poole sammuma ja lollikestele ütleva: «Mina tean paremini kui teie, mis meie rahule tarvis.»

Kui asi nii kaugel on, mis ülesanded tulevad siis valitsusel? Esiteks, tuleb selgusele jõuda, palju inimesi soovitakse maale. Soovime vähem kui praegu, siis kui palju nimelt? Ja kui kaldume vähendamise poole, lastes püsida kehtvat väheviljakat abielu, siis tarvis küsimus lahendada, kuidas sellele lõpp teha, kui rahvaarv ettenähtud piirini kahanenud. Aga kui soovime jätta rahvaarvu praeguseks ehk veel tõstagi, siis peame ergutama keskmises külluses elavat klassi nooremalt abielluma ja rohkem lapsi soetama. Vähem muret on väga rikaste ja väga vaestega. Need signevad ilma hooleta: rikkad seepärast, et võivad seda omale lubada, vaesed — et ei või omale lubada ettevaatuseabinõusid, mis kesk-

klassil tarvitusel pererikkuse vastu. Kuid rahvaarv kahaneb, sest väga vaeste suurele sigivusele on vastukaaluks suur laste surevus, kuna väga rikkaid ka väga vähe on ja needki vähenevad nende naiste seas maadvõtva kalduvuse tõttu loobuda liialt korduvast raskejalgusest, mõnikord ka üldse raskejalgusest. Viimane nähtus on tähtis.

Peab meeles pidama, et isegi tsivilisatsioon, niivõrd kui ta evolutsiooni teostab, on arvude suhtes kahanev liikumine. Palju raskem on saavutada elevantide kui varblaste ja jäneste juurekasvu. Samal põhjusel on kõrgesti kultiveerunud meeste ja naiste arv palju vähem kui, ütleme, liht-põllutööliste hulk. Mesilased saavad raskusest üle erilaadilise toitmise abil, mis võimaldab emale muneda päevas 4000 muna, kuna teised emalinnud oma soo üsna kaotavad ning töölisteks saavad ja isastele mugavust ja laiskust soodustavad, kuni ema omale paarilise leidnud; pärast tapab ema selle, ning endised emalinnud — kõik teised (nii kujutavad asja vähemalt romantilised looduseuurijad).

See süsteem näitab kahtlemata palju kõrgemat sotsiaalset arenemist kui meie abielu süsteem; kui olekski võimalik see ka inimlikus seltskonnas maksma panna, ähvardaks teda hädaoht teisest küljest, nimelt naiste mäss päalesunnitud sigimatuse vastu. Asi puutub kaht liiki naisi: neid, kes küll lastest ei hooli, kuid tunnevad, et nende ihuliseks arenemiseks ning enesest kui ka teistest arusaamiseks on emaksaamine tarvilik, ning neid, kes ei võinud või ei tahtnud leida abikaasat, kuid soovivad lapsi

kasvatada. Kasulapseks võtmine või teise naise lapse ostmine või varastamine ei aita midagi: ta ei anna ülimat kogemust lapse sünnitamisest. Ei õnnestu ja pole väärtki õnnestuma ükski poliitiline konstitutsioon, mis ei tunnusta absoluutset õigust sugulisele kogemusele ja pooldab pauluslikku või romantilist vaadet, nagu oleks sarnane kogemus iseenesest patune. Ja et naiste suhtes see kogemus omas täies ulatuses lõpeb sünnitamisega, siis tuleb naisel abielluda lapse isaga, legaliseerides mitmenaisepidamist, sest maal on rohkem täiskasvanud naisi kui mehi. Olgugi, et abielu mitme naisega on viisiks Briti riigi suuremas osas ning Inglismaal sama võimalik kui Indiaski, võib ikkagi ta vastu palju ütelda ja veel rohkem mõtelda. Kuid paneme mõtted ja tunded kõrvale ja vaatame asja päälle poliitilisest küljest.

Naiste arv ühe mehe jaoks või meeste arv ühe naise jaoks, mille abielu süsteem lubab, pole miski eetilise probleem: see oleneb ainult meeste ja naiste arvu vahekorra-st. Peaks mõne suure sõja tulemusena kolmneljandikku mehi ära tapetama, oleks tingimata tarvilik vastu võtta mohameedlik neljanaiseline abielu, et rahva arvu täiendada. Pääpõhjuseks asjaolule, et naisi ei lasta oma elu kaalule panna lahingutes ja et neile igas hädaohtlikus juhtumises ikka võimalus antakse esimestena põgeneda, pole sugugi meeste rüütlimeelsus, kuigi nad vahest ekslikult seda arvavad. See on lihtsalt vajaduse asi, sest saaks suured hulgad naisi tapetud ehk kõlbmatuks tehtud, ei suudaks miskisugune abieluseaduse muutmine kõrvaldada maa rahvalagedaks saamist, mis oleks

ka ta poliitiline kokkuvarisemine, sest üks naine mitme mehega sünnitab vähem lapsi, kui naine ühe mehega, kuna mees võib niipalju perekondi soetada, kui tal naisi on. Ühe kaasa abielu pole mitte mõni korratus mitme kaasa süsteemis, vaid selle kurva asjaolu tulemus, et mehed ja naised sünnivad ligikaudu ühel arvul. Õnnetuseks tapame nii palju meessugu laps-eas, et saabub naiste ülekaal, mis küllalt suur, et tähelepanu väärida, kuid ikkagi mitte nii suur, et võimaldada igale mehele kaks naist, ja kui ta ka nii oleks, tuleks majanduslike raskustega kokkupõrge. Kafri rikkust võib ta naiste arvu järele hinnata, sest naised on leivateenijad. Meie ilmakorras ei makseta naistele nende so-tsiaalse töö eest laste sünnitamise ja kasvata-mise ning majapidamise alal: nad saavad ar-muleiba mehe palgast. Vähemalt neli viie meie mehe seast ei suudaks omale lubada kaht naist, kui nende palgad mitte umbes kahekordseks ei tõstetaks. Kas poleks siis mitte hää katsuda pii-ramatut mitme naise pidamist, nii et need viien-damad võiksid muretseda omale nii mitu naist kui pidada jaksavad? Vaatame, mis sellest välja tuleks.

Kogemus näitab, et naistel pole midagi mitme naise abielu vastu, kus see viisiks on, vaid koguni vastupidi: nad on ta palavamad pooldajad. Põhjus on silmanähtav. Tegelikult kujuneb küsimus naisele niiviisi: kas parem on kõik osatähed ühe kümnenda järgu mehe pääle või ükskümnendik osatähti ühe esimese järgu mehe pääle? Asendage sõna «mees» sõnaga «sissetulek» — ja te näete küsimust nii, nagu ta esineb majanduslikult ärarippuvaile

naisile. Naine, kelle instinktid emalikud, kes eelistuseväärseid lapsi kõigest ülemaks peab, ei kõhkle raasugi. Ta võtaks tarbekorral ennem ühetuhandiku mehest, kes ainus tuhande seas, kui mõne kehavõitu jõuetu tervelt omaette. See kehavõitu jõuetu, kes mitme naise süsteemis kaasata jääks, ongi, kes vastu räägib. Ja tõesti: mitte mormoonide ega isegi teiste ameeriklaste naised ei jooksnud tormi mitme naise abielu pääle. Seda tegid mehed. Ja päris loomulikult.

Teisest küljest aga on naised mitme mehe pidamise vastu, sest see lubab parematel naistel monopoliseerida kõik mehed, nagu mitme naise abielu võimaldab parematel meestel monopoliseerida kõik naised. See ongi, miks kõik meie harilikud mehed ja naised kaitsevad üksmeelselt ühe kaasa abielu. Sellepärast põrkab vähem kui katse mitme naise abielu elluvii-mise suhtes alati kokku vastuseisuga, kuid mitte paremate inimeste, vaid kesklaste ja alamväärtuslikekude poolt. Kui võiksimme saada lahti alamväärtuslikest ja kruvida oma läbisegi-väärtuse kõrgemale kesklastest, nii et iga mees oleks valitavaks isaks ja iga naine soovita-vaks emaks, siis oleks mitme kaasa pooldajate laul lauldud, sest ühe kaasa pidamine on seda-võrd mõnusam ning vähem kulukas, et keegi ei sooviks küllalt hääd meest või naist jagada teistega. Nii on siis kõrgeväärtuslikekude meeste ja naiste puudus, mis viib mitme kaasa pidami-sele ning selle puuduse kõrvaldamisega saaks ühe kaasa abielu rahuldavaks.

Võib saada küsitud, miks pole mitme naise pidajad rahvad kaldunud ühe naise pida-

mise poole, nagu viimsepäevapühad mormoonlastest? Vastust pole tarvis kaugelt otsida: esimeste mitme naise pidamine on piiratud. Mohameti seaduse järele ei tohi mehel üle nelja naise olla; ja kirjutamata seaduse järele, mille vajadus ikkagi ette kirjutab, ei või keegi mees rohkem naisi pidada, kui ta jõukus lubab, nii et Aasia mees nelja naisega sama erandlik on, kui Euroopas mees oma tõlla või autoga, olgugi et võime siin pidada nii palju tõldu ja autosid, kui maksa jõuame. Kuli mitme naise pidamine, olgugi piiramatu, pole sugugi populaarne: olete teie kõrge kasti liige, siis maksate vastava tasu tolle õige kõrge kasti liikmele, kes arvab teie tütre minutiks oma teiste kuue- või seitsmekümne samuti minutiliste abikaasade hulka, mille läbi kindlustate oma lastelastele suure seisuse. Igatahes ei abiellu idamail mehed ja naised mitte nendega, kellega tahaks, nagu Euroopas ja Ameerikas. Naised on eraldatud ja abielud korraldatakse teiste kavatsuse järele. Mormoonide juures võib vaba naine näha ja leida kõige eelistamisväärsema mehe ning avatleda teda võtma ennast ta kümnendaks naiseks samaste abinõudega, mis tarvitavad Eeva tütreid mujalgi ilmas. Idamaa naine ei saa samataoliselt toimida. Üksi mehel on algatuseõigus; kuid ta ei pääse naistele ligi.

Nõnda siis tuleks, kui mitme naise pidamisest asja peaks saama, naiste arvu piirata. Oleks meil kaks naist iga mehe pääle, peaksime lubama mehele kaks abikaasat. See oleks lihtne; kuid kahjuks on meie vahekord umbkaudu $1\frac{1}{11}$ naist 1 mehe pääle. Ei saa ju ometi sellega hakkama, et lubada igale $1\frac{1}{11}$ naist,

või igale naisele, kes omaette meest ei saanud, jagada ennast 11 abielu-mehe vahel. Nii siis pole meil pääseteed ka mitme naise pidamise läbi. Ja pole üldse olemaski teed välja meie praegusest süsteemist, mis jätab meestest rohkem-oleva naiste hulga lastetuks.

Ei peaks keelduma õigustamast lapsi sünnitada neil naistel, kes ühe kaasa süsteemis üleliigseks osutuvad. Olgugi neid teatud arv, tõuseb aga jällegi möödapääsematu raskus kindlaks määrata, kes siis nimelt kõikide lastiste naiste hulgast on need ülearused. Igatahes ei tule õigust lapse sünnitamiseks, mis vahest naise kõige püham õigus, siduda miskisuguste tingimustega, mis ei puutu soo alalhoidmist ja edu.

Kuid omas sümpaatias ülearuste naiste vastu ei või unustada, et nende lastel pääle emade ka isad peavad olema. Kust tulevad siis isad? Ühekaasalisel ning abielunaisel vastavad kähku: kas poiss- või leskmeestest. Kuid vähese mõtlemise järele nähakse, et kui on küllalt leskmehi, siis ülearused naised polegi ülearused; miks siis mõlemad pooled ei abiellu nagu korralikud inimesed kunagi? Ja neil oleks õigus, kui asi ainult oleneks arvudest, see on, kui iga naine oleks nõus võtma meest, kui nii-sugune leiduks tema jaoks, ja mees võtma naist samal tingimusel; ja veel: kui lesknaised jääksid mehetuiks, et teistele, kes veel pole olnud abielus, selleks vastav võimalus jätta. Need «kuid» rikuvad kõik asja.

Inimestele näib kahe silma vahele jäävat asjaolu, et abielu pole sugugi mõni nõiasõna, mis kahe inimolendi suhete loomu kohe teiseks

muudab. Kui mees abiellub naisega kolmenädalase tutvuse järele ning järgmisel päeval kohtab naist, keda ta tunnud kakskümmend aastat, siis leiab ta omaks üllatuseks, et naine talle võõras, kuid see teine — vana sõbranna. Nii pole siis miski fookus-pookust, mis sõrmuste, looride, töotuste ja õnnistustega soetaks armastuse kahekskümneks minutiks, veel vähem kahekskümneks aastaks. Isegi kõige armastavamal paaril peab juhtuma pilkused, kus teise vead palju elavamalt teadvusse tõusevad kui ta väärtused. On paare, kes üksteist metsikult põlgavad mitu tundi järgimööda; on paare, kes põlgavad alaliselt; on paare, kes millalgi üksteist ei põlga; kuid viimased on niisugused, kes üldse kedagi ei saa põlata. Kui nad ei tülitse, siis mitte seepärast, et abielus on, vaid et tülikad pole. Kes on tülikad, need tülitsevad oma meeste ja naistega sama kergesti, kui oma teenrite, tuttavate ja sugulastegagi: abielu ei tee miski vahet. Ja ometi näeb üldine ebausk laulatuskombes mõju, mis meie kalduvusi ja armastust pidavat ära määrama eluajaks.

Ollakse arvamisel, nagu tekitaks abielu kummagi poole vahel suhted, mis intiimsemad ja salapärasemad kui miski teised inimlikud suhted ning mis koondavad eneses kõik teised kõrged inimlikud vahekorrad. Kuid see on vägi-valdne vale. Iga täiskasvanud teab, et mainitud suhted võivad olla ning ongi ka üsna võõraste vahel, kes keele, ihukarva, maitse, seisuse, hariduse, kõlbluse, usu, iseloomu ja kõige muu poolest täiesti erinevad, pääle ihulise samalaadsuse ja iha, mis omane kõigele elavale

organismile. Isegi viha, halastamatus ja põlgus pole neist kaugel, ning armukadedus ja mõrtsukatöö sama lähedal kui armatsev sõpruski. On tõsiasi, et kõige õnnetumad abielud on need, mis sõlmitud ainult nende suhete otsarbeits, ja kõige õnnestunud need, kus neid kõige vähem arvesse võeti ja kus mõõduandvaks olid asjad, mil sooga midagi tegemist pole, nagu sallivus, raha, maitsete sarnadus, ühetaolised kalduvused, paras seltskonnaliik jne. jne.

Praeguse olukorra juures on kahtlemata tarvilik, et varanduseta naisterahvas suguliselt meeldiv oleks, sest ta peab mehele saama, et omale ülespidamist kindlustada. Illusioon sugulisest veetlevusest saab nooremehe mõttelennus veel ilustatud kõiksugu täiuste ja voorustega, mis teevad naise suureks varanduseks. Et veetlust alati ja halastamatult tarvitatakse, nii isendite kui seltskonna poolt, nagu sööta õnge ot-sas, siis ollakse närvlikult iga katse vastu, mis ähvardab seda illusiooni temalt võtta ning süveneda ta tõsisesse looduseloosse. Kuid kellelegi pole midagi nii kahjulik kui suureks kiita ja ülistada instinkti, mis tumestab mõistuse ja halvab õigusemõiste põhjalikumalt kui kõik teised instinktid kokku. See toiming võib olla meeldiv ja romantiline, kuid tagajärjed ei ole seda mitte. Oleks palju parem ja ka palju ausam õpetada noortele, et see, mis nad armastuseks kutsuvad, on isu, nagu iga teinegi isu, mis kustub, niipea kui rahuldatud saab; et iga eeldus, töötus või leping, mis tehtud ta mõju all, ei tarvitse peetud saada. Ja ärgu tehtagu abielu poekeseks, kus avalikult kaubeldakse armas-

tusega, määrares ta hinnaks raha, korter söögiga, isiklik orjapõli ja kõik muu kraam; see pole ei vooruslik, ei ülendav, ega viisakas. Ei ükski abielumees, ei ükski abielunaine pole veel saavutanud kodust õnne ja au, kes oma lootuse selle pääle pani.

Kui kuuleme, et mõni noor naine avatletud eksiteele ja muud sarnast, siis leiame, et see, mis ta nii kaugele viinud, on vale mõiste, nagu oleks sõlmitud suhted nii salapäraselt valdavad ja hetkelises pimestuses antud töötused nii pühad, et ainult üks põhjani hukkaläinud mees neid murda või unustada võiks. Et samane petlik arvamine omane ka meestele, siis tunnevad õiglased ennast kohustatuks ka ausasti töötust täitma, nii et sellest tekib kaunis ustav viis omale mehi muretseda.

Sellane eelmäng pole mitte õige üks «püha abielu kotta»: ta on ennem sisseõnnistamiseks eluaegsele tülile ja närivale vihale, mis toob rohkem viletsust ja alandust kui tosin üsna loomulikku «mahajätmist» ja «ärapetmist». Ja ometi peab olema abielude arv, mis vähem või rohkem selletaoliselt tekkinud, ütlemata suur. Kui mõned ütlevad, et armastus olgu vaba, siis võib neid sõnasõnalt võttes narrideks pidada; kuid nad ainult väljendavad ebatäpselt väga olulist tarvidust—lahti sõlmida sugulised suhted sellest, milles nad mõõduandvaks ei tohiks olla.

Kui mees kaitseb abielu, siis kaitseb ta õieti oma mugavusi; kui naine veel vahvamalt sedasama teeb, siis kaitseb ta oma ainust võimalust elada. Naisele ilma varanduseta ja ilma suuremate vaimuanneteta on abikaas sama tarviline kui koerale peremees. Pole midagi nii

haavavat mõistele inimlikust väärtusest kui meestejaht, mis algab perekondades, kus tütre abieluvalmiks saavad. Inimliku ematiigri tillukesed võivad nälga surra; ja nende naiste tütre, kes terved aastad omast elust ei taha ohverdada väimeeste jahi peale, jäävad tihti eluajaks mehetuks ja kehvusse.

III.

Naiste ärarippuvus — kurja juur — "Truuduse" ülehindamine — Paljas tahtmine olgu küllaldaseks lahutusepõhjuseks — Lahutusevõimalus suurendab abielude arvu — Suurvaimude vabadus — Prostitutsioon kui raske majandusliku olukorra kaasnähtus — Hoolimatus kannatajate vastu — Abielurahvas üksteise inventarina — Laste saatuse lahutuse puhul — Ärge laske omale auku pähe rääkida.

Tõesti perekonna elu ei saa pidada nii kaua viisakaks, veel vähem ülendavaks, kuni see põhihirmutis — naiste ärarippuvus meestest — pole elust välja kistud. Praegu sünnitab ta abielu ja prostitutsiooni vahel ainult samase vahe, kui on äritunnistusega ning ilma selleta kauplejate vahel: suur vahe küll vormiliselt, kuid mitte oluliselt.

Mis tuleks küllaldaseks lahutusepõhjuseks pidada? Elu näitab, et kui naisel on parandamatu truudusemurdja mees, siis sellest kergemini üle saab, kui ta oleks pahaloomune, jonnakas ja kurikaval, või kui oleks eluajaks sõlmitud mehega, kes kurjategija, joodik, poolhullu või laisk logard. Kujutelge omale abielu täiesti «truu» mehega, kes neljaks nädalaks istuma mõistetakse, et ta juhtumisi unustanud

lapsevoodis naisele toitu ja abi muretseda! Abielurike pole kaugeltki esimene ja ainus põhjus lahutamiseks ja ta võiks üsna mõistlikult viimaseks arvata või isegi kolikambrisse visata. Senine seadus on päris loogiline ainult niisugusel korral, kui eeldada (nagu ükski korralik inimene ei tee), et mehe ja naise vahel ei või olla midagi ühist, sest naisel olevat oma toimikond — majapidamine —, millega mehel midagi tegemist ärgu olgu, kuna tema toimkonnaks olevat kõik muu ilma tegevuskond; ainus punkt, kus need kaks mõjukonda kokku puutuvad, on elanikkude scetamine. Säärasel olukorral nõuab mees loomulikult tagatist, et lapsed tema omad oleksid, sest temal tuleb raha muretseda nende kasvatamiseks, ja võim lahutamiseks ongi selleks tagatiseks. Samasugust tagatist ei tarvitse naisel olla, sest mees ei või lapsi sünnitada.

Ainus küsimus, mis lahutustsoovijatele ei peaks ette pandama: «Mispärast?». Kui keegi pöördub kohtuniku poole, otsides kaitset inimese eest, kes teda tappa ähvardab, tuues ette lihtsa põhjuse, et ta elada tahab, võiks ju kohtunik õigusega küsida, miks ta siis elada tahtvat ja miks see teine oma soovi rahuldada ei võivat. Niisama ka, et kas ta võib tõendada, et ta elu talle armas või kellelegi kasuks on, ning kas maksab ta lühikest iga siin hädaorus nii kõrgelt hinnata või oleks parem alati valmis olla oma Jumala ette astuma. Ainus põhjus, miks neid küsimusi ei tõsteta, on asjaolu, et inimesele on tunnustatud õigus elada.

Ameerika konstitutsioon, kui kõige rohkem tegelikule elule vastav, näitab tingimused, mil-

listesse meid asetab moodne demokratism. Abielu päälesundimine kahele inimesele, kes ei soovi üksteisega abielluda, oleks orjastamise katse. Kuid ega see pahem pole, kui sundida abielu jätkama inimesi, kellel on möödunud soov abielus olla. Võib ütelda, et pooled ei lepi kokku: üks tahab jääda abiellu, teine soovib lahutust. Kuid sama raskus tekib igakord, kui mees kosib naist ning ei võeta vastu. Keeldumine on talle nii valus, et ta ennast tappa ähvardab ja tihti teebki nii. Ometi ootame temalt, et ta oma õnnetusega toime saab, ja ei tule meile uneski mõttesse sundida naist temale minema. Tema asjalugu on samasugune kui mehe oma, kellele naine ütleb, et ei hooli temast enam, ja soovib abielu lahutamist. Te vahest ütlete, kui olete ebausklik, et see pole mitte üks ja sama, et abielu on teine asi. Eksite täiesti: abielus pole miski nõidust. Kui oleks — ei sooviks abielupaarid millalgi lahutust. Kuid nad soovivad. Ja kui nad soovivad, siis on sundimine ühte jääda lihtsalt orjastamine.

Nii võib siis mees naist lahkuma sundida, nii pea kui tast tüdinenud, ja naine meest, nii pea kui teine mees talle meeldib? Tuleb kõhklemata vastata jaatavalt, sest kui hakkame eitama iga kavatsust, mis vastasrinna poolt võib saada sõnastatud pahandaval viisil, siis ei saa üldse midagi jaatada. Kuid küsimus tuletab meile meele, et kuni pole saavutatud naiste majanduslik iseseisvus, tuleb jääda rip-puma dilemma teise sarve otsa ja alale hoida abielu kui orjapõlv. Kuid valitsusele, kes targasti üle maa asutanud tööbörsid võiks niisugune küsimus esitada: mis teeb sarnane töö-

börs, kui sisse astub naine ja teatab, et ta ametiala on olla naine ja ema; et ta tööta olevat; ja et ta tööd otsib. Kui börsid keelduvad teda arvele võtmast, siis on nad ju selgesti ligikaudu terve naistesoo eest oma kasutoovuse sulgenud. Kui ei keeldu, siis tuleb neil kosjakontoriteks muutuda, kui nad pahemaga hakkama ei saa, registreerides teda perenaiseks ja «virtinaks» ja niisugusena soovitades otsijatele, ilma et abiellumist üheks palkamise tingimuseks teeks.

Lahutus pole mitte abielu hävitamiseks, vaid esimeseks tingimuseks ta püsimises. Tuhat lahutamatu abielu tähendab tuhat abielu, ja muud midagi. Tuhat lahutust võib tähendada kakstuhat abielu, sest paarid võivad uuesti abielluda. Lahutus ainult jaotab nad vastavaisse paaresse: väga soovitav asi neile, kes ebaõnnestunud paaritud. Nii siis avatleb ta inimesi meelsamini abielluma, eriti ettevaatlikke ja uhkeid, peenelt arenenud enesest lugupidamisega isikuid. Lahutuse võimalus iseenesest avatleb teda harvemini tarvitama, mitte ainult seepärast, et tekitab parema vahekorra paaride vahel, vaid ka selles mõttes, et ükski tuba ei näi vangitoaks, kui ta uks lahti jäetud; sunduse sidemete kõrvaldamine teeks abielu palju õnnelikumaks, kui ta praegu on.

Ühisriikide Washingtoni osariigis, kus lahutus õige kergeks tehtud, tuleb 100,000 inimese pääle 184 lahutust, ja kui oletada, et 100,000 inimest esitavad 20,000 perekonda, siis selgub, et ebaõnnestunud abielusid leidub vähem kui üks protsent. Jaapanis on see arv 215, mis olla kõige kõrgem omal alal. See pole veel liig alarmeeriv, kuid kohutav on, et Inglismaal see arv paljalt 2 on, ja kui oletada, et siin ini-

mese loomus samane on kui Washingtonis, siis paljastab see arv palju asjatut kannatust ja salajat mitme kaasa süsteemi. Kui ajakirjanikud, piiskopid, Ameerika presidendid ja teised lihtsavoitu inimesed ütlevad olevat Washingtoni tulemused alarmeerivad, siis räägivad nad nii, nagu räägib talumees autost või lennukist, mida esimest korda näeb. Kõik ta arvamine on, et pole sellase asjaga harjunud ja et see talle viga võib teha. Iga edu tsivilisatsioonis hirmutab neid häid inimesi. Kahju küll; aga kui alati nende tundmustega arvestada, siis ei saa ju iialgi elu täiuse pool arendada. Lasta neil ennast hirmutada ja pidada oma rumalavõitu kartust vooruseks ja puhtuseks — on lihtsalt moraalne argtus.

Mitte kõikidelt ei või nõuda abielu õnne ja mure jagamist. On mehi, nagu Beethoven või Samuel Butler, keda raske kujutella abielumehena. On suured kirikumehed, kes ei taha ennast poolendada kiriku ja südame vahel. On mehi, nagu Goethe, kes abielluvad hilja ja vastumeelt ainult seepärast, et ei või mitte ausameelses sõpruses keelduda abiellumast naisega, kelle poolehoidu nad kompromiteerinud, olgu tegelikult või näiliselt. Praegu püsiva olukorra juures ei või ükski mõistlik mees soovitada naisele ühist kodu asutada ilma abiellumata ning ükski aumees ei või avatleda naist tegema midagi, mida ta ei võiks soovitada ka igale teisele. Tulemus on see, et meie beethovenid ja butlerid — ja harilikes inimlikes oludes on neid palju — jäävad vanapoisteks, päalegi äärmiselt visadeks.

Teine raskus, millest oleme harjunud mõt-

lema ikka naiste suhtes, on samuti maksev ka meeste kohta, nimelt majanduslik. Meeste arv, kes ei või omale lubada abiellumist, on küllalt suur, et väärida tõsist tähelepanu, ja mida väärtuslikum ta töö, seda rohkem näib ta jäävat nende liiki, kuni pole saanud keskealiseks või vanemakski. Teaduse, seaduse, filosoofia, luule ja peenete kunstide kõrgemad esitajad peavad harilikult nooruses ja isegi meheea algul nälgima: abiellumise iga on siis, majanduslikult võttes, ennem viiekümne kui kahekümne ligidal. Isegi ärielus jõuavad juhtivad jõud nii kaugele vaevalt varem, kui juba niisuguse vanaduseni jõutud, mis üksielu raskeks ei tee.

Kui küsida, kas see poissmeeste liik püsib üksielus, siis on vastus kahtlemata eitav. Kui nad aga omale naisi lubada ei või, siis hakkavad nad teiste naiste ja tütarde järele jooksuma. Et see moraalivastane, siis tõuseb tarvidus abielu ajutise ja odava asendi järele. Ja abielunaiste ja nende tütarde kaitseks tarvis soetada vastav liik naisi. Temast räägitakse harilikult nagu meie abielu moraali rüvetajast; kuid kõik asjatundjad, kes kirjutavad teaduslikke töid abielu kohta, näivad ühel arvamisel olevat, et ta on selle moraali tarvilik osa ning peab püsima ja kaduma temaga ühes. Selle üle võib vaielda; igatahes tuleb tähele panna, et mainitud liik naisi on tekkinud halvast ümberkäimisest ja liig madalast töötasust naistele, kes soovivad ausal teel ülespidamist teenida.

Kui küsida vanglatäie varaste käest, mis asi neid vargile ajanud, vastaksid ühed, et vaesus, teised — nälg, mõned — iha ärevuse järele, ja keegi ei saa salata, et need kolm vas-

tust on üksainus, et vaesus tähendab ka nälga, puudust igasuguses meelelahutuses ja muid kannatusi. Kui samaviisi küsitud tüdruk vastab, et tahtis toredaid riideid, rohkem lõbu ja muud selletaolist, siis ütleb ta ainult, et tal puudus kõik, millest midagi ei puudu naisel, kellel küllalt raha. Mehed, kes suurustavad suurte kogemustega sellel alal, kinnitavad, et võite seda laadi naiste seas otsida terve Euroopa läbi, kuid ei leia neist ainustki, kellel omased suurt-sugu seltskonnadaami lauakombed, mis tõendab, et prostitutsioon pole mõni elukutse, vaid orjapõli, millesse naised andunud ausa vaesuse viletsuste surve all. Oleks igale noorele naisele kättesaadav aus ja mugav teenistusevõimalus, jääks uulits neist tühjaks. Kui igal noormehele oleks võimalus abielluda ja leping noore ning vilumata paari vahel tühistatavaks teha, niipea kui abielu ebaõnnestunuks osutub või üks pooltest seisukohale asub, mis teisele ei mugav ega paras pole, siis sureb nii prostitutsioon kui ka poissmehe seisus loomulikku surma.

Asjast katsutakse kõrvale põigata lollaka, kuid näiliselt mõistliku ütelusega: «Lõppude lõpuks näeme, et suurem osa paare saavad omavahel õige kenasti läbi; kas maksab nii palju muretseda?» Samuti võiks küsida laisk politseinik, keda palutakse murdvarast tabama, või unine tuletõrjuja, keda tuleõnnetusele pasundatakse. Lõppude lõpuks murtakse ju ainult vähestesse majadesse; ja veel vähem on neid maha põlenud; kas maksab muretseda? Kuid ütelge politsei- või tuletõrjemehel, et tema majasse murtakse sisse ja et tema maja

põleb, ning te üllatute, kui kähku ta arvamist muudab. Kui suur hulk inimesi on saavutanud elukorra, mis neid küllaldaselt rahuldab või vähemalt ebamugavam pole, kui rahulikuks eluks just hädasti tarvilik, siis ei peaks see-pärast need, kes vähem õnnelikud ja rohkem tundelised ning õiglased, jäetama kannatamatu ülekohtu küüsi.

Kui sügavale oli sisse juurdunud mõiste, et mees kui naine on ainult varanduslikud asjad, mis peetuna suuresti hinnas langevad ning mida keegi pääle omaniku puutuda ei tohi, võime Shakespearilt õppida. Ta kõige pimestunud ja kirglikumad armastajad on Antonius⁵²⁾ ja Othello⁵³⁾, ja nad väljendavad oma tundmusi nii, nagu sünnis asja kohta, mida mitte ei armastata, vaid omatakse. Ühel intiimsel koosolekul, kus «rühmaviisi abiellumise» võimalus kõne alla tuli, lausus keegi daam ninakalt, et ta sama vähe kavatsevat oma hambaharja teisele naisele tarvitada anda kui meestki. Seda kuuldes võis aru saada, mis Desdemonale oleks tundnud, kui ta Othello hädaldamist oleks kuulnud. Kuid selle daami käest oleks pidanud küsima, kas tal samaviisi ka arst, vaimulik ja advokaat omaette peavad olema. Võib tihti kuulda mehi rääkimas naisest kui mõnest tarbeasjast; just niisama teevad naised, kuid laiutavamalt. Säärastest vaa-detest peame lahti saama, kui soovime terven-nud avalikku arvamist soo ja järjekult ka abielu kohta.

Lõpuks küsimus: mis saab lahutuse puhul lastest? Ei või kerglaselt vastata: andke nad kõik kasvatusmaija. On ju õige, et kui lahu-

tate vanemad, siis muretsenge laste eest. Aga kui te vanemad üles poote, või vangistate, või nad surevad, tõuseb ju samane raskus. Ja need asjad juhtuvad ikka ja uuesti ning lahutused sünnivad ka nii tihti, et meil selles asjas nii-võrd kogemust on, et asjata on lapsi teha ettekäändeks, mis lahutust takistavat. Lastega tuleb talitada nagu siis, kui nende kodu peaks hävinema mõnel muul põhjusel. Lapsed osutuvad küll takistuseks lahutusele, kuid teises mõttes: nad hoiavad kokku mõnegi paari, mis lastetuna lahku läheks; kuid niisugusel puhul on abieluseadus ülearune. Ei pea unustama, et laste huvid ongi kõige vägevamaks põhjuseks lahutuse poolt. Õnnetu kodu on väga viletsaks lastetoaks. Kahtlemata juhtub mõnegi perekonna tagatoas asju, mis teevad elu lastele koduseks põrguks (eriti kui nad selle eluga üsna rahul on), mis õigustab iga teadlikku valitsust sellast kodu laiali pilduma ja andma valve laste järele kas tolle abikaasa kätte, kelle südamefunnistus laste korrumpeerimisele vastu hakanud või mitte kummagi kätte. Mõiste, nagu oleks mees naise omandus ja naine mehe omandus, pole raasugi parem mõistest, nagu oleksid lapsed vanemate omandus. Laps on elav osa rahvast ja rahvas ei või omale lubada jätta teda käsutada mõnele isendile või isendite paarile, nagu mõnd väikest eravaranduse tükki. Ainus vastuväide, millega vanem võiks esineda, on asjaolu, et ka riik, oma suure nime pääle vaatamata, midagi muud ei või teha, kui ikkagi anda lapse mõne inimolendi valve alla ja et ega vanem halvem hooldaja pole kui võõras.

Lõpuks: ärge iial unustage, et kui jätate oma seaduse kohtunikkude ja usu piiskoppide teha, siis jääte peagi nii seaduse kui usuta. Kui selles kahtlete — küsige korraliku kohtuniku või piiskopi käest. Kuid ärge küsige mõnelt, kes ei tea, mis on kohtunik, mis on piiskopp, või mis on seadus, mis on usk. Teiste sõnadega: ärge küsige omalt ajalehelt. Ajakirjanikkude tasu on liig väike selleks, et midagi teada, mis väärt oleks trükkida.

Evolutsioon.

I.

Järjekindel arenemine — Hüüd üliinimese järele — jõud meis enestes — Inimese iga — Evolutsioon pole Darwini ülesleid — Väikesed õpetlased ja suured asja-armastajad — Lamarck teeraijajaks — Omadused saavutatakse tahtmise läbi; arenevad teadmatuks.

«Kui Jumalat ei oleks,» ütles 18. aastasaja deist, «siis tuleks ta välja mõelda.» See 18. aastasaja jumal oli aga niisugune, kes pidi aitama neid, kes ise ennast aidata ei võinud, laiskade ja saamatute jumal. 19. aastasada otsustas, et niisugust jumalat tõesti pole olemas; ja siit pääle peab inimene võtma oma arendada kõik need asjad, millistest varem tühise palvega mööda hiilis. Ta peab ise muutuma poliitiliseks saatuseks, milleks ta ennem jumalat pidas; ning sarnane muutus pole mitte ainult võimalik, vaid ongi ainus võimalik oluline muutus. Kuidas sõjameeste ja preestrite ülivõim muutus kaubanduslikuks ja teaduslikuks, kaubanduslikust demokraatlikuks, kuidas orjapõlvest sai teoorjus ja kapitalism, monarkismist vabariiklus, mitmest jumalast üks jumal, ühe jumala asemele ateism, üldisest kirjaoskamatuses haridus,

romantismist realism, realismist müstitsism, metafüüsikast füüsika, — kõik see on näiteks niisugusest muutusest. Kui kärnane metsõun on muutunud läbipaistvaks sordiõunaks, hunt ja rebane kodukoeraks, siis on inimene jumala osa etendanud, alistades loodust oma kavatsustele, parandades või ümber asendades elu teatud ots-tarbeks. Ja mis võimalik teha hundiga, on võimalik teha ka inimesega.

See pole uus järeldus. Möödapääsmatu «te peate uuesti sündima» paraja lisandiga «ja sündima teisenä» kordub iga inim põlv. Hüüd üliinimese järele ei hakanud Nietzschega ega kao ka tema hooajaga. Kuid ta on alati vaigistatud ikka ühe ja samase küsimusega: mislaadi isik peab see üliinimene olema? Ei küsita ju üliõuna, vaid söödavat; ka mitte ülihobust, vaid hobust suurema jõu ja väledusega. Pole kasu ka üliinimese nõudmisest: peate täpselt kirjeldama, mis liiki meest teil tarvis. Kuid seda te kahjuks ei tea. Nägusad filosoofi-atleetid ilusa naisega ta kaasana võib olla?

Nii saamatu kui see piiring ka pole, on ta ikkagi suur edusamm rahvalises nõudes täieliku isanda ja täieliku daami järele. Päälegi ei väljenda ükski turunõue ilmas soovitava asja täpset tehnilist kirjeldust. Kasvatatakse eeskujulisi kartuleid ja sulgloomi perenaiste nõuete täiteks, olgugi et need kauba tehnilisi väärtusi ei tunne. Nad ütlevad, et korbi hädusekatse oleval ta söömine; ja neil on õigus. Üliinimese katse on elamine: ja küll me leiame, kuidas teda soetada vanade katsete ja eksistuste meetodiga, ilma et tarvitseks ära oodata täielikku veenvat kirjeldust ta koostisest.

Muidugi oleks tühi töö selleks otstarbeks kasvatada inimesi eriviisi, nagu kukki võifluseks või hurti kiirjooksuks. Mis oluliselt tähtis inimeses, on see osa temast, mida me veel ei mõista. Palju sellest pole isegi meie teadvuses, nagu me teadlikult ei tekita vere ringjooksu südamepumba abil, olgugi et kui teda takistame, siis sureme.

See viib meid otsusele, et kui tehtud kõik, mis iganes võimalik, vanemate valikus ning kõrvaldatud nende nimekirjast kõik isikud, kes huvi ei paku ja enesest suuremat oota ei luba, peame ikkagi panema lootuse Looduse Hääle pääle nii vanemais kui kasvatajais teadmatu üleoleku suhtes, mis ongi üliinimese tõeline tundemärk.

Kas võib lootust panna kasvatusel pääle? Harilik vastus on, et peame kasvatama kasvatajaid, see on, iseennast. Peame koolis õpetama kodanlikku kõlblust ja poliitilist teadust. Kuid kas peaksime? Pole sääl midagi pidamisest, kuna kurb tõsiasi on, et ei pea seda õpetama koolis, ja õpetaja, kes seda katsuks, lendaks peagi uulitsale. Koolid õpetavad feodaalkorda, mis korrumpeerunud ärielu läbi, ja ülistavad maavõitjaid, röövrüütleid ja omakasu otsijaid kui hiilgavaid eeskujusid.

Tõepoolest, inimkond ei või saada päästetud väljaspoolt ei kooliõpetajate ega miskisuguste teiste õpetajate poolt: need võivad teda ainult rikkuda ja orjastada. Üteldakse, et kui kassi kord pesta, siis ta enam iialgi ennast ise ei pese. Olgu see nüüd õige või mitte, kuid kindel on, et kui inimesele midagi õpetada, siis ta seda ei õpi. Nii siis kui soo-

vite näha kassi puhtana, visake ämber solki talle selga; kohe lakub ta harukordse hoolega end puhtamaks kui iialgi enne. Samuti teevad arstid, kes tänapäevase teadusega sammu peavad (ütleme, 5 protsenti registreeritud praktiseerivatest ja 20 protsenti registreerimatuist), kui poogivad teile külge haiguse idud või annavad rohtu, mis tekitavad haiguse tundemärgid, et teid ergutada haigusele vastu panema, nagu solk ergutab kassi ennast pesema.

Kui asi nii, siis võib ju mõni terav mees küsida, et kuidas siis vale kasvatus ei erguta õpilasi õiget üles leidma? Vastus on, et ta tihti seda ka teeb. Voltaire⁵⁴) oli jesuiitide õpilane; Samuel Butler oli ühe lootusetult lepliku ja eksliku maapastori õpilane. Kuid Voltaire oli ka Voltaire ning Butler — Butler, see on, nende vaim oli nii ebamääraselt vägev, et suutis välja heita mürgi annused, mis harilikke inimesi oleks halvanud. Harilik õpilane korrumpeerub pääsmatult ja katsub kõigest jõust suurvaimu maaltki välja ajada. Byron ja Shelley pidid Itaaliasse põgenema, Rousseaud jälgiti piirist piirini, Karl Marx⁵⁵) nälgis pagulasena kuskilgi tagalinna toakeses; Ruskini⁵⁶) kirjutusi ei võtnud ajakirjad vastu (teistviisi tagakiusamiseks oli ta liig rikas), kuna vaimuvaesed tühisused valitsesid maad ja saatsid inimesi vanglaisesse jumalateotuse ja mässu eest (mõistes selle all tõe kiriku ja riigi suhtes).

Ilma olukord on osutunud niisuguseks, et rikkad karjuvad instinktiivselt: «Söögem ja joo- gem, sest homme sureme» ja vaesed: «Kui kaua, oh Issand, kui kaua?» Kuid armutu vastus on see, et Jumal aitab neid, kes end ise ai-

tavad. Kuid see ei tähenda veel, et kui inimene ei leia rohtu, siis rohtu ei leidugi. Sama jõud, mis saavutas inimese, kellest ahv maha jäänud, võib saavutada inimesest kõrgema olendi, kellest inimene maha jääb.

Asjade hulgas, mis nähtavasti alluvad tahtmisele, on ka elu kestvus. Weismann, väga tark ja leidlik bioloog, keda neo-darvinistid kahjuks idioodiks maha tegid, märkis ära, et surm pole mitte mõni elu igavene tingimus, vaid ainult tegur, mis hoolitseb kestva uuendamise eest, kõrvaldades ülehulkemist. Keegi ei või ära seletada, kuidas papagoi elab kolmkord nii vanaks kui koer ja kilpkonn on peaaegu surematu. Inimese suhtes on asi koguni teine: oma kõrge tsivilisatsiooni kohta sureb ta lapsena. Eldavalt võib sama jõud, mis teinud vea, selle ka parandada. Nagu inimene võib määrata oma ea kuuekümnene aasta ja kümne pääle, nii võib ta fikseerida selle ka kolmesaja ja rohkema pääle ja isegi ajani, mil ainult õnnetu juhus elu lõpetab. See pole mõni fantastiline väljavaade: see on järeldav bioloogia, kui üldse olemas siisugune teadus kui bioloogia. Siin on siis veel kivi, mis seni ümber pöörata ja mida vahest maksaks pöörata.

Mõiste evolutsioonist või transformatsioonist, nagu seda nüüd mõnikord hüütakse, ei tärpanud esimesena mitte Darwinis⁵⁷) ega Wallace's⁵⁸) kes loomupärase valiku tegevust mõlemad ühtlasi märkasid, vaid Buffon oli parem evolutsionist kui need kumbki. Ja kakstuhat aastat enne Buffoni seletas kreeka mõtetark Empedocles, et kõik elu vormid olla transformeerunud neljast algollusest: tulest, õhust,

maast ja veest. Empedoklased ja evolutsionistid sünnitasid vastasrinna neile, kes uskusid, et kõik vormid tekkinud valmina, nagu Moosese raamatuis kirjeldatud; sellest siis ka nõnda-nimetatud «kokkupõrge usu ja teaduse vahel», mis lapsi vankuma paneb; kuid täiskasvanud inimene peab valima evolutsiooni ja Moosese vahel. Kui usute, et koerad ja kassid, maod ja linnud, mardikad ja vaalaskalad ning mehed ja naised olid loodud kõik eraldi Eedeni aias asjade algul ning et sellest ajast pääle nad samasuguseid ainult paljustanud, siis pole te evolutsionist. Kui usute, et kõik nad on ajajooksul arenenud ühest või mitmest algainest, siis olete evolutsionist. Kuid te ei tarvitse olla darvinist, sest te oleks võinud olla moodne evolutsionist juba paarkümmend aastat enne Darwini sündimist ja terve meheiga enne ta kirjatööde ilmumist. Juba Aristoteles, lugedes selgrooga loomi veresugulaste rühma, pani aluse liigitamisele, mis Darwini käes ahvi ja inimeseni arenes.

Moosese valitsus kestis sellel alal kuulsa botaaniku Linnaeuse⁵⁹) ajani (1707 — 1778). Vahepääl leiti üles mikroskoop. Ta paljastas uue ilma seni tundmatuid olendeid, mis infusoorlasteks nimetati, sest harilik vesigi leiti neid olevat kihinal täis (mis ingliskeeles sõnaga *infusion* väljendatakse) ning tolleaegsed looduseuurijad olid üpris üllatatud, nähes, kuidas see vana perekond elas ja arenes. Ja ikkagi oli võimalik, et Linnaeus algas oma seletust sõnadega: «On olemas samapalju sugusid, kui oli alguses loodud vorme», kuna sajad aednikud, tuide harrastajad ja suguloomade kasva-

tajad asja paremini teadsid. Veel enne surma teadis ka Linnaeus ise paremini.

Siis tuli suur poeet Goethe, kes üksik-asjadest üle hüppas lõpuotsuse juure. Goethe ütles, et kõik vormid looduses on omavahel onupojad; et pidi olema miski üldaine, millest kõik need vormid välja arenenud; et ümbruskond on sünnitanud õhus kotka, vees hülge, maa all muti.

1809 seletas prantslane Lamarck⁶⁰), et sood on vaid illusioon, mis tekib meie elu lühidusest, et nad alaliselt muutuvad ja sulavad üksteisesse ja uutesse vormesse sama järjekindlalt, kui liigub kella tunninäitaja, olgugi selle kõik nii aeglane, et näib seisvat.

Lamarck väitas, et evolutsiooni suured tegurid on tarvitamine ja ebatarvitamine. Kui teil pole silmi ja soovite näha ning katsute piisivalt seda soovi teostada, siis lõpuks saate omale silmad. Kui teil, nagu mutil või kalal mere põhjas, on silmad, kuid ei tarvitse näha, siis jääte neist ilma. Kui soovite süüa pehmeid puulatvu ning piisivalt koondate oma jõu kaelasirutamiseks nende järele, siis saate viimaks sama pika kaela kui kaelkirjakul.

Esimesel pilgul näib see kõik tagasihoidlikule inimesele puhas mõttetus olevat; kuid juba oma isiklikkude kogemuste piirkonnas näeme, kuidas samal arenemisteel põrandal tui-gerdavast lapsest sirgelt käiv poiss saab; samuti nagu mõnest veristatud ninaga teeke kukkujast rattasõitja või jääl käperdajast uisutaja saab. Asjakäik pole kauakestev, milleks ta osutuks, kui harjumisel sellega midagi ühist oleks, sest olgugi, et te iga rattasõidu harjutuse jook-

sul edu omate, ei hakka te järgmisel harjutusel säält pääle, kus viimasel lõpetasite: te langete tagasi alguse juure. Viimaks õnnestub teile üsna järsku, ja tagasilangemist enam ei ole. Mis veel imelikum: te teostate uut oskust teadmatult. Te tarvitate küll ratta juhtimises ja tasakaalu hoidmises vastavaid võtteid; viie minuti eest te seda ei osanud, kuid nüüd teete sama teadmatult, nagu kasvatate sõrme küüsi. Teil on uus vaimline oskus ja te peate olema soetanud miski uue kehalise koe selle orgaaniks. Ning olete teinud seda ainult tahtmise läbi, sest siin ei või juttu olla loomupärasest valikust ega kohasema üleelamisest. Inimesel, kes õpib jalgrattal sõitma, pole võitluses olemasolu eest miski ülekaalu mittesõitja kõrval; isegi vastuoksa. Ta on saavutanud uue omaduse, automaatliku ja teadmata omaduse, ja ainult selle tõttu, et soovis seda ja püsis soovi juures, kuni see tal õnnestus.

Aga kui teie poeg omakord katsub uisutada või rattal sõita, siis pole talle omane see oskus, mida teie valdasite, samal määral, kui et ta sündides kuus jalga pikk pole ja et tal habe ja kübar puudub. Tagasilangemine, mis teie rattasõidu õppetunnil juhtus, kordub jällegi. Sugu õpib just niisama kui isendki. Teie poeg langeb tagasi küll mitte päris alguseni, kuid teatud täpini, mille vahet algusest ükski inimlik mõõtmise meetod ei suuda ära märkida. Kuid see on veider: sest mitmed teised teie omadused, samuti teadmatud, samuti automaatsed, on temale üle läinud ilma märgatava kaotuseta. Näiteks, on esimene asi, mis ta selle ilma pääle ilmumisel teeb, pahaselt ki-

sada: see on samane kisa, mida Shakespear pidas kõige traagilisemaks kõigist häältest. Kisa tõstes hakkab ta hingama: see on teine omadus, ja isegi mitte tarvilik, sest hingamise otstarve võib täidetud saada ka teisel teel, nagu sügavmere kalade juures. Pumbates südamega, teostab ta vere ringjooksu. Ta nõuab süüa ja algab keemilsi operatsioone neelatud toiduga. Ta teeb hambaid, asendab neid uutega. Nende kunsttükkidega võrreldes on seismine, käimine ja uisutamine tühisised asjad. Siin on asju, mis ta sugugi teadlikult ei soovi ega teadlikult ei püüa, vaid isegi teadlikult ei salli. Võtke noores eas hambategemise omadus: teeks ta seda, kui ilma läbi saaks? Ehk vana ea omadus kaotada ja tühistada end surma läbi, — kuidas ta sellest mööda sooviks! Kuid omadus on saanud nii sissejuurdunuks, nii automaatseks, et ta peab seda tegema enese kiuste ja isegi enese hävituseks.

Kui neile nähtustele anda küllalt aega arenemiseks, siis moodustavad nad kõige välja-töötunumad elu vormid Lamarcki mõttes ilma loomupärase valiku vaheleastumiseta. Kui võite teha jalamehest rattasõitja ja rattasõitjast pianisti ilma mainitud valiku kaastegevusest, siis võite niisama teha amööbist inimese ja inimesest üliinimese.

Lamarcki evolutsiooni käiku võib niiviisi kujutada: te olete elus; te tahate rohkem elus olla. Te soovite oma teadvuse ja võimu laienemist. Järjekult, te soovite täiendavaid orgaane või olemasolevate täiendavat tarvitamist, see on: täiendavaid omadusi. Te saate nad, sest soovite kangesti ja püsiste katsete juures,

kuni nad tulevad. Keegi ei tea kuidas, keegi ei tea miks; kõik, mis me teame, on see, et nii on sündinud. Niipea kui uus omadus saavutatud, katsume temast teadvuse kaotada, et kasutada teadvust elu uuteks võitudeks. Tuleks meil mõelda hingamise, seedimise, vere ringvoolu eest, ei jatkuks meil tähelepanu miski muu asja jaoks. Kuid kaotades teadvuse omadustest, kaotame ka kontrolli nende üle. Me ei saa peatada hingamist, et hoiduda uppumast.

II.

Miljonite aastate arenemine kordub üheksa kuuga — Õpitud oskus muutub instinktiivseks — Pärvus — Pärvuse edustamine isegi majapidamise alal — Evolutsiooni mõisted vastuvõetavad ka kirikumeestele — Usulagedus — Jumal-vaim tehtud kirikus eba-jumalaks.

Tagasilangemine põlvest põlve iseloomustabki evolutsiooni käiku. Näiteks tuli Raphaelil⁶¹⁾, kes küll põlvenes põliste maalijate perekonnast, õppida maalimist niisama, nagu poleks keegi ta esivanemaist pintsli kättegi võtnud. Kuid samuti pidi ta ka õppima hingama ja seedima. Olgu küll isa ja ema täiskasvanud ta algatuse ajal, polnud tema niisugusena sünnitatud: tal tuli tagasi minna ja alata rakukesest ning omale teed teha läbi embrüonaalse eluea, mille algusel ta ei erinenud embrüonaalsest koerast; puudus tal ka nii pälu kui selgroog. Kui ta lõpuks saavutas need asjad, oli ta tükk aega kahtluses, kas ta nüüd lind või kala oli. Tal tuli arenemise arvamatud aastasajad kokku rullida üheksaks kuuks,

kuni ta küllalt inimlikuks sai, et vabaneda kui iseseisev olend. Ja isegi siis oli ta alles nii saamatus seisukorras, et ta vanemad küll hüüda oleks võinud: «Taevas! kas sa midagi pole õppinud meie kogemustest, et tuled ilmale nii naeruväärt labases seisukorras? Miks ei oska sa rääkida, käia, maalida ja ennast viisakalt üleval pidada?» Selle pääle polnud väiksel Raphaelil midagi vastata. Ta oleks vahest võinud ütelda, et kõik oleneb sellest, kuidas evolutsioon või transformatsioon juhtub. Võib tulla aeg, et sama jõud, mis surus kokku miljonid aastad arenemist üheksaks kuuks, võib pigistada veel rohkem miljoneid isegi veel lühemaks ajaks; nii et rafaellid võivad sündida maaliijatena, nagu nad nüüd sünnivad hingajatena. Kuid ikkagi peavad nad algama raku-kesena ja saavutama maalimise võime emaihus oma embrüonaalse elu hilisemal astmel. Nad peavad koondama omas isikus inimkonna ajalugu, saagu nad sellega toime kui ruttu tahes.

Midagi polnud embrüoloogide leidustes nii üllatavat ja tähendusriikast ning ühtlasi ka nii naeruväärselt madalalt hinnatut, nagu see kokkutõmme, nagu seda nüüd hüütakse: jõud, mis mõne kuuga saavutab arengu, mille kestvus oli varem nii pikk ja igav, et juba selle paljas vaatlus käib üle inimese jõu, kelle eluiga kuuskümmend ja kümme. See laiendas inimlikud võimalused niivõrd, et laseb meid uskuda, et isegi kõige pikalisemad ja vaevarikamad vaimutoimingud võivad veel saada silmapilklisteks või, nagu seda nimetame, instinktiivseteks.

Vaadelgem siisuguseid nähtusi. Kaheksa-

aastane laps võitis malemängus kakskümmend täiskasvanut, mängides korraga kahekümne laua vastu. Pärast võis ta kõik kahekümne mängu käigud korrata, päälegi ilma nähtava mõttepingutusest. Tuntud maalikunstnik pildistab elutruult inimese, keda ta ainus kord näinud sama väikese vaevaga, kui kulub võileiva ärasöömiseks. Klaverikunstnik tunneb ja käsitseb klahvirida usaldavamalt kui teine oma viit sõrme. Shakespear võis ühes keeles rohkem ütelda kui viiekümne kaheksa keele oskaja Mezzofanti.

Kõik need näited, mis võiks saada kasvatatud miljonitega, on asjaolud, kus kestev, hoolas, teadlik püüd on koostunud instinktiivseks ning saanud teadvusest ärarippumatuks.

Meil oli nõrkus suuri arve tarvitada ja meile meeldis uskuda, et areng, mis lapsega sündinud emaihus ühe kuu jooksul, nõudis eelajaloolistel aegadel mitmed ja mitmed aastasajad. Me oletasime, et evolutsioon edenes aeglasemalt, kui roomab iganes tigu, ja et loodus ei tee hüppeid. See oli kõik väga häa, kuni jutt puutus saavutatud omadusi nagu hingamine ja seedimine. Oli võimalik uskuda, et terved ajastikud möödusid, enne kui need omadused välja arenesid. Aga kui meil tegemist on juhusega, kus inimene sünnib niisuguse anniga, et ta on viiskuuendikku valmis maletaja või pianist, niipea kui teadlikult käsi hakkab liigutama, siis oleme sunnitud kas arvama, et klahvistik ja malelaud on vanemad leidused kui mõtleme, või jällegi, et omadused võivad sarnastuda ja koguneda kui kaasasündinud mihustused palju ruttem kui usume.

On selge, et evolutsiooniline edu on paran-
duslik, mis, kui mitte nii kuivalt sõnastada,
kõlab: inimlik elu on kestev ja surematu.
Inimelu on pärivusega läbi imbunud, nii palju
kui tagasperi näha suudame. Päritav aadeli,
monargi, kasti ja klassi seisus on hästituntud
sotsiaalsed asutised. Suurtsugu mehed lugesid
sugukoeri ja suguhobuseid oma väärtusliku-
maks varanduseks.

Otsiti hädä verd ja sugu abiellumise juures.
Taimede ja loomade suhtes oli teostatud vali-
kut samast ajast, kui inimene neid kasvatama
hakkas. Eeldarviniaegne inimene teadis sama
hästi kui Darwingi, et leidub ligi paarsada sugu
koeri, kes omavahel paarides võivad sünnitada
segusood, mis olid tundmatud Aadamale.
Teadis ka, et sama lugu on tuidega. Niisama
teadis ta, kuidas mõned aednikud on kulutanud
eluaja, et saavutada musti tulpe ja rohelisi nelke
ning et neil oli õnnestunud tekitada lilli, mis
Eevale võõrad. Mis talle ei meeldinud, oli
onupojaline vahekord ahviga ning selle sabaga.

Kuid isegi vaimulikud mehed hakkasid
evolutsionismi pooldajaiks. Lorenz Oken ütles
loodusteaduse olevat «teaduse pühavaimu
igavesest ümbermuutumisest maailmas». Ta
mitte ainult ei seisnud väite eest, et kõik elu
vormid on sündinud protoplasmast, ehk nagu
tema nimetas, alglimast, vaid kinnitas isegi, et
see lima kujunes rakukesteks, millest terve ilm
sündis. Nii avaldus see tõsiasi usklikule mõt-
lejale veel varem, kui mikroskoop tõendas seda
laboratooriumi-meestele, kes ei osanud mõ-
telda ja kellel polnud usku. Nad töötasid küll
kangesti, et näha, mis saab koerast, kui ta sa-

pivoolmed kinni siduda, või ahvist, kelle pool aju välja võetud inimese poolt, kes ise üsna ajudeta; see tuletas meele last, kes kärblase jalad maha rebib, et näha, mis temaga siis sünnib. Lorenz Oken aga mõtles väga sügavasti, mis sünnib pühavaimuga, ning tegi selle juures erakorraliselt tähtsa lisandi arusaamiseks olendeist, kelle sapivoolmed ja ajud üsna korras.

Noormehena aasta kahekümne ümber viibis Shaw kord noorte seltskonnas kellegi Londoni doktori majas. Jutt tuli ühest noorest inimesest, kes oli julgenud pilgata tolleaegseid kuulsaid Ameerika evangelistide esitajaid, ning ka kohe surnult raamil kodu kantud, tabatuna taeva kättetasust jumalateotuse eest. Koosviibijad rääkisid sellest loost kaunis tagasihoidlikult, sest kellelgi ei näinud lusti olevat raamil kodu kantud saada. Viimaks jutustas kõige evangeelilisem neist, et Charles Bradlaugh, tuntum ateistide ninamees, võtnud ühel koosolekul taskust kella ja kutsunud Kõigevägevamat viie minuti jooksul teda maha lööma, kui see olemas olevat ning ateismi hääks ei kiitvat. Mõned seltskonnas ei uskunud seda lugu, pidades Bradlaugh'd taktiliseks meheks, kes säärase tükiga hakkama ei saavat. Asi kõditas Shaw naljatunnet. Ta nägi Bradlaugh väljakutses teaduslikku katset kõige lihtsamal teel selgusele jõuda, kas peitub ateistlikkude vaadete väljendamises isiklik hädaoht. See oli ju sama viis, mida prohvet Elias tarvitas Paali pappe narritades. Sellepärast sõnas ta, ei kui ka Bradlaugh lugu luuletus on, siis võib katset kohe korrata, ning olles Bradlaugh vaadete pooldaja. . . ja siin tõmbas Shaw kella taskust.

See mõjus kui elekter. Ei vastased ega pooldajad soovinud katse tulemusi oodata ning asjata püüdis ta neile selgeks teha, et jumalik piksenool trehvab täpselt ning süütuid ei puutu. Niipea kui piksenool küsitavaks sai, ei leidnud enam ühtegi skeptikut, ning peremees, et mitte üksi jääda, pidi paluma kohe katsest loobuda ja teist juttu alata. Evangelistide esitaja näis sõnaaher olevat, kuni viis minutit möödusid ja ilm ikka veel vaikne oli.

Anoloogiline on jutt tollest parunist, kes kord, kui õues välk sähvis ja kõu kärkis, akna juure astus, pikavarrega piibu välja ulatas ja sõnas: «Kui sul seda tuld säääl nii palju, siis süüta mu piip põlema.»

Teinekord oli Shaw juttu vestmas jesuiidi paatriga, kes oma karja poolt kutsutud oli teda katoliku usku pööрма. Kahekõne kujunes umbes niisuguseks:

PAATER. Maailm on olemas; keegi peab ta teinud olema.

SHAW. Kui see keegi on olemas, peab keegi ta teinud olema.

P. Vaieluse huvides tunnustan seda. Tunnustan teile Jumala tegija. Tunnustan teile tegija tegija tegija. Tunnustan niisuguse rea tegijaid, kui aga soovite; kuid lõpmatu tegijate rida on asjatu: number üks pole vähem usutav, kui viiskümmend tuhat või viiskümmend miljoni; miks siis juba mitte võtta number üks ning jääda selle juure?

SH. Teie lubaga on mul sama kerge uskuda, et maailm tegi ise ennast, kui et maailma tegija oleks teinud ise ennast; päälegi kergem veel, sest on silmanähtav, et maailm on olemas

ning areneb alatasa, kuna tema tegija on vaid oletus.

Paater tõusis üles ja sõnas, et nad sarnanevat kahele saagijale, kes saage tühjalt üksteise poole tõukavat ja tõmbavat. Pärast ta tähendas, et pidavat hulluks minema, kui oma usu kaotavat.

Need anekdoodid on pääliskaudsed, labased ja isegi kentsakad, kuid nende alt haigutab hirmus kuristik.

Nad näitavad nii põhjalikku usulagedust, et usust muud üle ei jää, kui lastetoa tont, ja ta saamatus kujuneb loogiliseks dilemmaks mänguasjana, mis pole nagu tontki küllalt tõsine, et äratada aukartust või tekitada segadust õietikasvatatud kuue-aastase lapse meeles.

Tänapäevased teaduse ja mõttetarkuse lõvid ei peaks süüdistama kirikut mõtete segamises. Evangelist Johannes võis kinnitada, et Jumal olevat vaim, nii selgesti kui talle meeldis; tõsised kirikumehed võivad mõista, nii palju kui suudavad, et Jumal keha, liikmete ja kirgedega ei või olla muud kui antropomorfne ebajumal, — ei aita midagi: laiad rahvahulgad ei suuda omaks võtta Jumalat, kes pole antropomorfne; nad jäid Vana Testamendi legendide juure Jumalast, keda üks patriarkidest ihusilmaga näinud, ja püstitasid vastu kirikut Jumala, kes kaugeltki ilma keha, liikmete ja kirgedeta polnud, vaid ainult nendest koosneski, ja pälekauba veel õige pahadest kirgedest. Selle ebajumala sundisid nad kirikule päle ning soetasid sedaviisi ateisti, kelle jumasalgamine oli õieti ebajumalasalgamine ning meelevallus kannatamatu ebajumala teenistuse vastu. See

ebajumal oli, nagu Shelley sõnastab (mille eest ta Oxfordist lahkuma sunniti), kõige vägevam kurivaim, tujuka iseloomu ja piiramatu võimuga, kiuslik, armutu, kade, kättemaksuhimuline ja vägivaldne. Kõige madalloomusem kooliõpetaja, kõige isemeelsem vanem jääb teda järele aimates kaugele taha. Kuid mitte sotsiaalsed pahed ei teinud ta võimatuks. Mis ta teaduslikult kannatamatuks tegi, oli see, et ta iga tühipalja asjakese eest iga minut valmis oli kõik ilma korda uperkuuti pillama, olgu siis päikest seisatama pannes Ajaloni orus või ateisti raami pääl kodu saates. Niisugune korralagedus ja keeldumine oma enese looduse seaduste täitmises oligi, mis tekitas teadusliku tarviduse ta hävitamiseks. Teadusele oli vastuvõetav armutu ja ebaõiglane jumal, sest loodus on täis kannatust ja õiglusetust. Aga korralage jumal oli võimatu.

III.

Darwin ja Lamarck — Millest olenes Darwini menu — Weismanni katsed — Darwin ja humanitaarlased — Kirp evolutsiooni hinnastikus — Kapitalismi ja sotsialismi seisukoht Darwini suhtes — Poliitika ja usk — Poliitilised eksisammud.

Kui aeg niiviisi valminud oli, ilmus suurvaim, ja ta nimi oli Charles Darwin. Mis ta siis õieti üles leidis?

Siin tuleb jällegi kaelkirjak appi võtta. Kust ta nii pika kaela sai? Lamarck oleks vastanud, et küünitades pehmete latvade järele nii püsivalt, et aegamööda kael tarviliku pikkuse omas. Ka teine vastus oli võimalik:

keegi eelajalooline suguloomade kasvataja tah-
tis haruldusena kentsakat pikakaelalist looma
soetada, valis selleks loomad kõige pikemate
kaeltega, mis iganes leidusid, ning kasvas
neist pärivuse teel ja otstarbekohase valiku
abil looma ebamääraselt pika kaelaga; samuti
on traavelhobused ja lehviksaba tuid tekkinud.
Nagu näete, sisaldavad mõlemad vastused taht-
mist, teadvust, kava ja otstarvet, olgu looma
enese või teise ta saatust juhtiva teguri poolt.
Darwin ütles: on teie kael liig lühike toitu
kätte ulatama, siis surete. See võibki seletu-
seks olla asjaolule, et kõigil ülejäänud loomil,
kes toidavad ennast lehestikust, on kaelad või
lotid niivõrd pikad, et toiduni ulatavad. Nii
võite arvata, et säärased kaelad olid moodus-
tatud toidu kättesaamiseks. Kuid Lamarck ei
arvanud, et nad niisugused olnud algusest
pääle: ta uskus, et pikad kaelad on tekkinud
tarvidusest ja püüdmisest. Pole tarvilik, ütles
Darwin. Oletage, et lehestikust toituvate loo-
made keskmine kõrgus on neli jalga ja et nad
siginevad niisugusel arvul, et kord päev tuleb,
kus kõik puud nelja jala kõrguseni paljaks söö-
dud. Loomad, kes keskmisest kasvust paar
tollit madalamad, surevad siis nälga, kuna
need, kes toll või paar keskmisest kasvust üle,
ennast paremini toidavad ning teistest tugeva-
mad on. Nad valivad omale kõige suuremad
ja tugevamad paarlased ning nende järelsugu
elab teised üle, kuna keskmise kasvuga ja alla
selle välja surevad. Kui ajajooksul kael nõnda-
viisi sirgunud küllalt pikaks, et alati külluses
toitu leida, jääb valiku tegevus seisma ja
sellega ühes ka kaela pikenemine. Teisiti võiks

kaelkirjak viimaks veel kuu pääl puud paljaks süüa. Ja kõik see, pange tähele, sünnib ilma inimliku või jumaliku tõukasvataja kaastegevusest; polnud tahtmist, otstarvet, kava ega isegi teadvust; ainult pime tahtmine rahuldada nälga. On ju tõsi, et sama pime tahtmine ongi tahtmine elada ning aluseks kõigele; kuid ometi, võrdlemisi Lamarcki lahtisilmalise ja teadliku tarviduse ja püüdega, võib Darwini arenemist kirjeldada kui päätükki õnnetusist ja kuritöist. Sellena näib ta õige lihtne olevat, sest esiotse ei märkagi, kuhu ta viib. Aga kui kõik ta tähendus selguma hakkab, langeb süda saapa sääre. Temas peitub jälk fatalism, mis tontlikult alandab ilu ja teadvuse, jõu ja otsustarbe, au ja algatuse sellase pildini, nagu sünnitab laviin mägisest maastikust või raudteeõnnetus inimese kehast. Nimetada seda loomupäraseks valikuks on irvitamine, mis võib olla kohane niisugusele, kellele loodus pole muud kui juhuslik kuhjang surnud ainet, kuid mis igavesti vastik õiglaste vaimule.

Nõnda siis sirgus kaelkirjaku kael taevasse ja pani inimesi arvama, et see, mis nad nägid sääl, oli jumalate hämarik. Kuidas tuli, et ülesleidjat, kes avas terve mere meeleheidet, kaugeltki ei visatud kividega ega löödud risti, kui sugu au teotajat ja ilma otstarbe hävitajat, vaid et talle vastu hõisati kui päästjale, lunastajale, prohvetile, valgustajale ja pööretsünnitajale, kuna vaene Lamarck kõrvale heideti ja vaevalt nimetamist vääris kui ta ekslik eelkäija. Eelmiste anekdootide valgustusel on seletus nähtav. Esimene asi, mis see meri tegi, oli ära neelata korralage jumal ja Shelley kõi-

gevägevam kurivaim ja kõik see ebausuline praht, mis oli seni kuhjumas ja ennast laiutamas, kuni inimesed pöördusid teaduse kui õige ärallunastaja poole. Senine mõiste, et kõik mis ilmas sündis oli isikliku jumala isiklik tegu ja et see jumal oli nii kardetavalt paha ja armutu iseloomuga, et koguni lapsevoodi valude kergitamist ja kloroformi tarvitamist lõikelaual peeti teoks vastu tema tahtmist, mis ta tasumata ei jätvat, oli niisuguse meeoleu valmis-
tanud, et kõik otse hüppasid Darwini kaissu. Kui Napoleoni küsiti, mis sünniks, kui ta sureks, vastas, et Euroopa väljendavat leitud kergitust hingetõmbega «Oo-uh!». Nõnda ka kui Darwin oli tapnud jumala, kes kloroformi ei lubanud, õhkas igaüks kergendatult «Oo-uh!». Kui vang näeb oma koopa ukse lahti olevat, tormab la välja, mõtlemata selle päale, kus ta sääal sõunasöögi leiab.

Miks meeldis Darwin rahvahulgale? Läbisegi kodanik on usu- ja teaduselage. Temale rääkige spordist, turuhindadest ja rühmade poliitikast, mitte teaduslikest küsimustest. Asi on see, et loomupärane valik on kergemalt arusaadav ja silmanähtavam kui Lamarcki evolutsioon. Evolutsioon kui tahte filosoofia ja psükoloogia on tume asi, millesse suudab süveneda vaid vilunud, andekas ja arusaaja mõtleja. Kuid tuide ja koerte harrastajad, aednikud ja tõukasvatajad saavad väga hästi aru loomupärasest valikust, teostades ise valikut lillede ja loomade seas. Darwinil jäi neile paljalt tähendada, et see kõik, mis nad väikselviisil teostavad, sünnib looduses suurejooneliselt. Vaevalt leidub talu, kus pole uputatud pesakond

kutsikaid ehk kassipoegi ja alles jäetud ainus: paljulubavam. Kes nii toimib, sellele pole midagi õpetada parajama üleelamisest; ta teab, et samuti sünnib ka looduses ja et külm tali tapab nõrga lapse, nagu vesi tapab esimesena kõige väetima kassipoja.

See oli Darwini menu saladus. Ta polnud kellelegi mõistatuseks. Kui meist vähesed on lugenud ta Sugude Algupära algusest lõpuni, siis mitte seepärast, et see üle jõu käiks, vaid et me kohe nõus oleme ta mõttega veel ennem, kui oleme läbi lugenud otsatud näited ja kirjeldused, millest kõik raamat koosnebki. Darwin saab tüütavaks nagu see, kes kohtus õigeks mõistatud, kuid ei taha loobuda uute tunnistajate ettekutsuniisest. Te kinnitate temale, et ta au pääl pole vähematki plekki ja palute teda kohtutoast lahkuda, kuid see teda ei rahulda: peate üle kuulama kõik tunnistajad ilmas.

Darwini töökus ja kannatus piirdus äärmusega, mis inimesel iganes kättesaadav. Kuid omist tõsiasjadest ei jõudnud ta millalgi ei sügavamale ega kõrgemale, kui keskpärasele inimesele paras jälgida. Ta mõistis, et oli leidnud tähtsa teguri evolutsiooni moodustamises, mis loodusteaduses palju kaalus. Kuid ta ei esitanud seda kui tervet looduslugu. Ta avaldas selle kui ühe evolutsiooni meetodi ja mitte kui terve evolutsiooni meetodi. Ta ei väitnud, nagu kõrvaldaks see teiste meetodite võimaluse või oleks päämeetod.

Weismann kinnitas, et kanapoeg murdvat automaatselt munakoorest välja; et liblikas hüppab sisaliku eest õhku mitte seepärast, et surmast pääseda: ei tea ta surmast vähematki,

vaid mis siin sünnib, on lihtsalt see, et instinkt, mis arenenud loomupärasest valikust, reageerib täpselt nägemise mulje pääle, mis tekib sisaliku liikumisest. Seda tõendab see, et liblikas laskub kohe jällegi lillele ja kordab lugu uuesti, kui sisalik hüppab, mis näitab, et ta kogemusest midagi ei õpi ja — lõpetab Weismann — pole teadlik, mis teeb.

Vaevalt võis niisugusel uudishimulisel vaatlejal tähele panemata jääda, et kui kass söögilauale hüppab ja teie ta maha tõstate, siis ta jalamaid uuesti üles hüppab ja viimaks oma õiguse koha pääle laudlinal maksuma paneb, sada kord teid veendes, et kui tõstate ta ühtlasi maha, siis hüppab ta sadaüks kord tagasi. Kui Weismann tõesti arvas, et kass teeb nii teadvuseta või otsustarbena, siis pidi ta kassidest väga vähe teadma.

Darvinistide juures tõusis küsimus: kas saavutatud omadused päranduvad vanemaist järelpõlvele? Weismann muretses omale puuritäie hiiri ja lõi neil sabad maha ning jäi ootama, kas nende pojad sünnivad sabadeta. Ei sündinud. Siis lõi ta poegade sabad ja ootas, kas nende pojad ei sünni vähemalt lühemate sabadega. Ei sündinud. Kannatusega, mis teadusmeestele omane, võttis ta hiirte lastelaste sabad maha ja jäi suure lootusega ootama tõmpsabadega lastelastelaste sündimist. Kuid ka nende sabad olid harilikud. Siis alles tuli Weismann kurvale otsusele, et saavutatud omadused ei või pärandatud saada. Kas talle pähe ei tulnud, et katse oli seesama, mis tehakse Hiinas aastasajad naiste jalgade kallal, kuid ilma vähemagi tagajärjeta, ja naised ei sünni ebamääraselt väikeste jalgadega.

Elujõulisem arusaamine evolutsioonist oleks Weismanni õpetanud, et bioloogilisi probleeme ei saa lahendada vägivallaga hiirte kallal. Selle katse teaduslik käsitamine oleks umbes selle-taoline olnud. Esiteks oleks ta pidanud valima hiired, kes kergesti oleks alistunud hüpnoosile. Siis oleks ta pidanud neile hüpnotiseerima pakilise teadvuse, et kõige hiire-ilma saatus ripub ära sabade kaotamisest. Kui ta niiviisi hiirte meeles sabade kaotamise elu ja surma küsi-museks oleks teinud, oleks ta peagi näinud, et mõned hiired sünnivad kas lühikeste sabadega või koguni sabata. Neid oleks kui üleolevaid tähele pandud ning toidu jaotamises ja sugulises valikus eelistatud, ja lõppude lõpuks oleks nad sabadega koletised üsna hävitanud. Täbar seisukord selle katse läbiviimisega pole selles, et ta tõsiselt võtmiseks liig kentsakas ja nii vähe verejanuline on, et rahvahunnikus aukartust ei ärata, vaid selles, et inimlikul katsetegijal võimatu on hiire hingeolusse tungida.

Humanitaarlased olid esiotsa Darwiniga sama rahul kui kõik teisedki. Paha ja kurja probleem ning looduse armutus oli neid sega-dusse ajanud. Nad ei võinud salata looduses nii armutuid nähtusi, et nende tekkimise sele-tamine Jumala tahtmisega oleks samapalju tähendanud kui Jumalast deemoni tegemist. Igale mõtlejale inimesele oli usk Jumalasse või-matu ilma usuta kuradisse. Maalitud kurat oma sarvede, saba ja väävljäärvega polnud küll kuigi usutav tont, kuid kõik pahe, mis tast oletati, kaalus väga palju; ja ateistid põhjendasid, et kõige pahe autor, kui ta olemas, peab Jumalast üle olema, sest muidu oleks Jumal vastutav

kõige eest, mis ta kuradil teha lubab. Siin tõi Darwin tänuväärt kergitust humanitaarlastele ning laiendas nende arusaamist. Nende jaoks hävitas ta Jumala kõikvõimsuse, kuid sellega ühtlasi lükkas ümber ka inetu süüdistuse tigiduses.

Teine Darwini teene humanitaarlaste silmis oli see, et ta tegi evolutsiooni aate tuttavaks rahva seas, andes sellele ka omaltpoolt tähtsat lisa. Evolutsioon andis humanitaarlastele teadusliku aluse väiteks, et kõik elavad olendid on üheväärilised. Ta teeb looma tapmise samaseks mõrtsukatööks, nagu on inimese tapmine. On mõnikord tarvilik tappa inimesi, nagu tiigreid alati; kuid vana teoreetiline vahetegemine kummagi toimingu vahel on evolutsiooni poolt maha kustutatud. Kui lapsele seletada, et koer või kass, kellega ta eriti sõbralises vahekorras, pole tema taolised, vaid paljalt mõistusetud loomad, siis ta seda ei usu, vaid jääb kindlale arvamisele, et seletus ekslik on. Püha Antonius oli küps evolutsiooni teooria jaoks, kui ta kaladele jutlustas ja linnukesi oma väikesteks vendadeks hüüdis. Meie omas tühipaljuses ja laiutelus, selle asemel, et tunnustada ennast kaljuks, mille päale kõik üheväärsus ehitatud, kaupleme Jumalalt erilisi tingimusi ja nõuame, et ta meid eraldi ja kõrgemale kõigist omist teistest olenditest asetaks. Evolutsioon kaotas niisuguse ninkuse; nüüd võime küll tappa kirbu ilma vähema kui kahetsuseta, kuid igatahes teame, et tapame onupoja. Muidugi on kirp äärmiselt pahane, kui niisugune olend, kelle kõigevägevam taevane kirp just lõi toiduks kirpudele, hävitab

oma terava ja ebamääraselt suure küünega hüppava loodusekuninga. Kuid ükski kirp ei mõtle seepärast nii loll olla, ja jutlustama tulla, et kirpe tappes käsitab inimene loomupärase valiku meetodit, mille abil aga viimaks nii nobe kirp välja areneb, et ükski inimene teda kätte ei saa ning nii sitke kehaehitusega, et kirbupulber ta pääle rohkem mõju ei avalda, kui strihniin elevandi pääle.

Mitte ükski humanitaarlastele ei meeldinud Darwin; ta rahaldas ka militariste ja sotsialiste. Viimaseid julgustas eriti Darwini poolt heidetud hele valgus ümbruskonna mõju pääle. On ju kapitalismi kindlamaks kantsiks olnud usk isendliku õiguse mõjusse. Olite rikas — kui mõnus oli siis tunda, et olite seda oma kõrgeväärtusliku iseloomu tõttu. Tööstuslik pööre tegi nii mõnegi ahne lollpää määratu rikkaks meheks. Midagi pole neile nii alandav ja ähvardav kui näpunäide, et sellane kullavihm nende taskusse on samasugune juhtumine kui rahevihm nende vihmavarjule. Midagi pole neile meeldivam ja julgustavam kui oletamine, nagu oleks nad rikkad seepärast, et on voo- ruslikud. Niisugusele eneseõiglusele tegi darvinism peagi otsa.

Nii siis meeldis Darwin igasugu rühmitustele. Iga kelm leidis temas omale õigustaja, iga püha — julgustaja. Mõte, et niisugusest toredast leidusest võiks midagi paha tekkida, näis sama lollakas olevat kui kartus, et ateistid varastavad meie teelusikaid. Kuid poliitikas on kergem läbi saada Jumalata, kui ta kuningate, piiskoppide ja ülemusteta. Katoliiklane teeb, mis pihti-isa käsib, ja ei tülitä Jumalat;

kuningriiklane kuulab kuninga sõna ja küsib politseilt. Kuid Jumala tublimail käsutäitjail puuduvad tihti ametlikud volikirjad. Nad võivad olla suured ateistid, kuid ühtlasi ka au- ja rahvamehed. Vana arvamine, nagu oleks Jumalale hirmus tähtis, kas inimene loeb ennast ateistiks või mitte, oli eksitus. Selle eksituse tulemused olid kurvad, kui inimese väärtust mõõdeti mitte ta aususe ja tubliduse, vaid usu järele. Darwin hävitas niisuguse mõõdupuu. Keiser, kes jutluseid peab, pääminister, kes liigutatult kirikulaule laulab, kindral, kes marukatoliiklane, võivad ju olla poliitika teostajad, kuid niisugune valitsus sarnaneb hulkurile, kes sammub, kuhu tuul viib, ehk mägedelt veerevale kivile, mis laviiniga lõpeb: nende tee on hukatuse tee.

Rahu ja küllus, mis valitses enne sõda, olenes lääne riikide ustavusest oma tsivilisatsiooni vastu. See ustavus oleks pidanud leidma väljendust liidus kõrgesti tsiviliseerunud lääne riikide vahel arenematu ida vägivalla vastu. Inglis-, Saksa- ja Prantsusmaa ning Ameerika ühisriigid oleksid võinud maailmale rahu pääle sundida ja edustada moodsat tsivilisatsiooni Venes, Türgis ja Balkanitel. Iga madalam kavatsus oleks pidanud taganema kõrgema tsivilisatsiooni huvide ees. Mis aga tõepoolest sündis, oli see, et Prantsus- ja Inglismaa ühinesid oma ametnike ja diplomaate kaudu Venega Saksamaa vastu ning Saksa Türgiga kolme esimese vastu, ning need kaks loomuvastast ja enesetaplikku rühma algasid nii hävitavat sõda, millist ilm tatarlasest Timurist⁶³) saadik pole näinud, kuna teised riigid kas päält vaatasid ehk ise kaklusse andusid kas sunni

all, äraostmise teel või vaadete järele, kummalt poolt leib võitatus oli.

Muidugi polnud see kõik ei midagi muud kui sõdijate riikide idiootlik katse kindlustada omale eelistatud seisukohta parajama üleelamise seaduse järgi loomupärase valiku põhjal. Oleks lääne riigid valinud omad lepinglased Lamarcki vaimus teadlikult ja otstarbekohaselt, oleks tagajärg olnud Euroopa rahvaste liit ja mitte sõda.

Kuidas lugu lõpeb — ei tea öelda. Kui kord hundid otsustanud hobuse murda, siis paneb selle surm neid ainult kisklema kõige meeldivama pala pärast. Inimesed pole paremad kui hundid, kui neil paremad põhimõtted puuduvad. Sellest järgneb, et kõiksugused lepingud pole meid veel sõja hädaohust päästnud. Peotäis serbia mõrtsukaid heitsid meid sõtta, nagu heidab sportiv madrus bulldogi-kutsika kassi päale; nüüd alles teame väga hästi, et see iial ei oleks pidanud sündima. Nüüd seisame nõutult tahvli ees, mis täis kritseldatud riigivõlgade summadega. Et maksmiseks puudub raha, mis kõik sõja päale ära raisati, siis oleks mõistlik tegu tahvel puhtaks pühkida ja lasta tülitsejatel riikidel tasuda mõistlikul ühiskondlikul alusel igaihe külluse ja igaihe puuduse järele. Kuid ei: pole meil hoidunud miskisugused põhimõtted, isegi ärilised: sest mõistlik ärimees ei otsustaks, et Prantsusmaal ei tule maksa selle eest, et ta ei suutnud omi piire kaitseda; et Saksamaal tuleb maksa, sest ta saavutas võimaluse viia sõja vaenlase maa-alale. Saksal pole raha; et meie-aegse kaubanduse süsteemi juures jällegi raha saada,

peaks ta uuesti Prantsus- ja Inglismaa võist-
lejaks saada; et kumbki neist seda ei luba,
peab ta raha laenama kas Inglismaalt, Ameerika-
lt või isegi Prantsusmaalt. Niiviisi mak-
savad võidurikkad võlauskujad üksteisele ja
oodavad raha tagasi, kuni Saksamaa on kas
tugev küllalt, et loobuda maksmisest või nii-
võrd kokku varisenud, et tasuda ei suuda.

Vanemad ja lapsed.

I.

Surm on uuestsündimise otstarve — Lapsed val-
lasvarana — Mis lapse ja mis inimese rahule tarvis —
Laste südametunnistuse moonutamine — Viitsadega ju-
malad — Vaba areng loomu järele — Ülekohus laste
õiguse vastu — Noorte ja vanade kokkusündimatus —
Kool aidaku — Uus vangla lastele — Laste õigused ja
kohused.

Elujõud kas ei taha või ei suuda saavu-
tada surematust, kui mitte arvata kõige alamaid
organisme; pole millegagi tõendatud, et isegi
amööbid surematud oleksid. Inimolendid va-
nanevad ja kuluvad silmnähtavalt, olgugi
et elavad kauemini kui nende sõbrad — koe-
rad. Kilpkonn, papagoi ja elevant arvatakse
üle elavat kõige vanema inimese mälestuse.
Kuid uute juuresünd tõendab, et nemadki pole
surematud. Kõrvaldage surm — ja te kõrval-
date sünni tarviduse.

Surm pole mitte tarviline elujõu kadu.
Kujutusvõimetud inimesed katsuvad leida
asju, mis igavesed; ja nad ise tahavad ka
igavesed olla. Kuid teadlikult kujutusvõimeline
inimene teab väga hästi, et oleks asjatu töö-

raisk teha masin, mis töötaks kümned aastad, sest et ta juba poole selle aja jooksul saab kolikambrisse heidetud teise palju täielikuma masina ilmumisel. Ka teab ta, et peaks mõni kurivaim meid veenma, et unistus isiklikust surematusest polegi unistus, vaid kurb tõsiasi, tõuseks siisugune meeleheitlik hädakisa inimkonnas, millist mingi teine põhjus ei suudaks sünnitada.

Me peame sündima uuesti ja ikka ja jällegi uuesti. Meile meeldiks elada natuke kauemini, nagu meeldiks tasku pista näputäis kuld- raha, kui selle ilmaeest saaksime; kuid säärane meeldimine pole veel kellegi tahtmine. Näeb inimene surma liginevat, poeb ta jalamaid voodisse ja saadab arsti järele, kuigi talle arusamine koidab, et ta masinaloks pole enam midagi väärt ja tuleks ümber ehitada. Mõnelegi meist on surm põrgu väravaks, kuid väljatulekuks ja mitte sisseminekuks.

Lapsepõli on samm elujõu alalise ümbermoodustamise ringjooksus. Laste suhtes on meie mõisted õige segamini pillatud. Mis meie teooria ka kõik ei oleks, kuid tegelikult käime nendega ikka nii ümber, nagu oleks nad vanemate omandus, millega teha võib kõik imet, kuni nad seda lubavad. Neil pole miski õigust ega miski vabadust, nad on kõige viletsamas seisukorras, mis poliitiliselt iganes võimalik on, nimelt orjapõlve seisukorras. On olemas miski lastekaitse selts, mis otsa teinud meie usule, nagu oleks emad paremad kui vöörasemad ja isad — kui orjapidajad.

Oleme kuulnud isast, kes millalgi ei jät- nud löömata last, kes ta käeulatusse puutus.

Kuid kui võtta nõndanimetatud hää isa, kes ettevaatlikult paneb ennast maksma poja üle kui jumal; kes, kasutades lapse kergeusklast ja vanemate-austust, paneb poja uskuma, et kõik, mis temale meeldib, on õige ja mis ei meeldi — vale; kes sellele vastava eluviisi lapsele päälle sunnib keelu ja nuhtluse, tasu ja kiituse teel, päälegi selles kõiges veel jumalikkude juhtnõõride teostamist nähes: võrreldes niisugust kole-tiste tegijat eelmainitud riiukukega, võib viimast jumalikuks saatuseks nimetada. Küll on võimatu lastega, nagu täiskasvanutegagi, läbi saada ilma teatud seaduste ettekirjutamata. On piir, kus iga närvidega inimene peab hüüdma lapsele: «Jäta kära.» Kuid laps võib ju küsida: mispärast? Mitmesugused vastused on tarvitusel. Kõige lihtsamal: «Sest et see mind pahandab» võib mõju puududa, sest lapsele võib pähe tulla, et teid pahandada on kaunis hää nali, ja laps, kellel võrdlemisi närvisid polegi, ei saa teie mõttest küllalt elavalt aru. Igatahes võib talle meeldida natuke rohkem kära teha, kui teie närvide eest muretseda. Siis te peate vahest temale seletama, et pahan-damise tulemuseks on see, et talle midagi ebameeldivat sünnib, kui kära veel kordub. See midagi ebameeldivat võib olla paljalt pilk täis kannatust, mis peab äratama lapse armastavat kaastunnet (kui tal see üldse olemas), ehk tal tuleb toast lipata rikkaliku ja asjatu vägivalla ohvrina. Mõlemal puhul on põhimõte ikka seesama: laps õpib otsekohesemal teel aru saama, et pole väärt sõnakuulmatu olla. Nii siis võib juhtuda, et mammi, kes sundis lapse Mäe-juhluse pähe tuupima, pole mitte õige kristlane.

Kuid laialdasel tarvitusel on teistlaadi vastus, mis pole ei otsekohene, ei õpetlik ega süütu. «Jäta kära» või «Ära ole paha laps» juhustel kollitatakse võttega, nagu pahandaks terve lapse loomulik kärarikas teguviis mitte teid, vaid Jumalat. See on jumalateotav vale ja et see kuuldu iga lapsetüdruku suust — ei muuda asja sugugi. Teised jälle ähvardavad, et kui laps pole hää, see on, ei tee nende meele järele, siis sarvilisega tegemist tuleb. Vähema kujutusvõimega, kuid sama autud inimesed ütlevad koguni suurtele lastele, et nad põrgu lähevad, kui mitte nende meele järele ei talita. Kehaline vägivald, mis sünnib lapse kallal loomuliku ägeduse tõttu, ei too lapsele rohkem kahju kui niisugune vagatsev pettus. Kui lastekaitse selts leiab vanemad, kes nälitavad ja piinavad lapsi, siis toimitakse nendega kui kurjategijatega kunagi. Inimesed, kelle vastu lapsed üsna kaitsetud, on need, kes pühendanud ennast kõige pahatoovamale ja armutumale vägistamisele, mis hüütakse kasvatamiseks niiviisi, nagu lapsele kohane. Asjalugu on aga see, et keegi ei tea, missugune viis lapsele kohane on. Kõik viisid, mis seni tarvitatud, on ainult viinud inimkonna praeguse tsivilisatsiooni koledusteni, kus meid Ruskin õigustatult kirjeldab nagu hunnikuid surmavaakuvaid ussikesi, kes üksteisega heitlemas toiduraasukeste pärast.

Vagatsev pettus on katse lapse püha ja kalliväärtuslikku südametunnistust võltsida meie oma huvide tööriistaks. See patt on altarilt tule varastamine, on patt, mida nii jultunult teostavad paavstid, vanemad ja pädagoogid, et lap-

setüdruk vaevalt selles midagi paha märkab, kui näppab teinekord oma tarvitada paar tikku.

Ka ihunuhtluseks leitakse kodus ja koolis põhjusi, mis väga küsitavad. Kuid see must vägivald saab ikka valgeks pestud, muidugi lapse kasuks. Vägistaja kinnitab: «Teeb mulle rohkem valu kui sinule.» Kasulikum oleks lapsele, kui avalikult tunnistataks: «Peksan sind, et see mulle meeldib; ja teen alati nii, kui iganes paraja ettekäände leian.» Kuib selle tembeldamine jumalikuks õigusemõistmiseks pole muud, kui et lapse ihulisele piinale, millest vähemalt peksja ise lõbu saab, juure lisatakse hingeline valu, mis kõigile ainult ahastust toob.

Koletiste soetamine pole viisiks mitte ainult Hiinas. Hiinlased teevad ainult kehalisi koletisi. Me laidame neid selle eest, ja teeme vaimlisi koletisi omist lastest. Rohkem vaban dust väärivad vanemad, kes eneste vigasid lastes parandada püüavad. Vanem, kes ütleb lapsele: «Vaata, mina olen Kõigevägevama õnnestunud eksemplar; seepärast aida mind järele vähemas kui asjas, või ma võtan su naha seljast» on kentsakam nähtus kui mees, kellel piip suus, oma poisile suitsetamise eest valu annab. Kui juba soovite esineda laste ees õppeabinõuna (mis sugugi tarvilik pole), siis hoiatusena, kuid mitte eeskujuna. Kõige paremini teete aga, kui lapse iseloomu rahule jätate. Teie eeldate, et laps ei tea, mis tal tarvis teha, aga et teie teate. Siin olete kindlasti eksituses: laps tunneb elujõu juhtimist (mis tihti hüütakse ka Jumala tahtmiseks), kuid teie ei või seda tema eest tunda. Händeli⁶⁴) vanemad, takistades poega muusikuks saamast, arvasid kahtle-

mata lapsest paremini teadvat. Niisama oleksid nad eksiteel olnud ja niisama oleks neile ebaõnnestunud, kui nad oleksid katsunud takistada poega saamast suurejooneliseks kelmiks, kui ta suurvaim selles suunas oleks töötanud. Händel oleks olnud Händel ja Napoleon ikka seesama, kõige maailma vanemate pääle vaatama, sest nemad, nagu tihti juhtub, olid tugevamad vanemaist. Kuid see ei juhtu alati. Suurem jagu lapsi võib olla ja ongi kõverdatud ning raisatud vanemate läbi, kes mõistmatud ja rumalad arvama, nagu teaksid nemad küllalt, mis inimolendist saada peab, ja kes millestki ei loobu, et lapsi oma vormi sisse pigistada. Igal lapsel on õigus oma enese kalduvuste pääle. Tal on õigus palvevennaks saada, olgugi vanemad veendunud ateistid. Tal on õigus mitte sallida ema, isa, venda, onu, tädi, kui need talle vastumeelsed. Tal on õigus leida omale tee ja minna seda teed, paistku see teistele tarkuseks või rumaluseks, nagu on õigus täiskasvanuilgi. Tal on samane õigus oma saladuste ja sekelduste pääle, nagu oleks ta enese isa. Vilunud vanemad, kellele jutlustatakse laste õigustest, küsivad loomulikult, et kas tuleb lastele lubada teha kõik, mis nad soovivad. Parim vastus on küsimus, et kas täiskasvanuile lubatakse teha kõik, mis nemad soovivad. Asjaolud on ühetaolised. Kurikalduvustega inimesele ei lubata teha, mis ta soovib; niisama ei või lubada lapsele, kui ta kurjale kaldub. Pole mingisugust põhimõttelist vahet lapse ja inimese õiguste vahel: vahe tekitab ainult ümbrikkond. Täiskasvanut ei karistata ilma vastava kohtu asjaharutamise ja otsuseta; ja kui

asi nii kaugel, siis ei lubata ometi isikul, keda haavatud, olla korraga kohtunik, tunnistaja ja nuhtleja. On ju tõsi, et niiviisi teevad pere-mehed oma teenijatega iga päev, kuid see ei puutu enam õiguslikku küsimust, vaid on kapitalismi kuritahtlikkus, mida põhimõtteliselt keegi ei kaitse. Kuid lapse ja vanemate või lapsehoidja suhtes on asi parandamatu. Ei saa ju igakord pidada erapooletut kohut, kui laps eksinud. Kui lasta lapsel vallatusi teha, ilma et ta jalamaid sellest ebameeldivalt teadlikuks ei tehtaks — saaks laps rikutud. Seepärast peab vanem midagi tegema, et hoida last ülekohtu või kurjuse eest. See tegu võib olla valing sõimusõnu, mis lõpeb valu ja hirmu äratava matsuga, või võte, mis kahetsust tekitab, või torkav pilge, mis häbi ja alandust sünnitab, või jutlus, mis lapse uskuma paneb, et ta pole muud kui väike põrgu kandidaat. Lapsel pole kaitset mingil korral pääle vanema armu ja südametunnistuse: ja seda ei peaks mitte unustatama, sest selles peitub raske vastutus.

Ja nüüd tuleme täbara seisukorra juure. Vastutus, mis nii raske, ei või saada veeretatud nõrgaloomuliste ja arenemata inimeste õlgadele. Ja ometi ei või kõrgeloomulisi ja anderikkaid inimesi tülitada laste järele vaatamisega. Laps on ju rahutu, kärarikas väike olevus, kellel kustumata janu teadmise järele ja pöörane püsivus küsimustega esineda. Peab laps ühes toas olema kõrgesti arenenud ja tundelise inimesega, tuleb nõuda ja isegi sundida, et ta rahulikult istuks ja vaikiks, mis ta tervisele kahjulik, loomuvastane, ülekohtune ja seepärast siis ka

äärmiselt tige ja tujukas nõudmine on. Järjeklikult annavad kõrgesti arenenud ja tundelised inimesed lapse tüdruku hooleks, kellel pole närve ja kes siis ka rohkem kära võib välja kanda, kuid kellel ka vähem arusaamist lapsest, nii et võib talle õige pahaks seltslaseks saada.

Siin oleme kogu küsimuse lähtekohta jõudnud: tõsiasi, mida keegi selleks ei tunnista, kuid mis ongi õige seletus laste vangistamisele ja piinamisele, mis variseerlikult maskeerime sõnadega: kasvatus, haridus, õpetus, iseloomu arendus ja muu kõik see kraam. Asi on lihtsalt selles, et laps on tüütuseks täiskasvanuile. Ja mis veel hullem: see tüütus saab seda rohkem väljakannatamatuks, mida enam täiskasvanud areneb, tundelisemaks saab või andub oma elu kõrgema töö teostamisele. Laps on mängides kärarikas ja peakski olema; Isaac Newton on töö juures vaikne ja peakski olema. Kuid siiski võib ütelda, et kui oleks valida, kas elada säääl, kus laste kära iialgi ei vaiki, või säääl, kuhu ta iialgi ei ulata, siis valiks hää ja terve loomuga inimene ikkagi esimese koha.

Perekond on selles, nagu nii mõneski teises suhtes, pettekaup. Vanad ja noored ei või ühe kiirusega käia, ilma et lõpuks kummalegi sellest kahju ei sünniks. On nad toas, pole nad nõus ühetaolise soojuse pügalaga või üheaajalise akna avamisega. Isegi kui päätegurid, nagu kära, püsimatuse ja piiritu küsimine arvest välja jätta, võivad lapsed nägemise, kuulmise, haistmise ja korralageduse suhtes säääl päris külmavereseks jääda, kus teine viiekümne-aastane üsna õnnetu oleks, kuna teisest küljest jälle niisugune elanud inimene leiab mugavat rahu

selles, mis lapsele äraütlemata igav näib olevat. Tuletage ainult meele, kuidas te oma vanemate päälelõunast uinakut lapsena hindasite, ja mis te sellest asjast nüüd arvate, peaks te juba aasta viiekümne ümber olema.

Sellest oleneb, et kui sunnite last ja täiskasvanut seltsis olema, siis tunneb üks või teine ennast õnnetuna. Selles tõsiasjas pole midagi loomuvastast, ei valet ega häbistavat; ja pole ka miskit pahet, kui sellest ainult mõistlikult aru saada tahetakse. Pahe, mis ta praegu sünnitab, tekib sellest, et seda püütakse tähele panemata jätta või peita hunniku sentimentaalse vale alla.

Kuid vahest õnnestub see, mis asjaarmastajaile vanemaile üle jõu käib, erialalises ettevõttes, mis asjatundjate poolt selleks otstarbeks asutatud. Ja vanemad saadavad lapsi kooli; kuid süüta lasteperele pole kõiges ilmas midagi kohutavamast kavatsatud kui kool. Esiteks, ta on vangla. Kuid mõnes suhtes on ta palju õudsem kui vangla. Sääl pole te, näiteks, sunnitud raamatuid lugema, mis kirjutanud vangivahid ja ülemus (kes muidugi ei olekski vangivahid ega ülemused, kui nad loetavaid raamatuid võiksid kirjutada), ega saa vitsa, kui ei suuda pähe tuupida nende täiesti meelespidamatut sisu. Koolis pole teil neid eelistusi. Kuna maailma raamaturiiulid täidetud hurmavate ja vaimurikaste raamatutega, mis nagu manna taevast saabunud te hinge toiduks, olete sunnitud lugema koledat pettust, mis hüütakse kooliraamatuks ja on kirjutatud inimese poolt, kes kirjutada ei oska: raamat, kust ükski inimolend midagi õppida ei või, raamat, mida te

viimaks lugema ära õpite, kuid lugemise viljakuse mõttes kasu ei leia, olgugi et pingutused selles suunas panevad teid vihkama raamatut elu otsani. Ükse ees on miljonid tiinud metsa ja maad, mäed ja tuuled, õhk ja linnud, jõed ja kalad ning kõiksugu õpetlikud ja kasulikud asjad kergesti kättesaadaval, või linnas jällegi uulitsad ja vaateaknad, jalutajad ja sõiduriistad, teie aga olete sunnitud istuma nagu lahtrites umbses toas ja saate nuheldud, kui räägite, nuheldud, kui liigutate, nuheldud, kui ei tea vastata idiootlikke küsimusi. Ja teie lapselik vaen oma vangivahi ja nuhtleja vastu pole midagi võrreldes tema vaenuga teie vastu. Teil pole isegi rahuldust teadvuses, kuidas te teda piinate ja kuidas ta teid vihkab, ning vaevate ennast asjata, et tüütada teda salajate tempudega ja kiusata keelatud tegudega. See on õudne asi, see kool.

Nüüd küsime, missugused on lapse õigused ja missugused on seltskonna õigused lapse üle. Et lapse õigused samasugused on, nagu igal teiselgi inimolendil, siis võib neid kokkuvõttes nimetada õiguseks elada. See õigus sisaldab eneses ja ongi faktiliselt õigus olla, mis laps soovib ja võib, teha, mis ta soovib ja võib, valmistada, mis ta soovib ja võib, mõelda, mis ta soovib ja võib, ja üldse pidada ennast samades piirides, kui peavad ennast samaõiguslikud kaaskodanikud. Seltskonna õigused tema üle ulatavad nõudmiseni, et ta seisukohale asuks, mis teiste aega ei raiska, see on: ta peab teadma uulitsal ja teel maksavad seadused, oskama lugeda müürilehti ja üleskutseid, täita valimislehti, kokku seada kirju

ja telegramme, osta omale toitu, riideid ja raudtee sõidukaarte, lugeda ja vahetada raha. Ta peab ka vähe seadust tundma, natuke poliitilist ökonoomiat, põlluasjandust niivõrd, et värrava loomade eest suleks ja mitte vilja ei tal-laks, raasuke tervishoiu nõuetest, nii palju usku, et tulla arusaamisele, miks temale ta õigused antud ja miks ta teiste õigusi peab austama.

II.

Töö — elu sool — Kehaliste võimiste harrastamine ärgu sündigu vaimliste kulul — Mitte ükski laps ei vaja kõlblist kaitset — Vaimline laiutamine — Monopol tõe ja õiguse pääle — Atanaasiuslik häbematus.

Kas peaks lapsed teenima omale ülespi-damist? On küllalt põhjusi, miks last ei peaks lubatama töötada äriliseks otstarbeks või vane-mate kasuks oma enese tuleviku arvel, kuid pole mingit põhjust olemas, miks laps ei peaks midagi tegema iseenese ja ühiskonna hääks.

See õpetab ka last mõistma, kui tarvi-line on töö õnne saavutamiseks. Selleks on tarvis väsinud olla. Õhtul on muusika armas, kuid hommikul, kui aeg töötada, on ta vastu-meelne. Neile, kes pole tööst väsinud, on pühad tüütavaks ajaks. Alaline puhkepäev on väga elav piiring pörgust.

Siin vahest üteldakse, et asi olevat vastu-pidi: taevas on «üks püha, püha alati» ja siingi püüab igaüks, kes sündinud pole ise-seisvana, saada niisuguseks igal võimalusel, sest see lubab terve elu püha pidada. Selle pääle võib tähendada, et taevas, nagu teda kujutellakse, on niisugune fühi, igav, asjatu ja

armetu koht, et keegi veel pole söandanud kirjeldada tervet päeva taevases elust, kuna hulk inimesi on kirjeldanud päeva kuskilgi mererannas. Teiseks, peab selle pääle tähendama, et need viletsad, kellel on iseseisev sissetulek, kuid pole kasulikku tööala, teevad kõige üllatavamaid ja kardetavamaid asju, et ennast väsitada ja isu äratada. Pole nad harrastamas seda, mis spordiks kutsutakse, teevad nad otstarbetult seda, mis teised tasu eest toimivad: juhivad hobuseid ja autosid, ehivad ja riietavad ennast ning jooksevad siis ümber ennast näitama ja tegutsevad toa-poistena ja -tüdrukutena kuninglikkude isikute ümber. Lähetekohaks arvamisele, et laiskus on midagi hirmuvat ja taevas koht, kus midagi teha pole, on meie kooli ja tööstuse süsteem. Kool on vangla, kus töö osutub nuhtluseks ja needeks. Meie tööstuses on liig palju tööd ja liig vähe toitu. Selles mõttetus olukorras saavad meie mõisted samuti pää pääle pöördud nagu meie kombedki. Oleks meil harilikult liig vähe tööd ja liig palju toitu, siis muutuks taevas meie arvamises kohaks, kus töötatakse hoolega kakskümmend neli tundi päevas ja süüa ei anta teps.

Kui aru saadud, et alaline puhkepäev on väljakannatamatu ja et «küll laiskade käte jaoks kurat tööd leiab», siis tullakse otsusele, et meil pole õigust niisugust alalist puhkepäeva lastele kaela sundida, vaid peame neid harjutama mõttega, et nende auasi olgu tasuda oma tööga seda kõik, mis neile osaks saab ühiskonna poolt. Teeksime veel täna seda — ja ainult lage autus keelab meid seda tegemast —, siis

poleks meil laisklevaid rikkaid või isegi üldse mitte olemaski rikkaid, sest pole ju midagi eelistavat rikkuses, kui peame kõige eest tööga tasuma, nagu töötajad inimesedki.

Lapsel olgu valimise õigus nii sunduslike õppetundide kui kehaliste harjutuste suhtes. Praegu valitseb aga arvamine, et kooliõpetajal on õigus teha lapsest Porson, Bentley⁶⁵), Leibniz ja Newton — kõik korraga. Ka hakkab maad võtma komme kihutada poisse mänguväljal, kuni nad puruväsinud on. See pidavat neid ebavooruste eest kaitsema; kuid see kaitseb ka luule, kirjanduse, muusika ja mõtiskelu eest. On ju õige, et ühiskond võib nõuda lapselt mõnesuguseid kehalisi võimisi nagu vaimlisigi: laps peab õppima kõndima, nuga ja kahvli tarvitama, ujuma, jalgrattal sõitma, vahest ka lendama.

Üldse pole neil õigust lastele pääle sundida oma kasvatust, sest kasvatus lõpeb ühes ta eluga ning pole siiski veel täielik. Sunduslik kasvatuse täiendamine on meie mädanenud ja meeleheitnud tsivilisatsiooni viimane rumalus. See on ta viimane korin enne hingeheitmist.

Lapsed vajavad kaitset hädaohu eest, mis nad ei tunne või millele nad vastu panna ei suuda. Võite ju korra katsuda lasta hõõguvat sütt, kuid mitte rohkem. Oma vabadusega võib igaüks omapääd talitada, kuid teadmatus ja saamatus on teine asi. Mitte üksi lapsed, vaid ka täiskasvanud vajavad nende eest kaitset. Palju inimesi kannatavad asjaolude all, mis olid üle nende arusaamise ja väljaspool nende teadvust, vastupanuvõimet ja ettenägemist; näiteks, võime iga päev näha abiellumisi ja

ärilisi spekulatsioone, mis osutuvad palju hullemaks asjaks kui näppude kõrvetamine. Ja nagu suurte kohus on kaitseda väikesi, neid toita, riietada ja nende eest hoolitseda, kuni nad ise sellega hakkama saavad, selgub rohkem ja rohkem, et samane vahekord on õige ka täiskasvanute vahel. Ei peaks alati ükskõikself vaatama narripäraste abiellumiste ja äriliste spekulatsioonide pääle ega leppima saja teise mõttetu vabandusega, mis lubame paljalt seepärast, et oleme liig laisad leidma parast teed selle takistamiseks. Olgugi õigus elamiseks absoluutne, pole ta mitte tingimusteta. Kui inimene on piiramata kurjategev, peab ta tapetama. See on ainult tarviduse-asi, nagu hullu koera tapmine lastetoas, mürgise madu hävitamine aias või rebase surmamine kana-kuuris.

Anarkistid kuulutavad vägivalda ja leppimatut vastupanu igale seadusele, nähes selles ainult rohtu praeguse olukorra parandamiseks, ja selle tulemuseks on ainult see, et rahvas tervitab iga võimuvalitsust, mis teda segadikust päästab. On mõeldav üsna mõistlik olukord, kui toimiksime inimlikus ja mitte akadeemilises vaimus. Kui täiskasvanud vabatahtlikult loobuksid väitest, nagu teaksid nad lastest paremini, missugused on elujõu otstarbed, ning käiksid lapsega ümber kui samase katsega, nagu nad isegi on ja päälegi kui rohkem õnnestunud katsega ning ühtlasi loobuks koletisliku omandusõiguse maksmapanekust laste suhtes, peaks kõik muu jäetama terve mõistuse teha. See on meie seisukoht, meie usk, mis vale on. Hää algus võiks tehtud saada korraldusega, et iga

isik, kes õpetab eluviisi lapsele või mõnele teisele kui Jumala tahtmist või absoluutset õigust, saaks peetud jumalateotajaks andestamatu süü eest pühavaimu vastu. Kümned-tuhanded inimputukad ronivad läbi meie pimeduse oma raasukese vosvorivalgustusega, kuid nad on valmis paugupäält teile ütlema, missugune on Jumala tahtmine mis asja suhtes aga soovite; ära seletama, kuidas ja miks maailm on tekkinud ning millistel asjaoludel ta jällegi kaob; täpselt ära määrama juhtnöörid, mis õiged ja mis valed; eksimata vahet tegema voorusliku ja paha iseloomu vahel; ja seda kõik niisuguse veendumusega, et valmis on käsitama kõige valjemat seadust ja seltskondlikult hävitavaid nuhtlusi inimeste vastu, kelle teod võivad olla kui süütud tahes, kuid kes julgevad naerda nende koletisliku enesepette üle või austada nende arvamist oma kriitikaga. Kes võib laste suhtes öelda, missugused kepid ja vitsad, hirmud ja ähvardused põrgutulega, alandused ja nuhtlused, voodisaated ja nurgasseisud nad kõik ära kannatanud ainult seepärast, et nende vanemad, eestkostjad ja õpetajad teadsid kõik asjad palju paremini kui Sokrates ja Solon⁶⁶).

Kõik pahe tuleb meie rumalast laiutamisest. Võõras meie planeedil võiks arvata, et sarnane kentsakas absurdsus leiab omale rohu ta naeruväärsuses, kuid õnnetuseks on asi üsna vastupidi. Nagu kehv tervis saadab meid tohterdajate hooplejate kätte ja tekitab kirgliku nõude häbematu suurustamise järele, et nad suudavad kõrvaldada haigusi, millistesse ise iga päev surevad, nõnda äratab meie rumalus ja saamatus iha vaimliste ja moraalistide hoop-

lejate järele, kes suurustavad, et võivad me hinge päästa hukatusest. Ütleks arst haigele: «Olen tuttav te haiguse tundemärkidega, sest olen näinud samas seisukorras ka teist, ja ma katsun seda raasukest teadmist, mis mul on, ka teie juures; kuid pääle selle raasukese ei tea ma ütelda, kuidas asi teiega on, ja teie tervekstegemist ei või ma oma pääle võtta», siis oleks ta kadunud mees omal tööalal. Ja kui vaimulik, keda palutud koolipidule mõistma autasu hää ülespidamise eest, lausuks: «Kardan, ei või ütelda, mihukese lapse ülespidamine oli kõige parem, sest et ma tõesti mitte ei tea, mis on hää ülespidamine, kuid ma järgin häämeelega kooliõpetaja viipele lapse suhtes, kes kõige vähem sekeldusi sünnitanud», siis oleks ta laul lauldud. Ja ometigi ei või ükski mõtlemisvõimeline arst ega vaimulik rohkem ütelda. Kahtlemata poleks mitte mõistlik, kui arst niiviisi räägiks, sest optimistlikul vael on tähtis tervestav väärtus, ja arst, kes seda veenvalt käsitada ei oska, on oma kutse valesti valinud. Samuti oleks vaimulikust, kes kirja dogmaatiliselt ei seleta, vähe kasu küla-koolis. Ja siiski: kui arst nii ka vaimulik ei püsi mainitud kõnede seisukohal, pole nad kumbki kohased omale kutsele.

Ilmal pole tarvidust agnostitsistide järele, kes midagi ei taha uskuda, sest kõik võivad vale olla, ja millegi vastu ei vaidle, sest kõik võivad õige olla. Kuid on suur vahe üteluste vahel: «Seda ma usun ja selle järele teen» või: «Seda ma ei usu ja selle järele ei tee», ning: «See on tõsi, ja minu kui ka teie kohus on selle järele teha» või: «See on vale, ja

minu kui ka teie kohus on keelduda selle järele tegema.» Vahe on sama suur kui apostlite ja Atanasiuse usutunnistuse vahel. Korrates apostlite usutunnistust, kinnitate, et usute teatud asju. Kui kordate Atanasiuse oma, kinnitate, et teatud asjad on niiviisi ja et igaüks kes kahtleb, et nad niiviisi pole, ei või päästetud saada. Ja see on lihtsalt häbematu tükk teie poolt, kuna te sellest muud ei tea, kui et sama hädad inimesed nagu teiegi pole iial kuulnudki teie usutunnistust. Apostliku usutunnistuse seisukoht on soov pöörduda teisi meie usku kaastunde ja valguse nimel, atanasiuslik seisukoht on soov maha tappa need, kes meiega nõus pole. Seepärast tuleks nende enestega samuti toimida, sest nad vägistavad põhjapanevat oletust, et kõik elavad olendid on katsed. Täpne vormel üliinimese jaoks pole veel leitud. Kuni see sünnib, on iga sünn katse suures otsimises, mida juhib elujõud, et leida see vormel.

III.

Katsetegijad pühavaimu kallal — Sunduslik ja vaba haridus — Sundus kasvatab orje — Tahtevõim halvatud — Tarvis tunda nii hädad kui kurja — Kahe tule vahel — Abi väljaspool kooli — Kunsti mõju kasvatuses — Hirm alasti ihu eest — Sallivus usuõpetuses — Loomupärane õpetusviis — Tasakaal hää ja kurja vahel.

Nüüd tõusevad üles meelemeel väärsünnitajad, kooliõpetajad ja lausuvad võidurõõmsalt: «Oleme täiesti ühel nõul. Igas lapses näeme me katset. Alati teeme nende kallal katseid. Meid juhib püsivalt kogemus meie suures töös

vormida tulevaste kodanikke iseloomes» jne. jne. jne. Kuid see on elujõud, mis katseid peab tegema, ja mitte kooliõpetaja; ning elujõud lapse otstarbeks on lapses ja mitte kooliõpetajas. Kooliõpetaja on teine katse, ja niisugune laboratoorium, kus kumbki katse hakkab üksteise kallal katseid tegema, ei võimalda nähtavaid tulemusi.

Kui vaadelda kunsti, teaduse ja mõtlemisvõime kultuuri, on esimene asi, mis silma tabab, et seda kõike meil väga vähe on; ja et seegi pole mitte sundusliku hariduse saadus, vaid koguni ägeda kunsti ja kunstnikkude koolist väljatõrjumise tulemus. Teisest küljest aga on kehalise kultuuri harrastamine kaunis kõrgel järjel ja hakkab kaebusi kuulduma vaimlise jõu ohverdamise üle atleetika kasuks. Teiste sõnadega: tunnustatud sundusliku kasvatusohverdamise üle vabatahtliku kasuks. Sellest oletatakse, et inimesed eelistavad kehalist kultuuri vaimlisele; samuti võib sellest järeldada, et nad eelistavad vabadust ja rahuldust sundusele ja omavolile. Kuidas tuleb, et inimesed, kellele õpetatud Shakespeari õppeainena, põlgavad ta mängu ja ei taha enam milgi tingimisel ta teoseid kätte võtta, kui koolist pääsnud on, kuna ometi veel 300 aastat ta surma järele müüakse hoogsalt tema töid ja loetakse ta mängu kui mängu kunagi, ja mitte kooli ülesandeid? Kui Shakespeari või samuti ka Newtoni ja Leibnizi lubatakse lugeda õppijail ja soovijail, siis leiavad nad küllalt lugejaid. Aga kui lollpääd nende teosed äärmärkusteks ja ümbersõnastusteks teevad ning sunnivad siis seda kraami kaela noortele peksu ja nuhtluse

abil, siis võib maa lõpuks jääda ainsama kui kirjameheta ja matemaatikuta. Mõtelge ka nende pikkade piina-aastate pääle, mis klaveritomava seltskonnakihi noored on sunnitud klahvistiku ees vaevlema. Palju te jõuate niisugustest meelitada altkäemaksu teel mõne klaverikuulsuse kontserdile?

Pahemaks tulemuseks laste loomuvastast eraldamisest koolis ja sama loomuvastast alalisest kooselust täiskasvanutega kodus on elujõuliste algete täieline kadu kristluses. Kristuse õpetus koosneb sellest, et meie, olles üksteise liikmeks, ei pea kaebama, ei lõõmama, ei lööma, veel vähem teotama, taga kiusama, kätte maksma või nuhtlema. Nüüd pole aga kodu ja kooli elu laste moraalsuse kasvatamise suhtes midagi muud kui harjumuseks saanud viis kaevata, sõidelda, nuhelda, taga kiusata ja kätte tasuda, nagu oleks see päris loomulik ja ainus võimalik viis võitlemiseks pahe ja tüütusega. Ja nii saab lugu edasi kestma, kuni kool ja perekond säärastena püsivad, nagu meie neid tunneme, see on, kuni lapsed kasvatatakse orjadeks. Mis võib ta, kui viimaks lahti lastakse, olla muud kui ori, kes kisab sõja, keppide, politsei, vanglate ja võllaste järele metsikus kartuses, et ilma nendeta on ta kadunud. Ta jääb elu otsani halvasti kasvatatud lapseks, on äärmiselt pahur, äge, tujukas, hävitav ja kartlik: kardab, et vaenlane tuleb ja orjastab tema, et varas ta varanduse riisub; et jalgratas või auto talle pääle sõidab; et lasterõuged talle külge hakkavad ja et kurat võtab ta ja jookseb temaga põrgu ning viskab säääl lõõmavasse ahju nagu söekoti, kui mitte ta hoidjad, või vanemad, või

kooliõpetaja, või piiskop, või kohtunik, või sõjavägi ei tee midagi nende pahade asjade ärapeletamiseks. Tal on moraalset julgust sama palju kui täil, kuid spordis ja sõjas (mis ju õieti ongi jaht kõige kardetavama röövloomaga päale) tunneb ta ennast vabana. Ja ta ütleb teile, et õige sportlane pole iialgi mõni mats, argpüks, unimüts, varas või valetaja. Veider, et tal puudub sama veene teistlaadi inimeste kohta.

Isegi sport hakkab aegamööda vabadust kaotama. Peagi tuleb aeg, kus kõiki saab koolitatud vaimliselt ja kehaliselt hällist kuni vanaduseni. Ikka rohkem koolitamist, rohkem sunnust. Meie parandamiseks on tarvis ebasuur annus vastumürki. Saatan tuleb saatanaga välja ajada.

Tuleb leida mingisugune tee, kuidas teha inimesi töötajaks ja kui tarvis — ka sõdureiks, ilma et neist teha orjasid. Peaks harrastama vooruseid, mis juurduvad uhkuses. Praegu õpetatakse seda koolis sama vähe kui vanglas vange, kuidas mässu tõsta ja põgeneda. Ja kui lapsed suureks kasvavad, vahetavad nad saamatult koolivangla ameti- ja tööalavangla vastu ja tõmbavad tuimalt oma koormat, omades vahest sedavõrd karjalist instinkti, et vihaseks kallale tormavad taipavale inimesele, kes muutmist soovitab. Teatud plaanide järele oleks kerge asi teha Inglismaast paradiis mõne aastaga. Siin pole miski salaõpetusega tegemist: tee selleks on üsna selgesti ära näidatud. Kuid raskus pole mitte tees, vaid tahtmises. Ja meil pole tahtmist, sest esimene asi oli murda lapsena meie tahtmine. «Mine ja vaata, mis laps teeb, ja ütle, et ta ei tohi.»

Eeskirjad, nagu «alati vaidle vastu mõjuvõimlikule väitele», «alati anna saadud hoop tagasi», «millalgi ära lase mööda juhust hääs kiskluses kaasa lüüa», «teadke, et maailma edu oleneb teie üleolust vanadest» on sama tähtsad kui mäejuutluse õpetused, kuid keegi veel pole neid kuldähis koolimajade seintel näinud. Last kästakse olla aupaklik, tasane, õiglane, kui talt midagi välja nuuskida tahetakse, ja valetada, kui tõde vanadele piinlik või pahandav peaks olema; kõigest üle aga olgu sõnakuulmine. Siin on meil kaks rühma õpetusi, millest kumbki eraldi lapse kindlasti ära rikub, kui teine neist maksvusele ei pääse. Kahjuks ei luba me vaba võistlust nende vahel.

Vanemad märkavad, et koduskasvanuist poistest saavad logardid või ninatargad või unimütsid, kes enese eest muretseda ei suuda. Nad näevad, et poisid peavad harjuma ühes omataolistega. Kui siis poiss kooli antakse, leiab ta sääli kaksikolulise elu. Üks on poiste ilm, kus auasjaks peetakse olla taltsutamatu, alati valmis tapelusest osa võtma, üle trumbata igäüht, kes suurusteleb parema osavuse või maitsega ja üldse olla saatana-poiss. Teisel pool seisab õpetajate ilm oma korra, alistuvuse, sõnakuulmise ja häbematu väitega moraalselt üle olla. Nii kuuleb siis koolipoiss mõlemaid pooli ning on selles suhtes ette kodupoisist, kes ainult üht poolt kuuleb. Kuid neid pooli ei lasta mitte ühes valgustuses paista, vaid kui hääd ja kurja, pattu ja voojust, alatust ja kangelasmeelt. Poiss tunneb ennast olevat madala ja argpüksi, kui kuulab sõna, ning isemeelse ja narukaela, kui ei kuula. Ta kaotab

oma kõlblise julguse, ning hakkab vihkama raamatuid.

Kui tuleme tegelikult küsimuse juure, mis teha lastega, kui praegune seisukord kõrvaldatud, siis leiame loo nii täbara olevat, et hakkame aru saama, kuidas paljud, kes püüvad süsteemi põlastavad, peavad saatma lapsed samasse kooli, kus nad ise nii vastumeelseid asju üle elanud, sest pole veel teist teed, kui mitte lasta lapsel kasvada korratuks hulkuriks. Inimene seltskonnas peab samuti tegema nagu kõik teisedki; ainult narrid ja romantilised algajad võivad arvata, et vabadus on ainult sooviasi.

Mis võib siis tehtud saada? Esiotsa kahjuks õige vähe pääle kihutusetöö laste õiguse eest. Alles sotsialistliku majandusliku tasakaalu saabumisel võib küsimust arutada täies ulatuses ühiskonna seisukohalt, sest ühiskond koosneb alati täiskasvanuist lastest. Midagi võib tehtud saada isegi praegusel seltskonna liigitamisel. Suuremad kogukonnad ühe ja sama liigi lapsi on praegugi võimalikud ja vabatahtlik laste väljaselu arendamine skautide ja teiste lippude all on edukalt käimas. Leidus, et mistahes, ja isegi koolielu, on lapsele parem kui koduelu, saab kõigile päevaselgeks; ja peagi saame kuulda, et isegi mistahes laagrielu on parem kui koolielu.

Ainsamad õpetajad, kes täidavad oma ülesannet ilma laste piinamata, on kunstitooted. Oli juba jutt sellest, et ilma sunduse ja ähvarduseta keegi kooliraamatut lugema ei hakka. Põhjus on see, et nad pole kunstitooted. Samuti ei suuda kuulata loengut või jutlust, kui

ettekandja pole kunstnik omal alal. Kes kirjanduses midagi ei taipa, see ei suuda Piiblit lugeda. Inglasi ja ameeriklasi üllatab mannermaa eurooplaste kehv tutvus Piibliga; põhjus peitub selles, et parandatud ingliskeelne Piibel on suur kirjanduslik kunstiteos, kuna mannermaa omad võrdlemisi kunstikehvad on. Midagi pole hullemat kui lugeda igavat raamatut, kuulata tüütavaid jutlusi ja loenguid ning vaadelda inetuid ehitusi.

Leidub küllalt kunsti, mis kättesaadav kõigile. Kuid lugu on see, et kunsti, mis üksi suudab kasvatada meie ihu ja hinge armus ja ilus, mis üksi teeb möödunud ajaloo meile elavaks ja tuleviku meile paistma, mis üksi annab õrnust ja puhtust meie koredaile himudele, tembeldatakse meie seas patuseks, sest kus ta õitsema lööb, sääl on võimuvalitsusele vastupanu, ahelate purustamine ja vabaduse hingamine. Kuid kunsti lämmatamine ei õnnestu alati: samuti võiks katsuda hapnikku lämmatada.

Meil püsib äge nõudmine kõige järele, mis hää, ilus, vooruslik ja püha ühes üllatava võimetusega seda ära tunda ta ilmumise puhul, nii et kardetavam on olla suur prohvet või poeet, kui aidata kahekümnel pangal üle lüüa lihtsameelsete inimeste hoiusummad. Ärge pilgukski arvake, et kultiveerumata inimesed on ükskõiksed kõrgete vaimuandide vastu. Nad vihkavad neid kurjasti. Paremal juhusel on anderikkad inimesed nagu haruldased kallid linnud: kui nad ilmuvad, tõmmatakse üle maa püssid kätte; ja linnud topitakse täis.

On kirikumehi, kes ägedalt nõuavad rohkem riideid keha moonutamiseks ja peitmiseks

ja kadu piltidele, kujudele, teatritele ja ilusatele värvidele. Ja imelik, et niisuguseid puupäid ei laideta, vaid isegi austatakse, kuna kunstnikud vaevalt sallivust leiavad. Niisugustele on alasti ihu kõige koletislikum, kõige häda-toovam ja kõige häbematum nähtus maailmas. Kunstnikule on ta kõige imestuseväärsem asi looduses ja läbisegi harilik nähtus. Peaks homme enne lõunat langema meie linna elanikkudelt viimane kui hilp riietust (ütleme, suure kohtupäeva eelmänguna), ei liigutaks kunstimõistjad inimesed sõrmegi; kuid kunstivõõrad läheksid ogaraks ja hüüaksid, et mäed neid kataks. Kõik me kasvame üles tõlbimeelseteks, sest koolis õpetatakse kunsti asemel usku.

Kuid mingisugust usku peab ometi lastele õpetatama. Nagu laps, vaatamata rahvasoo ja ihukarva pääle, teadma peab, et sünnivad valged ja mustad, pruunid ja kollased inimesed ja vaatamata ta poliitilise ümbruskonna pääle, et on olemas monarkistid ja vabariiklased, sotsialistid ja vanameelsed, peaks niisama ka teadma, et olemas on kristlased ja mohameedlased, buddhistid ja šintoistid, ja et nad on läbisegi sama ausad ja viisakad kui ta oma isa. Ei peaks, näiteks, mitte ütleva, et Allah on vaejumal, kelle püstitanud türklased ja araablased, kes niisuguse tüki eest ka põrgusse lähevad; peaks ütleva, et palju meist arvavad seda ja palju türklasi ja araablasi arvavad sedasama ümberpöörduvalt meist. Peaks õpetama, et Allah on paljalt nimi, mille all mõtlevad Jumalat türklased ja araablased, kes sama küpsed õndsaksamiseks kui iga kristlanegi. Niisama et põhjuseks, miks türgi laps palub mošees ja

meie oma kirikus, on see, et palvetamine on sääli viisiks Mohameedi nimel, siin — Kristuse nimel. Iga teine õpetus usu ajaloo ja ta praeguse seisukorra suhtes on valeõpetus.

Nüüd tõstvad kõlbluse õpetajad hääle ja küsivad, miks isu vaimlise täienemise järele ei peaks rahuldatud saama mõistlikus teaduslikus sõnastuses, ilma et tarvitseks juure segada Joonast ja suurt kala ja tuhat teist lugu, mis ümbritsevad usuõpetust. Selleks on põhjusi; üks neist on, et lapsed armastavad lugu Joonasest ja merekalast ja et üks laps ilmas ei jõua ära seedida moraaliõpetusi, katekismusi ja muud sarnast, mis abstraktselt sõnastatud. Moraali õpperaamatu otstarve pole mitte olla mõistlik, teaduslik, täpne, isegi usutav; ta otstarve on teha lapsi hääks; aga kui ta teeb neid haigeaks, siis on ta koht paberikorvis.

Võtke näiteks Eliisa ja karude lugu. Moraali õpperaamatu kirjutaja seisukohalt on ta äärmiselt laiduväärne. Oluliselt pole ta ka tõsi ja mulje, mis ta jätab Jumala tujukast meelest (see ongi, mis täiskasvanud lugejat huvitab), on päris jumalateotav. Kuid ta on tore jutt lastele. Ta huvitab last, sest jutt on karudest; ja laps saab mulje, et need on pahad lapsed, kes narrivad vanameest ja heidavad nalja paljaspäade üle, mis on väga soovitud mulje. On jutt Jumala ja lapse üle, siis on lapsed ikka Jumala poolt ja arvustavad lapse teguviisi. Vanad teevad ümberpöördult ja räägivad selle juures palju tühja Piibli halvast mõjust laste pääle.

Teadmatus kurjusest pole miski voores, vaid lollus: selle ülistamine sarnaneb auhinna andmisele aususe eest mehele, kes teie tasku-

kella ei varastanud, sest et ei teadnud, et teil kell oli. Voorus valib hää ja kurja vahel hää; ilma kummagi tundmata ei või miski valikut olla. Saaks te kõik lapsest välja lõigata, mis te kurjaks hüüate, langeks ta surnult maha. Kui püüate teda venitada kümneaastaselt täis-inimese kasvuni, siis rebite ta lihtsalt pooleks ja saate võllasse tõmmatud. Ja kui teete seda moraalselt, nagu vanemad ja kooliõpetajad teevadki igapäev, peaks teid võllasse tõmmatama; ning omalajal, kui võtame asja suhtes mõistliku seisukoha, tõmmataksegi; ja siis paras teile.

Varia.

Kuldne kesktee.

Ära tee teistele seda, mida soovid nende poolt omale. Nende maitset võivad teissugused olla.

Ära põgene kiusatuse eest; katsu kõik ja jää püsima hää juure.

Ära armasta ligimest nagu iseennast. Oled enesega hääs vahekorras, siis on see lolus, kui halvas — siis ülekohus.

Kuldne kesktee on see, et pole olemas mingit kuldset keskteed.

Ebajumala teenistus.

Valitsemise kunst on ebajumala teenistuse soodustamine.

Bürokraadid on tegelased, aristokraadid — ebajumalad, demokraadid — nende kummardajad.

Rahvas ei suuda mõista bürokraate: ta võib ainult jumaldada rahvuslikke ebajumalaid.

Metslased kummarduvad puust ja kivist jumalate ette: tsiviliseerunud inimene — lihast ja verest koostuvate ette.

Kui puujumal ei täida metsmehe palvet, saab ta peksta; kui ebajumal lihast ja verest ei rahulda tsiviliseerunud inimese nõudeid, võetakse ta pää otsast.

Kes tapab kuninga ja kes sureb ta eest, on ühetaolised ebajumala teenijad.

Vabadus ja sarnasus.

Kes segab poliitilist eesõigust vabadusega ja poliitilist ühisust sarnasusega, pole asja üle viit minutitki mõtisklenud.

Midagi pole tingivuseta; järjekult ei saa midagi olla vaba.

Vabadus tähendab vastutust. Seepärast suurem hulk inimesi kardab teda.

Hertsog küsiteleb põlgusega, kas ta metsahoidja on ühetaoline kuningliku astronoomiga; kuid ta nõuab, et nad mõlemad ühte viisi võllasse poodaks, kui nad hertsogi tapavad.

Kasvatus.

Narri ajud seedivad mõttetarkuse lolluseks, teaduse ebausuks, kunsti — pedantismiks. Sellest siis ka ülikooli haridus.

Kõige paremini kasvatatud lapsed on nii-sugused, kes näinud vanemaid nõnda, nagu nad on. Valevagadus pole vanemate esimene kohus.

Kes midagi võib, teeb; kes ei või — õpetab. Õpetatud mees lööb aega surnuks õppimisega. Hoidke ennast ta vale teaduse eest: see on kardetavam kui teadmatus.

Tegevus on ainus tee teadusele.

Iga narr usub, mis ta õpetaja talle õpetab, ja nimetab oma kergemeelsust teaduseks või kõlbluseks samase usaldusega, nagu ta isa kutsus seda taevaliseks ilmutuseks.

Keegi ei või olla puhas eriteadlane, kui ta pole täpses mõttes idioot.

Ärge andke lastele kõlblisi ja usulisi juhtnööre, kui te täiesti veendunud pole, et nad seda tõsiselt ei võta.

Kuritöö ja nuhtlus.

Mees, kes tõusnud kooli peksupingilt kohtulaua taha, kust ta röövli peksupingile mõistab, on samane sotsiaalne saadus nagu röövelgi, keda isa tõukas ja ema peksis, kuni ta küllalt tugevaks kasvas, et kägistada ja riisuda rikkaid kodanikke, kelle raha ta ihkab.

Vangistus on niisama tagasivõtmatu kui surm.

Kui inimesel tarvis tiigrit tappa, nimetab ta seda spordiks; on tiigril tarvis teda tappa, nimetab ta seda metsikuseks. Vahe kuritöö ja kohtu vahel pole suurem.

Kuni meil vanglad on, pole tähtis, kes meist säääl sees istub.

Teenijad.

Kui koduteenijatega ümber käia nagu inimolenditega, siis ei maksa neid pidadagi.

Härrased ja teenijad on mõlemad vägivaldsed, kuid rohkem üksteisest ärarippuvad on neist härrased.

Inimene on ainus loomadest, kes ennast

rikkaks loeb oma parasiitide arvu ja nende ahnuse järele.

Suurhärradel ja daamidil on luba sõpru leida koeralaudas, kuid mitte köögis.

Kuidas lapsi peksa.

Kui last lööte, siis pidage hoolt, et seda ikka vihas teete, isegi kui teda eluajaks vigastada võite. Löök külmas rahus ei või ega peagi andestatud saada.

Kui peksate lapsi lõbu pärast, siis ütelge seda ka avalikult ja harrastage oma sporti eeskirjade järele, nagu rebasekütt teeb; ning te sünnitate võrdlemisi vähe kurja. Ükski rebasekütt ei saa säärase alatusega hakkama, et kinnitama tuleb, nagu püüaks ta rebast õpetamiseks mitte kahtu varastada. Äрге unustage, et isegi laste peksus on spordimehe ja alatu jõhkra viis.

Suurus.

Suurus on jumaluse ilmalik nimetus: mõlemate all tuleb mõista lihtsalt seda, mis meist kaugel.

Kui suurmees oskaks ennast meile mõistetavaks teha, pooksime ta üles.

Pole salata, et kui jumalus, mille poole palvetasime, sai nähtavaks ja mõistetavaks, siis lõime ta risti.

Arvuteadlasele tähendab üksteist ainult väikest arvu; võsamehele, kes kümnest sõrmest kaugemale lugeda ei oska, on see äraarvamatu miriaad.

Rumala rahva seas saab geniaalne inimene jumalaks; kõik austavad teda ning keegi ei täida ta tahtmist.

Ilu ja õnn.

Ilu ja õnn on kõrvalsaadused.

Kes ihkab eluaegset õnne ilusa naisega, ihkab nautida veinimaitset, hoides alaliselt lonks suus.

Kellel hammas valutab, loeb õnnelikuks kõiki, kellel hambad terved. Vaesusega inimene arvab sedasama rikkast.

Mida rohkem inimesel asju, mida ta ei tarvita, seda rohkem tal hoolt ja muret.

Tsivilisatsioon.

Tsivilisatsioon on haigus, mis tekkinud seltskonna ehitamisest habrastunud materjalist.

Moodsa tsivilisatsiooni kiitjad harilikult sarnastavad teda aurumasina ja elektri-telegraafiga.

Kes asjatundjad aurumasinas ja telegraafis, ohverdavad eluaja selleks, et neid millegi paremaga asendada.

Võidumäng.

Kõige populaarsem varanduste jaotamise meetod on ruletilaua meetod.

Ruletilaud ei too kellelegi kasu, pääle ta pidaja. Ning ometi on kirk ruletti mängida harilik nähtus ja kirk ruletilauda pidada üsna tundmatu.

Võidumäng lubab vaestele seda, mis varandus teostab rikastele: see ongi, miks piiskopid ei julge teda põhjalikult maha teha.

Segiläinud sõnastused.

Meile üteldakse, et kui Jehoova maailma lõi, nägi ta, et see oli häa. Mis ta küll nüüd ütleks?

Mens sana in corpore sano on loll ütelus. Terve ihu on terve vaimu saavutus.

Hoidke ennast niisuguse eest, kes hoope hoobiga ei vasta: ta ei andesta teid ega luba teil enesel ka omale andestada.

Kaks nälgijat inimest ei saa olla kaks-kord nii näljased kui üks, kuid kaks võrukaela võivad olla kümnekord nii ülekäteläinud kui üks.

Arstid ja tervishoid.

Midagi pole kardetavam kui vaene arst, isegi mitte vaene palgamaksja ja vaene hotelli-pidaja.

Saage selgusele, palju arste kogukonnale tarvis, registreerige niipalju, ei rohkem ega vähem, ja makske neile häa palk kogukonna kassast, ning eraarstiga toimige nii, nagu toimiksite erakohtutäituriga.

Inimestega, kes ütlevad ennast haigust ära arstida võivat, pidage samast vahekorda, kui peate tuleviku ennustajatega.

Teatage hoolsalt elanikele igast haigusest, mis juhtub arstide või nende perekondade hulgas.

Tehke arstidele kohuseks vasktahvlitel nende uksel, kus eriala nimetatud, juure lisada sõnad: «Pidage meeles, et ka mina olen surelik.»

Ärge katsuge elada igavesti: ei õnnestu.

Kasutage tervist, kuni ta ära kulub; selleks ta ongi. Kulutage kõik, enne kui surete; ja ärge elage iseend üle.

Hoolitsege äärmiselt, et te hästi sünnite ja hästi kasvate. See tähendab, et teie emal peab olema hää arst. Hoolitsege, et kooli saate, kus oma kliinik, et teie toitmise, hammaste, silmade ja muu eest hoolt peetaks. Ja eriti hoolitsege, et see kõik sünniks rahva kulul, sest et muidu tegemata jääb. Teisiti saate olema samasugune nagu kõik nüüdisaegsed inimesed — haiglane kodanik haiglates rahvas, kes sellest midagi välja ei tee ega häbenegi.

Keegi ei arva, nagu oleksid arstid vähem vooruslikud kui kohtunikud, kuid kohtunik, kelle tasu sellest ära ripuks, kas ta nõudjale või kostjale, kaebajale või kaebealusele õiguse annab, oleks sama vähe ustav kui kindral vaenlase palga pääl. Kui kohtumõistjaks tervise suhtes on arst ning otsusest on äraripuv tasu, siis on see rohkem, kui inimese loomus kanda suudab.

*

Kõik ärimehed võivad puhata ööd ja päevad, sest äri juhatavad asemikud. Arstil asemikku ei saa olla. Niipea kui jääb seisma tegevus, jääb seisma ka ta sissetulek, seepärast peavad nad heina tegema, kuni päike paistab.

*

Kui advokaadi kaitsealune võllasse tõmmatakse, saab kaitsja ikkagi kuulsaks. Jõuab arst mõne kuningliku isiku teise ilma saata, siis on ta tulevik kindlustatud: iga rikas, kes ta kutsumata jätab, kui samase haiguse tundemärgid majas ilmuvad, kardab mitte kõik teinud olevat, mis võimalik.

Imeasi, et Euroopas veel mõned kuningad ja kuningannad elus püsivad.

*

Metslaste sugukonna päalik õpib nägema, et kui tahab tekitada sugukonnas kohutavat muljet, peab ta hakkama saama mõne eriti koletisliku võttega; muidu ei suudaks ta neid valitseda. Me pole sugugi ette niisugusest sugukonnast. On kahtlane, kas Peeter Suur oleks jaksanud teostada Venes suured muudatused, kui poleks hämmastanud ja hirmutanud omi alamaid koletisliku julmuse ja veidrate üllatustega. Vivisektsioon aitab arstil valitseda meid samuti, kui Peeter valitses vene-lasi; sel teel tasub vivisektsioon arsti vaeva.

*

Heebrea legendis kaotas Jumal kannatuse maailmaga nagu Nero⁶⁷⁾ Roomaga ja uputas kõik, päale ühe perekonna. Kuid tulemus oli see, et perekonna järelsugu väljendab täpselt kõik esiisade pahed, nii et kõik viletsus, mis uputus sünnitanud, oleks sama hästi võinud tulemata jääda: kõik asjad läksid vana viisi. Samuti on haiguste nimestik sama pikk, kui oli enne vivisektsiooni tundmist. Iga narr võib

linna põletada või looma lõhki lõigata, kuid ainult narride narr võib selles näha suurt kasu inimkonnale.

Ajalugu.

Lastele ei õpetata iialgi ajakohast ajalugu. Nende õpperaamatud käsitavad ajajärke, millistest mõtlemine juba moest läinud ja kus tegevustik võõras meie elukorrale. Näiteks, õpetatakse neile ajalugu Washingtoni üle ja valet Lenini üle. Washingtoni ajal õpetati neile samasugust valet Washingtonist⁶⁸⁾ ja ajalugu Cromwellist⁶⁹⁾. Viielteistkümnendal aastasajal valetati neile Orleani neitsi üle, ja praegu võiks tast juba tõtt rääkida.

Rikkus ja vaesus.

Kõige suurem pahe ja kõige pahem kuritöö on vaesus, ning meie esimene kohus — ja kohus, millele kõik teised peaks ohvriks toodama — on mitte vaene olla. «Vaene, kuid aus», «vooruslikud vaesed» on sõnakõlksud, mis niisama kõlblusevastased kui «joobnud, aga lõbus», «kurjategija, kuid tubli poiss» ja teised sarnased.

Kõik nuhtlused, millistega karistame kõlbluse invaliidi, pole midagi võrdlemisi variseerliku tuimusega, millega soodustame vaesust, nagu mõnd arstirohtu laiskadele inimestele. On inimene hooletu — las olla vaene. On ta joodik — las olla vaene. On ta äriajamise asemel pühendanud ennast kaunile kunstile või puhtale teadusele — las olla vaene. Kui ta raiskab

oma naruse kuupalga õlle ja perekonna pääle, ilma mustapäeva jaoks kõrvale panemata — las olla vaene. Paras talle.

*

Kuid mis see «las olla vaene» tähendab? Tähendab: las olla nõrk. Las olla harimatu. Las saada haiguste pesaks. Las olla rändav inetuse ja mustuse näitus. Las olla odav ja kiskuda kaastöötajaid alla oma hinnani, müües ennast nende tööd tegema. Las ta tütreid levitavad meie noortemeeste seas uulitsa-haigusi ja ta pojad tasuvad kätte tema eest, muutes rahva mehisuse arguseks ja tigiduseks, tekitades variseere ja poliitilisi lollpäid ning kõik muid surve ja alatoitluse tagajärgi.

*

Kui lugu nii, kas siis tõesti on mõistlik lasta olla tal vaene? Kas ta ei teeks kümme-kord vähem paha, kui poleks vaene? Oletame, et loobume kõigist senistest karistusviisidest igasuguste süütegude eest, kuid ei lepi ainult vaesusega ja tapame valuta, kuid kindlasti iga täiskasvanud inimese, kelle aastane sissetulek vähem kui, ütleme, 365 ingl. naela, ning toidame ja riietame sunduslikult iga näljast ja poolpaljast last, — kas see ei parandaks püsivat olukorda, mis juba hävitanud nii mitmed tsivilisatsioonid ning on nähtavasti hävitamas ka meie oma samal teel?

Suursugused rikkad mehed arenenud mõistega elust, nagu Ruskin, William Morris⁷⁰⁾ ja Kropotkin⁷¹⁾, väljendavad väga suurt sotsiaalset isu ja väga väikest isiklikku. Nad pole

rahul briljant-ehteis naiste ja õitsevate tütardega: nad kaebavad, et toakoristaja kehvasti riidetatud, et pesunaine lehkab puskari järele, et õmbleja kehvavereline, et iga mees, keda koh-tavad, pole sõber, iga naine — luule. Isegi õhk pole neile hää küllalt: selles olevat palju vabriku suitsu. Nad nõuavad koguni abstrakt-seid tingimusi: õigust, ausust, puhast kõlblist ümbrust. Lõpuks nad seletavad, et kuigi keskaegadel terasriides ratsanikel oli mõnus võtta ja röövida oma kätega, pole kaugeltki nii mõnus võtta ja röövida politseinikkude ja sõdurite käte abil ja päälegi veel neilegi selle töö eest nii kehvasti maksa.

*

Vaesed ei poolda nende maitseid ja ei saa aru nende kunstikriitikast. Ei tarvitse nad ei lihtsat elu ega esteetilist elu; vastuoksa: nad ihkavad aeleda kallistes labasustes, millis-test valitud hinged rikaste hulgas põlgusega kõrvale pöörduvad. Mitte paast, vaid liigsöö-mine suudab ära arstida nende iha kahjuliste maiustuste järele. Mis nad aga ei salli, mida põlgavad ja häbenevad — on vaesus. Kui tõuseks lööming vaidlusest, kas eelistada mõne hangeldaja odavat mustunud triiksärki või Mor-rise peenemaitselist ja väärtuslikku sinist särki, siis lööks nad kindlasti triiksärki kaitseks.

*

Õpetada lastele, nagu oleks raha himustamine patt, on häbematus valetamises ja äärmiselt variseerlik võte. Üleilmlik lugupidamine rahast on ainus lootuserikas tõsiasi meie tsivilisatsi-

oonis, ainus terve koht meie sotsiaalses südame-tunnistuses. Raha on kõige tähtsam asi ilmas. Ta esitab tervist, jõudu, au, suurmeel-sust ja ilu niisama silmapaistvalt ja vastuvaid-lematult nagu ta puudumine haigust, nõr-kust, alandust, madalust ja inetust. Mitte ta kõige vähemaks vooruseks pole asjaolu, et ta hävitab alatuloomulisi sama tõesti, nagu kait-seb ja ülendab kõrgeloomulisi inimesi. Ta saab needeks ainult siis, kui tehakse mõne-dele nii odavaks, et kaotab iga väärtuse, ja teistele nii kalliks, et osutub kättesaamatuks. Lühidalt: ta on needeks niisuguses lollis so-tsiaalses olukorras, kus elu ise on needeks.

*

Iga kodaniku esimene kohus on omada raha mõistlikkudel tingimustel. Kuid see kohus ei või täidetud saada, kui anda kolmele, nel-jale mehele paljalt mõni sada kümne või kahe-teistkümne tunni töö eest ja ühele tuhanded mitte millegi eest. Rahva karjув tarvidus pole mite kõrgema kõlbluse, odavama leiva, kars-kuse, vabaduse ja kultuuri järele ega püüde järele päästa langenuid tütreid ja eksivaid poegi või armastuse ja ühisuse järele kolmainugä, vaid lihtsalt jatkuva raha järele. Ja pahe, mis tuleb vallata, pole mitte patt, ei ahnus, ei pa-pivaim, ei kuningavõim, ei demagoogia, ei mo-nopol, ei harimatus, ei joomine, ei sõda, ei katk ega kõik teised patuoinad, mille ohverdavad ilmaparandajad, vaid lihtsalt vaesus.

Nimestik.

1. Savonarola, Girolamo, domi-
niiklane, tuline kõnemees. Asutas Florentsis
teokraatliku vabariigi. Paljastas kirklikult kiriku
pahesid ja põletati tuleriidal 1498.

2. Johan Leidenlane, endine rätsepp,
kange usu-mees ja -märatseja; hukati 1536.

3. Shakespear (seda nime üteldakse
kaheksatviisi kirjutatavat), William, loetakse
kõige suuremaks inglise näitekirjanikuks. Kir-
jutanud suure hulga näidendeid, mis kolmesaja
möödunud aasta kiuste oma väärtust veel pole
kaotanud. Leidis väärilist hindamist alles pärast
surma (1616). Omal ajal tõusnud arvamist, nagu
oleks Shakespeari draamad Baconi kirjutatud,
ei loeta küllalt põhjendatuks.

4. Hamlet, muinaslooline daani prints,
samanimelise Shakespeari draama kangelane.

5. Tolstoi, Lev Nikolajevitš,
(1828—1910), kuulsam vene kirjanik, kellel
suured teened ilukirjanduse, rahvahariduse,
usu ja eetika alal.

6. Konfucius (ka Konfutse, Kung-
futsze), hiina mõttetark ja usupõhjendaja;
551—478 e. Kr.

7. Aleksander Suur, Makedoonia kuningas, 356—323 e. Kr.

8. Augustus, esimene Rooma keiser; valitses Kristuse sündimise ajal.

9. Roosevelt, Ameerika Ühisriikide president 1902—09.

10. Tirpitz, Wilhelm II aegne saksa suuradmiraal.

11. Galileo, 1564—1642, füüsik ja tähetundja.

12. Kant, Immanuel, 1724—1804 suurim saksa mõttetark.

13. Kalvin, Johannes, 1509—1564, prantsuse-helveetsia «usupuhastaja».

14. Macbeth, vanaaegne šoti sõjamees, pärast kuningas. Tema lugu on käsitanud Holinshed ja Shakespear samanimelises draamas.

15. Froissart, Jean, prantsuse ajaloo kirjutaja 14. aastasajal.

16. Cellini, Benvenuto, renessansiaegne Florentsi kujuraiuja.

17. Rousseau, Jan-Jaques, 1712 kuni 1778, prantsuse kirjanik, kes tahtevabadust ülistas.

18. Plato, 427—347 e. Kr., tähtis kreeka mõttetark ja Sokratese õpilane.

19. Pompejus, Rooma sõjaväe juht, pärast konsul; sai Egiptuses surmatud (nagu ajalugu jutustab).

20. Bacon, Francis, 1565—1626, inglise mõttetark ja riigimees. Ta kuulsam teos on «Novum organon scientiarum».

21. Newton, Isaac, 1643—1727, suur inglise matemaatik, füüsik ja astronoom, kuulus oma põhjapanevate õpetuste tõttu.

22. Leibniz, Gottfr. Wilh, 1646 kuni 1716, saksa õpetlane ja mõttetark; monaadiõpetuse põhjendaja.

23. Villem Võitja, 1028—1087, inglise kuningas.

24. Palestrina ja

25. Offenbach, kuulsad heliloojad.

26. Buffon, 1707—1788, üks suuremaid looduseuurijaist, kelle tööd omalajal suurt tähelepanu äratasid.

27. Goethe, Joh. Wolfgang, 1749—1832, suurim saksa luuletaja, mõttetark ja loodusteadlane.

28. Butler, Samuel, 1612—1680, inglise satüürik.

29. Bergson, Henri, prantsuse mõtte-tark, intuitsiooniõpetuse põhjendaja; sünd. 1859.

30. Chesterton, Gilbert Keith, nüüdisaegne inglise kirjanik ja ajakirjanik.

31. Talleyrand, 1754—1838, osav prantsuse riigimees ja diplomaat.

32. Wagner, Richard, 1813—83, suur saksa helilooja, muusikakirjanik ja luuletaja; moodsa muusikadraama isa.

33. Ibsen, Henrik, 1828—1806, üleilmlise kuulsusega norra draamakirjanik.

34. Beethoven, Ludwig von, 1770—1827, suur helilooja.

35. Torquemada, 1420—98, ristitud juut, dominiiklane, hispaania suurinkvisiitor.

36. Loyola, Ignatius, jesuiitide ordu asutaja.

37. Payne, Thom, 1737—1809, ajakirjanik, nöökas usumehi.

38. Shelley, Percy, 1792—1822, vabameelne inglise lüürik; ta draamadest tähtsam «Vabanenud Prometheus».

39. Sokrates, 470—399 e. K., kreeka mõttetark ja kõlbluseõpetaja; mõisteti surma kui «noorterikkuja».

40. Wesley, tähtis metodist.

41. Eliot, George, inglise naiskirjaniku Mary-Anne Evansi varjunimi.

42. Lewes, George, 1817—1878, mitmekülgne inglise kirjanik ja «Fortnightly Review» asutaja.

43. Nietzsche, Friedrich, 1844—1900, kirjanik ja mõttetark, Baseli ülikooli professor. Nägi esiti kunstis, siis teaduses kultuuri aateid ja tuli lõpuks piiramatu individualismi ja üliinimese juure.

44. Henrik VIII, 1495—1547, inglise kuningas, ütles Roomast lahti ja asutas «Anglikani kiriku».

45. Nelson, Horatio, kuulus inglise merikangelane; hävitas 1798 prantsuse laevastiku Abukiri juures, lõi 1805 prantsuse-hispaania laevastiku.

46. Hamilton, sir William, mõtetark nn. šoti koolist.

47. Peeter Suur, 1672—1725, vene tsaar, geniaalne inimene, kuid loomu poolest toores, julm ja liiderlik.

48. Byron, lord, 1788—1824, suur inglise luuletaja; lahkus abikaasast ja kodumaalt, harrastas vabu elukombeid.

49. Don Juan, Byroni samanimelise satiirilise eepose kangeline; käsitatud ka teiste kirjanikkude poolt naisteküti tüübina.

50. Place (Laplace), 1749—1824, matemaatik ja astronoom.

51. Scott, sir Walter, 1771—1832, kuulus inglise romaanikirjanik.

52. Antonius Markus, 83—30 e. Kr.; Rooma kolmikvalitseja, tuntud ka oma armastuseloost pärast Kleopatraga.

53. Othello, samanimelise Shakespeari draama kangeline; tappis armukadeduses oma abikaasa Desdemonaga.

54. Voltaire, 1694—1778, anderikas prantsuse kirjanik ja mõttetark; võimukas vaimuvabaduse eest võitleja ja terav usuliste eelarvamiste piitsutaja.

55. Marx, Karl, 1818—83, sotsiaal-demokratismi põhjendaja; pidi Preisimaalt põgenema, elas Londonis raskes puuduses. Ta tähtsam teos on «Kapital».

56. Ruskin, John, 1819—1900, inglise esteet, kelle sotsiaalsed ja esteetilised aated seltskonna päale suurt mõju avaldasid.

57. Darwin, Charles, 1809—82, kuulsam inglise loodusteadlane, kellega uus ajastik looduseuurimises algab.

58. Wallace, Alfred, darviniaegne loodusuurija ja maadetundja.

59. Linnaeus (ka Linne), Karl, 1707—78, suur rootsi botaanik, taimede süstemaatika looja.

60. Lamarck, Jean, 1744—29, prantsuse looduseuurija. Ta õpetus — lamarkism

— põhjeneb väitel, et kõrgemad vormid looduses arenevad madalamaist.

R a p h a e l (ka Raffael), 1483—1520, kõige kuulsam maalikunstnik.

62. O k e n (õieti Ockenfuss), L o ' r e n z , 1799—1851, saksa loodusteadlane.

63. T i m u r (ehk Tamerlan), Tšingis-Khaani järeltulija, kes tule ja verega asutas suure riigi ja 1394 käis Moskvani.

64. H ä n d e l , G e o r g F r i e d r . , helilooja, sünd. Halles, surn. Londonis 1759, loonud mitu kuulsamat oratooriumi.

65. B e n t l e y , R i c h a r d , 1662—1742, inglise mõttetark ja kriitik.

66. S o l o n , ateenlaste seaduseandja ja kodanikukohuste korraldaja nn. Soloni põhi-seaduse läbi.

67. N e r o , Rooma keiser, tige kristlaste tagakiusaja, põletas 64. a. Rooma linna.

68. W a s h i n g t o n , G e o r g e , 1732—99, asumaade sõjaväe juht, ajas inglased Bostonist minema ja sundis neid kapituleeruma; esimene Ühisriikide president.

69. C r o m w e l l , O l i v e r , 1599—96, inglise vabariigi lordprotektor, laskis kuninga Karl I surmata; valitses kange käega.

70. M o r r i s , W i l l i a m , 1834—96, inglise kirjanik, kes palju sotsiaalsete uuenduste eest seisnud.

71. K r o p o t k i n , suurtsugu vene anarkist ja pagulane, kes Inglismaal elas, kus väga lugupeetud oli.

Sisukord.

	Lk.
Eessõna	5
Kristlusest	9
Abielust	77
Evolutsioonist	112
Vanemad ja lapsed	140
Varia	166
Nimestik	178